

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

**ÇİN KAYNAKLARINDA TÜRKLER
HAN HANEDANI TARİHİNDE
“BATI BÖLGELERİ”**

Prof. Dr. Ayşe ONAT

TÜRK TARİH KURUMU

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ÇİN KAYNAKLARINDA TÜRKLER HAN HANEDANI TARİHİNDE “BATI BÖLGELERİ”

AYŞE ONAT

Onat, Ayşe, 1945-

Çin kaynaklarında Türkler : Han Hanedanı tarihinde “Batı Bölgeleri” /
Ayşe Onat. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2011.

[ix], 112 s., [82] s. tıpkıbasım : tıpkıbasım, 2 rnk. hrt. ; 24 cm. —
AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; IV/Λ.1.1. Dizi-Sa. 7)

Bibliyografya ve indeks var.

ISBN 978 - 975 - 16 - 2476 - 5

1. Orta Asya tarihi _ Çin kaynakları. 2. Hun tarihi _ Çin kaynakları.
3. Çin _ Tarih _ Han Hanedanlığı. I. E.a. II. Dizi,

951.014

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu’nun 27.10.2009 tarih ve 599/51;
21.04.2010 tarih ve 609/46; 13.07.2011 tarih ve 641/11 sayılı Yönetim Kurulu kararları
gereği 3.000 adet basılmıştır.

ISBN 978 - 975 - 16 - 2476 - 5

Türk Tarih Kurumu Basımevi

Akhun Caddesi No: 1

Sincan Organize Sanayi Bölgesi / ANKARA

Tel: (0312) 267 16 11 Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	VII
ÖNSÖZ	IX
GİRİŞ.....	1
BATI BÖLGELERİ (HSİ-YÜ).....	11
I. Kısım HS 96/A.....	13
II. Kısım HS 96/B	47
CHANG CH'ÏEN; Lİ KUANG- Lİ HS 61.....	79
KAYNAKÇA	97
DİZİN	99
EKLER	105
Tablo 1: Transkripsiyon Tablosu	107
Tablo 2: Ölçü Birimleri Tablosu.....	113
Tablo 3: Harita	116
Tablo 4: Orijinal Metin.....	118

KISALTMALAR

HS	Han Shu
HYTK	Hsi-yü t'u-kao
HYTM	Hsi-yü ti-min
JAOS	Journal of the American Oriental Society
SC	Shih Chi
TCTC	Tze-chih tung-chien
TM	Chung-kuo Ku-chin Ta Ti-min Tzu tien
TY	Tsu-yuan

ÖNSÖZ

Türklerin en eski tarihine ait ilk düzenli ve kapsamlı bilgiler Çin Resmi Tarihleri'nde bulunmaktadır. Bu eserlerin ilgili kısımları 19. yüzyıldan itibaren Batılı araştırmacılar tarafından kendi dillerine tercüme edil-meye başlanmıştır. Ancak ülkemizde bu gibi çalışmaların oldukça geç bir dönemde ele alındığı görülmektedir. Çince bilen öğretim elemanlarının yetişmesi ile birlikte Türk tarihinin eski dönemleri üzerinde doktora tez-leri yapılmış, böylelikle Çince kaynaklardan faydalanılarak sınırlı da olsa birtakım araştırmalar ortaya konmuştur. Çin resmi tarihlerinde Türklerle ilgili bilgilerin tümünün Türkçeye aktarılması çok zaman isteyen zahmetli bir işti. Türk Tarih Kurumu'nun 1997 yılında başlatığı "Başlangıçtan Günümüze Kadar Türk Tarihi" adlı proje kapsamında şimdiye kadar Han Hanedanlığı Tarihi (Hunlar) (2004) ile Eski Tang Tarihi (Türkler) (2006) adlı eserler yayınlanmıştır.

Buradaki çalışmamız Çin kaynağı "Han Shu (Han Hanedanlığı Tarihi)" nun Batı Bölgeleri ile ilgili kısmının neşridir. Daha önce yayınlanmış Hun bölümünün bir devamı niteliğindedir. Bölgeyle ilgili en eski bilgiler, kaynağın 96. ve 61. bölümlerinde etraflı bir biçimde verilmiştir. Bunlar "Hsi-yü" monografisi ve Chang-Ch'ien - Li Kuang-li biyografileridir. Orijinal metne sadık kalmak üzere bu iki bölüm tercüme edilerek not ve diğer açıklamalarla bir değerlendirme yapılmıştır.

Eserin hazırlanışı sırasında yer isimlerinin bilgisayar ortamına aktarılmasına yardım eden Araştırma Görevlisi Gürhan Kırılan ve doktora öğrencisi Ömer Can Nuri ile metnin bilgisayarda yazımında emeği geçen Araştırma Görevlisi Cihat Aydoğmuşoğlu'na teşekkür ederim.

Bu çalışma, Türk tarihine ilgi duyan ve araştırmak isteyenlere ilk elden ulaşılabilecek bir kaynak görevi yapacaktır. Çeviri ve açıklamalarımızda bazı hata ve eksiklikler bulunabilir, umarım bunlar da ileride genç bilim adamları tarafından telafi edilir.

Prof. Dr. AYŞE ONAT

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://arxiv.org> Aralık, Şubat 2007

GİRİŞ

Türklerin en eski tarihine ait düzenli ve kapsamlı ilk bilgiler Çin'in resmi tarihleri içinde yer almaktadır. Çin'de "Chang-shu" olarak bilinen 25 sülale tarihi bulunmaktadır¹. Bunlardan biri de Türkçe neşre hazırladığımız (Önceki) *İlan Hanedanı Tarihi* veya orijinal adıyla *Han Shu / Ch'ien Han Shu*'dur. Bu eserin tanıtımına geçmeden önce Çin'deki tarih yazıcılığının geçmişi hakkında kısa bir bilgi vermek gerekmektedir. Çin'de ilk yazılı belgeler, 25 resmi sülaleden biri olan Shang (Yin) Hanedanlığı dönemine aittir. Bunlar kaplumbağa ve sığır kemikleri üzerine yazılmış kısa fal yazıtlarıdır. Genellikle bir cümleden ibaret olup, çok eski bir dilde ve kısmen bugün bile zor anlaşılır bir şekilde yazılmıştır².

Çin'de yazım hayatının gelişmesi ile birlikte çeşitli konularda kitapların ortaya çıkması, ancak Chou döneminde (M.Ö. 1122–255) olmuştur. İlk tarih kitapları da bu zamandan itibaren görülmeye başlanır. Devrin ünlü filozofu Konfüçyüs zamanında tanzim edilen "Beş Klâsik Kitap"³ın içinde yer alan *Shu-ching* (Belgeler Kitabı) birçok resmi belgeyi toplayan ilk tarih kitabıdır. Diğerleri ise Konfüçyüs'ün mensup olduğu derebeyliğin kroniği olan *Ch'un-ch'iu* adlı eserdir. Uzun süre tarih bu şekilde kuru, kronik bir tarzda yazılmış, 25 resmi sülale tarihlerinin kronik bölümlerini etkileyerek, temel teşkil

¹ Bazı yazarlar Çin Sülale Tarihlerinin sayısını 26 olarak göstermektedirler. 20. Yy. başlarına kadar 24 olarak belirlenen bu sayı 25 ve daha sonra "Yeni Yüan Sülalesi Tarihi" ile resmi olmayan "Ch'ing Sülale Tarihi"nin de ilavesiyle 26 olmuştur. Tarihi belgelerden oluşan bu geniş kolleksiyon, Clyde B. Sorgent'e göre yorumlar hariç yaklaşık 10 milyon Çince karakterden meydana gelmektedir. (*Subsidized History*, s. 119-120.) 20. yy. tarihçilerinden Homer H. Dubs, bu resmi tarihlerin sayısını 25 olarak kabul eder ve tüm bu eserlerin 20 milyondan fazla karaktere sahip olduğunu ve bu 45 milyon İngilizce kelime demektir. Clyde B. Sorgount'un vermiş olduğu sayıyı az bulur. (*The Reliability of Chinese Histories*, s. 24–25.)

² Eski Çin'de yazı çok masraflı ve güç bir işti. Gerekli malzeme olan bambu ve tahtalar ile teknikler, Çin yazısının mümkün olduğu kadar kısa ve öz bir şekilde gelişmesini sağlamıştır.

³ M.Ö. 1050'den sonrasına ait olan en eski kitaplardır. Bu kitaplar, Şarkılar Kitabı, Belgeler Kitabı, Fal Kitabı (Değişiklikler Kitabı), Âdet Kitabı ve İlkbahar ve Sonbahar Yıllıkları'dır. Eberhard, W; *Çin Tarihi*, s. 72–75.

etmiştir. Bunlar dışında farklı olayları kronolojik⁴ olarak arka arka sıralayan “Bambu Yıllıkları” ile hikâye şeklinde yazılmış tarih kitapları da vardır. Bunlar içinde en meşhuru Ch’un-ch’iu’nun ilavesi olan “Tso-chuan” ile “Chan-kuo-ts’ê” (Savaşan Devletlerin Planları)’dır. Her ikisi de daha sonraki resmi tarihlerin biyografya kısımlarının öncüleri olmuştur⁵.

Çin’de ilk resmi tarih yazıcılığı, Önceki Han Sülâlesi (M.Ö. 206-M.S. 8) zamanında başlamıştır⁶. Tarihte özel bir yeri olan bu sülale zamanında sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda büyük gelişmeler yaşanmış, ülke sınırları Uzak Doğu’da Kore’den, batıda Orta Asya’ya kadar genişlemiştir⁷. Uzun bir tarihe sahip olan Han Sülâlesi, Önceki (Batı) Han Dönemi ve Sonraki (Doğu) Han Dönemi olmak üzere iki zaman⁸ dilimine ayrılarak incelenmektedir. Önceki Han döneminin en önemli siması İmparator Wu (Wu-ti, M.Ö. 140–87) dur. Özellikle dış politikada uygulanan siyasi ve askeri yayıncılığın mimarı bu kişidir. O dönemde Çin’in en güçlü düşmanları kuzeylerinde yaşayan Hunlardı. Doğu Moğolistan’dan Aral’a kadar tüm Orta Asya’yı kontrol altında tutan Hunlar, Çin için büyük bir tehdit oluşturuyorlardı. Bu güçlü devlete karşı devamlı savunmada kalan Çin, İmparator Wu’nun başa geçmesiyle birlikte Hunlara karşı sistemli bir saldırı politikası uygulamaya başlamış, kısa bir süre içinde Kansu ve Ordos gibi çok önemli iki bölgeyi onların elinden almıştı.

¹ Çinli tarihçiler, ay esasına dayanan bir takvim kullanmışlardır. Buna göre her imparator değişikliğinde yeni bir saltanat devresi başlatılmıştır. Çin düşüncesine göre imparatorun saltanat yılı öldüğü yılın sonuna kadar sürerdi. Böylelikle yılın ortasında başa geçen imparator eski saltanat yılını devam ettirir ve yeni yılla birlikte kendi saltanat devresi başlardı. Han İmparatoru Wu’dan itibaren hükümdarlar, hâkimiyetlerini belirten birbirini takip eden farklı saltanat devreleri kullanılmıştır. Daha sonra bu yılların miladi karşılıklarını gösteren kılavuzlar yayınlanmıştır. Bunlardan biri de “Sino- Western Calendar For Two Thousand Years, 1–2000 AD.”.

⁵ Tüm bu tarih kitapları, Çinli olmayan halklar hakkında pek çok bilgi içermektedir. Başlangıçta bunlar kısa ve dağınık olmakla birlikte daha sonra sayıları çoğalarak sistematik bir biçimde verilmeye başlanmıştır. Ancak tüm bilgilerin bir Çinli gözüyle aktarılmış olmasından dolayı olaylar farklı gösterilerek ön yargılı davranılması mümkündür. Bu yüzden kaynaklar kullanılırken dikkatli davranmak gerekir.

⁶ İmparator tarafından resmi tarih yazmakla görevlendirilen kişiler esasen saray içinde çalışan yüksek dereceli memurlardı. Bunlar çalışmalarını halk veya halka yönelik değil, daha çok eğitimli üst düzey bürokratlara göre yapıyorlardı. Bitirildikten sonra imparatora sunulur, onay alındıktan sonra resmîyet kazanırdı.

⁷ Han Sülâlesi’nin Çin tarihindeki öneminden dolayı bugün bile birçok Çinli kendini “Han” veya “Han halkından gelenler” olarak tanımlamaktadır.

⁸ Önceki (Batı) Han: M.Ö. 206 – M.S. 8~9; Sonraki (Batı) Han: M.S. 25 – 220 tarihleri arasındadır. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İmparator'un bundan sonraki hedefi ise büyük çoğunluğu Hun kontrolü altında bulunan Batı Bölgelerindeki⁹ devletlerdi. Bunlar genelde küçük şehir devletleri görünümündeydiler. Çin bunlarla ekonomik ve siyasi ilişkiler kurmak istemekteydi. Çünkü irili ufaklı bu şehir devletlerinin yer aldığı "Batı Bölgelerinden" Çin başkentine çok değerli ve nadide eşyalar taşınmaktaydı. 19. yüzyılda Avusturyalı bir jeolog olan Ferdinand von Richthofen kervanların geçtiği bu yola "İpek Yolu" adını vermişti. O sıralarda Hunların hâkimiyeti altında bulunan bu ticaret yolu her an değiştirilebilir veya kesilebilirdi. Çin başkentine mal getiren kervanların güvenliğinin sağlanabilmesi için ticaret yollarının Çin kontrolüne geçmesi gerekiyordu. Aynı şekilde bölge ülkeleri üzerindeki Hun askeri ve siyasi hâkimiyetinin sona erdirilmesi de yine amaçlardan biriydi. Bu düşünceyle İmparator Wu, bir saray görevlisi olan Chang Ch'ien'i elçi sıfatıyla batıda oturan Yüeh Chih Devleti'ne göndermiş ve Hunlara karşı ittifak teklif etmişti. Esasen anavatanları doğuda, Kansu'da olan Yüeh Chih'lar, Hunların eski komşularıydı. Birkaç kez Hunlar tarafından yenilgiye uğratılınca batuya gelerek Amu Derya ve Bactria'ya yerleşmişlerdi. Tekrar doğuya dönüp eski düşmanlarıyla uğraşmak istemediklerinden Çin İmparatoru'nun teklifini geri çevirmişlerdi. Bu şekilde elçinin misyonu politik açıdan başarıya ulaşamamış lâkât Batı Bölgeleri hakkında getirdiği bilgiler Çin'in, Hun ve Orta Asya politikasının belirlenmesinde büyük katkı sağlamıştır. Bu kişinin seyahat raporları Han Resmi Tarihi içindeki "Batı Bölgeleri" monografyası ile, Chang Chien ve ünlü Fergana fatihi olarak tanınan Çinli General Li Kuang-Li'nin biyografyalarında yer almaktadır. Bu çalışmamız işte bu kısımların Türkçe'ye neşridir.

Chang Ch'ien'in seyahati, M.Ö. 138 yılında 100 kişilik bir heyetle birlikte yola çıkması ile başlamış, on iki veya on üç sene kadar sürmüştür. Gidiş ve dönüşünde Hunlara iki kez esir düşmüş böylelikle Hunlar hakkında pek çok bilgi edinmiştir. Ayrıca ülkesinde tüccarların raporlarından başka bir şey bilinmeyen, eskiden beri gizemli ve ölümsüzlüklerin dünyası olarak görülen uzaktaki Batı ülkeleri hakkında bilgiler getiriştir. Bu memleketlerin

Orta Asya

⁹ Çin'in batısında bulunan bölgelere eski Çin belgelerinde "Hsi-yü" adı veriliyordu. Araştırmacılar burayı Türkistan veya Orta Asya olarak tanımlamışlardır. Dönem göz önüne alındığında Orta Asya tabirinin kullanılması daha yerindedir. İlk defa Han Resmi tarihi içinde yer alan Orta Asya'nın kesin sınırlarını çizmek çok zordur. Burada iki türlü tanım yapabiliriz. Birincisi Çin'in batısında Kansu'dan başlayarak Tanrı dağları, Pamir ve Tarım havzasına kadar dar bir alandır ki burası o dönemde Büyük Hun İmparatorluğu'nun sağ kanadını teşkil etmekteydi. İkincisi ise Asya'nın İç kısımları ile Karadeniz'in kuzeyi, Anadolu, İran, Afganistan ve Hindistan'ın kuzeyini kapsayan çok daha geniş bir alandır.

bir kısmını bizzat ziyaret etmiş diğerleri hakkında ise başkalarından duyduklarını yazmıştır. Raporunda yabancı malların Çin'e nereden geldiği, nereye gittiği, buralardaki halkların ve devletlerin coğrafyası ile sosyal, siyasi, askeri, iktisadi ve kültürel yapısını anlatmıştır. O zamana kadar İran ve Hindistan'ın içinde bulunduğu Batı Asya ile Doğu Asya iki ayrı dünya kabul edilmekteydi ve aralarında tarihi bir bağ yoktu. Chang Ch'ien bu sınırdan kaldırmış Hindistan, Afganistan, İran, Anadolu ve Karadeniz'in kuzeyine kadar olan yolu açmış, uzaktaki ülkelerle Çin İmparatorluğu'nun ilişki kurmasını sağlamıştır. Böylelikle Çin'in batıda siyasi, askeri ve ekonomik yayılmacılığının başlamasını sağlamıştır.

On iki yıl süren seyahati ile ilgili tüm belgeler Han Dönemi'nin ilk resmi kaynağı olan Shih Chi'nin¹⁰ "Ta-yüan (Fergana) monografisi ile önceki Han döneminin resmi tarihi olan Han Shu'nun "Hsi-yü (Batı Bölgeleri)" ile Chang Ch'ien ve General Li Kuang-li'nin biyografyaları¹¹ içinde toplanmıştır.

Üzerinde çalıştığımız Han Shu, Shih Chi'den sonra dönemin ikinci büyük eseridir. Kaynak, Çin resmi tarih yazıcılığına şekil açısından bir örnek teşkil etmesinin yanı sıra edebiyat alanında da büyük etki yaratmıştır.¹² Eser Han Hanedanlığı'nın kuruluşundan Wang Mang'ın¹³ ilk yıllarına kadar olan 230 yıllık bir tarihi içine almaktadır. Aşağı yukarı Shih Chi'den 200 yıl sonra kaleme alınmıştır. Yazarı Pan Ku (M.S. 32-92)'dur. Esas çalışmaları babası

¹⁰ Shih Chi (Tarihi Kayıtlar), Han döneminde yaşamış Sse-ma Ch'ien tarafından kaleme alınmış, Çin'in en eski tarihinden başlayarak yazının zamanına kadar gelen genel bir tarihtir. 130 bölümdür. 110. bölüm özel olarak Hunlara, 123. bölüm ise Chang Chi'en'in seyahatnamesinin yer aldığı "Fergana" kısmına aittir. Ayrıca 109 ve 111. bölümlerdeki Çinli generallerin biyografyalarında, Hun ve Orta Asya hakkında çeşitli bilgiler bulunmaktadır.

¹¹ Çinli tarihçiler önemli Çinli şahsiyetlerin biyografyalarında birkaç istisna hariç kişinin özelliklerinden çok, ülkenin siyasi hayatında oynadığı rolü önemserler, bu yüzden doğum yerini ve ailesini belirttikten sonra hangi görevlere getirildiğini ve Çin için ne gibi işler başardığını anlatırlardı. Batı Bölgeleri hakkında verilen bilgileri tamamlayıcı nitelikte olan elçi Chang Ch'ien ve General Li Kuang-li'nin biyografyaları oldukça karışık bir üslup ve kronoloji içinde anlatılmaktadır. Bu bakımdan diğer kaynaklardaki paralel metinlerle karşılaştırılırsa daha sağlıklı sonuçlara varılabilir.

¹² Çin resmi tarihleri belli bir plan doğrultusunda yazılmış olmalarına rağmen her tarihin kendine mahsus ufak ayrılıkları bulunmaktadır.

¹³ Han sarayında nüfuzlu bir aileden gelen, İmparatoriçe'nin yeğeni olan Wang Mang, türlü entrikalarla son Han imparatorunu tahttan indirerek kendini İmparator ilan etmiş (M.S. 8-22/ M.S. 9-23) izlediği kötü iç ve dış politikalar sonucu devlet bir iç savaşa sürüklenmiştir. Han Hanedanından gelen kişiler tarafından tahttan indirilip öldürülmesi üzerine Cheng Han Hanedanı'nın son imparatoru olmuştur.

Pan Piao (M.S. 3 54) başlatmıştır. Shih Chi eserinden çok etkilenen Pan Piao, tarihi belgeleri bir araya toplayarak 65 bölüm halinde “Hou Chuan” adıyla, Shih Chi’ye ilaveler yapmış, ölümü üzerine oğlu Pan Ku, tarih yazıcılığı görevine getirilmiştir. Fakat vakitsiz ölümü ile sonra eser çok yetenekli ve çalışkan bir kişi olan kız kardeşi Pan Chao¹⁴’a verilmiş ve ona yardım etmekle Ma Hsü görevlendirilmiştir. Yaklaşık 40 yılda tamamlanan bu kaynak başlangıçta 100 bölüm olarak planlanmış ancak çeşitli dönemlerde yapılan çalışmalarla toplam 120 bölüme çıkartılmıştır¹⁵.

Eser, esas kayıtlar denebilecek İmparator Yıllıkları (Pen-Chi), Tablo ve Çizelgeler (piao), İhtisas Konularına ait Monografiler (chih) ve Biyografyalar (Lich-chuan) olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Konu itibariyle ilk 12 bölümü İmparator Yıllıkları, sekiz bölüm hanedan üyeleri, soylu kişiler, devlet görevlileri ve generalleri gösteren tablolar; (bu bölüm Pan Chao tarafından yazılmıştır) on bölüm takvim, merasimler, yasalar, coğrafya, dini törenler, ekonomi, edebiyat, müzik v.s. gibi konuları; yetmiş bölüm ünlü idareciler, generaller, imparatorluğa hizmet etmiş kişilerin biyografyaları ile

¹⁴ Bir şikâyet üzerine Pan Ku, M.S. 62 yılında resmi tarihi kendi doğrultusunda değiştirmekten suçlu bulunarak hapse atıldığında kız kardeşi Pan Chao onu başkentte hararetili bir şekilde savunmuş ve serbest kaldıktan sonra Pan ku esrini yazmaya devam etmiştir. Fakat vakitsiz ölümü üzerine kız kardeşi, İmparator Ming (ti) tarafından Han Resmi Tarihi’nin yazımı ile görevlendirilmişti. Kendisine ayrıca İmparatorluk arşivi girebilme, tarihi metin ve kitapları serbestçe inceleyebilme yetkisi de verilmişti. Pan Chao, klasik eserleri çok iyi bilen, düz yazım tekniğini en iyi şekilde kullanabilen bir edebiyatçıydı. Eser üzerinde yıllar süren kontrol ve düzeltmelerle ağabeyi Pan Ku’nun yarım bıraktığı işi tamamlamış ve Han Shu’yu bitirmiştir. Pan Chao sadece iyi bir tarihçi değil aynı zamanda iyi bir öğretmendi. Eserin dilinin zor anlaşılabilir olması dolayısıyla Tung-kuan saray kütüphanesinde Han Shu ve yazım dili üzerine seminerler vermiş, imparatoriçeye aritmetik, astronomi ve doğa bilimleri alanında eğitimlik yapmıştır. Birçok yapıtı vardır. Bunlar içerisinde en önemli kitabı Feodalizm ve Konfüçyanizmin kurallarını, ahlaki değerlerini ve toplu içindeki kadının yerinin aktarıldığı “Nü-chih” “Kadınlar Hakkında Dersler” isimli yedi ciltlik kitabı günümüze kadar gelmiştir. . . .

¹⁵ Eser üzerinde birçok tarihçi çalışmıştır. İlk olarak İmparator Ling zamanında (M.S. 168-189) Fu Ch’ien ve Ying Shao kelimelerin okunuş ve anlamlarıyla ilgili ilavelerde bulunmuşlardı. Sonraları bu gibi kişilerin sayıları gittikçe artmaya başlamıştır. Bunlar arasında en önemlisi Yen Shih-ku (M.S. 581-645)’dur. Kendisi yalnızca Han Shu’ya not ve açıklamalarda bulunmakla kalmayıp eser üzerinde daha önce çalışmış 23 tarihçinin yapıtlarını bir araya toplayarak eklemelerde bulunmuştur. Bazı bölümleri iki veya üçe ayırarak yeni bir düzenleme getirmiştir. Her bölümün sonuna metinde geçen bazı kelime ve rakamların farklı nüshalardaki değişik yazımlarını gösteren bir liste koymuştur. Yine de bu açıklamaların zaman zaman çok yetersiz kaldığı çalışmamız sırasında anlaşılmıştır. Burada kullandığımız Yen-Shih-ku’nun düzenlemiş olduğu ve Chung-huo basımevi tarafından 120 Bölümlük Han Shu’da yayınlanmış olan

yabancı kavimlerin¹⁶ monografyalarını içermektedir. Pan Ku, her bölümün sonuna İmparatorluğun iç ve dış politikalarını eleştiren bir değerlendirme veya yorum kısmı ilave etmiştir. Eser sistematik bir plan üzerine aktarılmıştır. Çin'e uzak yabancı devletlerden bahsedilirken önce devletin adı, yönetim merkezi, Çin başkenti Ch'ang-an'a uzaklığı, Çin'in Batı Bölgeleri Genel Valiliği'ne uzaklığı, tâbiyet durumu, aile, nüfus, asker sayısı, komşuları, âdet ve gelenekleri ve iktisadi durum gibi konularda kısa fakat değerli bilgiler verilmiştir.

Kaynakta Orta Asya ve Türklerle ilgili hemen hemen aynı uzunlukta iki kısımdan oluşan üç özel bölüm bulunmaktadır. Bunlar, Hun (Bölüm 94 A/B), Hsi-yü (Batı Bölgeleri (Bölüm 96 A/B) ve elçi Chang Ch'ien ile Li Kuang-Li'nin biyografyalarıdır. (HS. 61.) Hunlara ait kısım daha önce neşredilmişti¹⁷. Çalışmamız ise birbirini tamamlayıcı nitelikte olan Batı Bölgeleri ile Chang chien ve Li Kuang- Li biyografyalarıdır. Buradaki metinler kendinden önce yazılmış Shih Chi'nin Fergana bölümündeki bilgiler ile benzerlikler ve paralellikler göstermektedir. Özellikle M.Ö. 210-90 yılları arasındaki dönem hemen hemen aynıdır. Ancak bilim adamlarının üzerinde durduğu hangi kaynaktaki metnin daha önce yazılmış olduğu meselesidir. Bu nokta birçok tartışmaya yol açmıştır. Bazı kişiler Han shu'nun Shih Chi'ye dayandırılmış olduğunu savunurken diğerleri aksini söylemiş ve Shih Chi'nin kaybolan kısımlarının Han Shu'dan tamamlanmış olduğunu ileri sürmüşlerdir¹⁸. Her iki kaynağı ele alıp karşılaştırdığımızda aralarında önemli farklılıklar olduğu gözlenir.

Öncelikle her iki kaynağın yabancılarla ilgili bölümlerinin yazılış amaçlarının farklı olduğunu belirtmek gerekir. Shih Chi'de, Çin sınırları dışında yakın veya uzakta yaşayan yabancılar hakkında bilgi toplanıp onları tanıma ve ilişki kurma çabalarından söz açılmaktadır. Hâlbuki Han Shu'nun yazıldığı tarihe gelindiğinde aruk Çin'in iç ve dış politikaları belirlendiğinden yabancılarla, özellikle Hunlara ve uzaklarında bulunan Batı Bölgelerindeki ülkelere karşı izlenecek politikalar netlik kazanmaya başlamış ve bu konuyla ilgili saray içi tartışmalara büyük ölçüde yer verilmiştir. Diğer taraftan daha önce belirttiğimiz gibi Shih Chi olayları M.Ö. 100 yılına kadar getirirken Han Shu 230 yıllık bir tarihi anlatmaktadır. Yazım metodu açısından ele alındığında her iki kaynaktaki paralel metinlerin farklı bir düzen içinde

¹⁶ Eserin özellikle 94. bölümü Hun, 95. bölümü Güney batıda yaşayan Güney Yüeh Prensiği ile Kore, 96. bölümü ise Orta Asya'ya ayrılmıştır.

¹⁷ *Han Hanedanlığı Tarihi, Hsiung-nu (Hun) Monografisi* (Bölüm 94 A/B), TTK, Ankara, 2004.

¹⁸ A. F. Hulsewé, *China in Central Asia 125-146*, <https://rante.org>

olduğu göze çarpmaktadır. Genelde Han Shu'da paragraflar kısaltılmış, eklemeler yapılmış hatta paragraf ve cümlelerin yerleri değişmiştir. Bu durum olayların anlamında karışıklığa yol açmıştır. Her iki eserde görülen bu farklılıklar doğaldır, çünkü zaman içinde her ikisi de hasara uğramıştır. Ancak Han Shu'nun 96. bölümü Shih Chi'nin 123. bölümüne göre kronolojik açıdan daha iyidir denilebilir. Her iki kaynak Çin'de kağıt bulunmadan önce yazılmıştı. O zamanlarda kitaplar yazılırken genelde metnin özelliğine göre tahta veya bambular uzunlamasına parçalar halinde kesilir ve düzenlenirdi. Sonra birkaç yazılı parça bir araya getirilerek fasiküller oluşturulurdu. Zamanla bu yazılı tahta veya bambu parçalarının bir kısmı kırılmış veya nem almış olduğundan yazılar tamamıyla veya kısmen okunamaz hale gelmişti. Parçaların birbirinden kopması veya kırılması sonucu metinlerin bir kısmı da zaman içinde kaybolmuştu. Orijinal metinlerin bir araya getirilerek onarılması sırasında karışıklık yaşanmış ve hatta kopyalanırken uygulanan metotlar sonradan metin tartışmalarına yol açmıştır. Bu yüzden kullanım sırasında kronoloji ve konu bütünlüğü açısından bir takım sorunlar ortaya çıkmıştır. Han Shu'nun 96. bölümü ufak tefek tahribatlara rağmen bugüne kadar gelebilmiştir. Fakat 61. bölüm için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Metinde büyük bir karışıklık göze çarpmaktadır¹⁹. Dil, yazım ve anlatım yönünden her iki kaynak karşılaştırıldığında Shih Chi'nin oldukça sade bir dille yazılmasına karşılık Han Shu'daki sözcükler bugün bile kullanılmayan en eski yazılış biçimleri ile verilmiştir. Shih Chi'de düz metin şeklinde anlatılan olaylar Han Shu'da konuşma ve mektup biçimine dönüştürülmüş, cümleler kısa ve kesik yazılmıştır. Sanki yarım bırakılmış gibidir, kimi zaman cümleler arasındaki bağlantı, bağlaç veya notlar vasıtasıyla kurulmaya çalışılmış ancak bazı durumlarda bu bile yeterli olamamış, metnin anlaşılabilirliği büyük ölçüde etkilenmiştir²⁰. Not ve açıklamalar Han Shu'da oldukça azdır. Bunlar da kelimelerin okunuşunu, anlamını veya metnin açıklamasına yardımcı olacak kısa açıklamalar şeklindedir. Bugün bile bir kısmı hâlâ tartışmalara yol açabilecek niteliktedir. Orijinal metinde parantez içinde yer alan rakam ve kelimeler diğer nüshalarda belirtilenlerdir. Bunlar bölüm sonuna liste olarak eklenmiştir.

Han Shu yazılırken diğer eski resmi tarihlerde olduğu gibi imla işaretleri kullanılmamıştı. Fakat bugün hepsinin noktalama işaretleriyle yapılmış baskıları bulunmaktadır. Bunlar araştırmacılar için büyük kolaylık

¹⁹ Shih Chi'nin "Fergana Bölümü" ile büyük paralellik gösteren bu kısımda kronolojik sıralama çok fazla karışmış ve kelimeler yanlış veya eksik yazılmıştır.

²⁰ Cümlelerin anlamını kolaylaştırmak ve akıcılığı sağlamak amacıyla, orijinal metne sadık kalınarak ilaveler yapılmıştır. Bunlar, Lisans ile gösterilmektedir.

sağlamasına rağmen birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Yanlış bir imla işareti veya yabancılara ait unvan, kişi veya yer adını gösteren bir belirteç, metnin doğruluğunu etkileyerek kimi zaman şüphe uyandıracak durumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra yabancılara ait Çince yazılmış bu tür kelimelerin Türkçeye aktarılmasında büyük sorun yaşanmıştır. Çünkü genelde Çinli yazarlar yabancı kelimeleri yazarken anlamını veya ses yapısını esas alırlardı. Bu, yazara göre de değişirdi. Özellikle Çin İmparatorluğu sınırları dışındaki coğrafyaların farklı Çince imlerle değişik yerlerde gösterilmesi büyük karışıklık ve tartışmalara yol açmıştır²¹. Keza yabancı devletlerin siyasi teşkilatlarından bahsedilirken, Çinli yazarlar kendi teşkilat terimlerini veya benzerlerini kullanmışlar, dolayısıyla görev ve unvanlar hakkında da sağlıklı bilgi edinilmesi güçleşmiştir. Bunlar Türkçeye çevrildiğinde anlaşılması zor anlamlar ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan bu gibi unvan ve görevleri gösteren kelimeler kullanılırken yalnızca transkripsiyonu verilmiştir.

Metinlerdeki istatistik bilgilerin doğruluğu diğer resmi tarihlerde olduğu gibi yine ayrı bir tartışma konusudur. Han Shu'nun Hsi-yü (Batı Bölgeleri) bölümündeki teknik ve istatistik bilgiler oldukça fazla ve doğruya yakın olmasına rağmen, genelde, şehir nüfusu, asker sayısı, savaşta kaybedilen asker, bölgelere yerleştirilen aileler ile uzaktaki memleketlerin Çin başkentine olan mesafeleri gibi konulara ait rakamlar yaklaşıktır ve zaman zaman da abartılmıştır. Dolayısıyla bu noktada verilere ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Kaynaktaki bütün bu özellik ve sorunlar açısından metin karşılaştırılmasının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Çalışma sırasında karşılaşılan başka bir problem de transkripsiyon meselesidir. Bugüne kadar Çince'den Batı dillerine yapılan tercümelerde farklı transkripsiyon sistemleri kullanılmıştır. Ancak bunların hiçbirisi sözcüklerin okunuşunu tam olarak verememiş ve ayrıca kullanımında güçlükler yaratmıştır. Dolayısıyla metnin Türkçeye çevirisinde eskiden beri bilimsel çalışmalarda daha sık kullanılmış olan Wade-Giles transkripsiyonunu esas alınmış ve diğer sistemler, eserin sonuna bir tablo halinde eklenmiştir.

Batıda, Han Dönemi Batı Bölgeleri ile ilgili yapılan araştırmalar 19. yy'dan itibaren ağırlık kazanmaya başlamıştır. A. Wylie, "Notes on the Western Regions" adlı çalışmada "Batı Bölgeleri" bölümü ile Chang

²¹ Eski Orta Asya coğrafyasında bir çok il ve ilçe ile küçük yerleşim birimleri kaynaklarda farklı yerlerde gösterilmiştir. Araştırmacılar kimi zaman bu yerleşkeler hakkında kesin bir neticeye ulaşamamış ve çelişkili fikirler ileri sürmüşlerdir. Çalışmamızda bu tür tartışmalara girilmeden kaynak ve haritalardaki bilgilerin aktarılmasıyla yetinilmiş, ayrıca çalışmanın sonuna bu farklılığı belirten basit bir tablo da eklenmiştir.

Ch'ien, Li Kuang-li'nin biyografyalarını tercüme ederek 1881-82 yılları arasında "Journal of the Anthropologic Institute of Great Britain and Ireland" dergisinin 10. ve 11. ciltlerinde yayınlamıştır. İmla işaretleri olmayan Po-na baskısını kullanan A. Wylie, orijinal not ve açıklamalara yer vermemiş tercümede cümle adamlarına ve eksik kelimelere rastlanmıştır. Bu, büyük ihtimalle imla işaretleri olmayan nüshanın kullanılmış olmasından kaynaklanmaktadır. 19. ve 20. yüzyıllarda P. Pelliot, O. Frank, F. Hirth, J. J. M. Degroot gibi araştırmacılar konu üzerinde tercüme ve önemli değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Yakın zamanda ise bu önemli alanda A. F. Hulsewe tarafından bir çalışma yapılmıştır. 1967 yılında Washington Üniversitesince "Han Tarihi Araştırmaları" projesi çerçevesinde başlatılan ve Dr. M. A. N. Loewe'nin katkısıyla tamamlanarak 1979 yılında "China in Central Asia" adıyla Leiden'de yayınlanan eserde metnin orijinal notlarından ziyade Çin ve Batılı araştırmacıların görüşlerine yer verilmiş²² özellikle teşkilat terimleri, coğrafya, dil ve yazım farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Akıcı bir üslupla yazılmış olan bu eser yol gösterici niteliktedir. Metindeki bir kısım eski yerleşim bölgelerinin bugün nelerde olduğu hakkında kesin bir bilgi edinilememesine rağmen batılı araştırmacıların çeşitli görüşlerine karşın Çin atlasları ve Çince coğrafya eserlerinin bize büyük yardımı olmuştur. Ancak yine de bu konuya ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Bunun dışında Batı bölgeleri ile doğrudan ilgili olan araştırmalar Bibliyografya başlığı altında kitabın sonunda bir liste halinde verilmiştir.

²² Kaynak üzerinde çalışan not ve açıklamalarda bulunan Çinli tarihçilerin sayısı oldukça fazladır. Hulsewe, Batı Bölgeleri hakkında cengin bilgi ve tecrübeye sahip Hsü Sung (1781-1848) ve Huang Wen-pi'nin eserlerine başvurmuştur. Hsü Sung, devlet memuru iken suçlanarak Doğu Türkistan'a sürülmüş ve yedi yıl boyunca bu bölgede incelemelerde bulunmuştur. 1815-16 yılında çıktığı bir seyahatinde bilgilerini daha da geliştirerek 1823 yılında bölgenin topografik yapısını ortaya koyan "Doğu Türkistan'ın (Hsi-yü) Nehir Sistemi" adlı eserini yayınlamıştır. 19. yy'da Huang Wen-pi ise Sir Aurel Stein ile Çin-İsviç araştırmacılarının topladığı arkeolojik ve epigrafik malzemeler üzerinde çalışmış, Lop-nor ve Tarım çanağı ile ilgili arkeolojik kazı raporlarını yayınlamıştır. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

BATI BÖLGELER†

HSİ-YÜ (BATI BÖLGELERİ) MONOGRAFİSİ (96A)

Batu Bölgeleri¹ ile ilk ilişkiler [İmparator] Hsiao-wu zamanında (M.Ö. 140–87) başlamıştır. Aslında [burada] 36 devlet² vardı. Daha sonra bölünerek bunların [sayıları] 50'yi³ aşmış [ve] hepsi de Hunların⁴ batısında, Wu-sun'ların⁵ güneyinde yer almıştı. (Bölgenin) güneyinde [ve] kuzeyinde yüksek dağlar bulunur, ortasından [bir] nehir⁶ geçirdi. Doğu-batu [mesafesi] 6000 *li*'den⁷ (~2490 km) fazlaydı, güney-kuzey [uzantısı ise] 1000 *li*'yi (~415 km) geçiyordu. Doğudan Han [toprakları] ile komşu olup Yü-men⁸ ve Yang-kuan⁹ [geçitleriyle] sınır teşkil ederdi¹⁰. Banda ise Ts'ung-ling [Dağları'na]¹¹ kadar

¹ Hsi-yü veya “ Batı Bölgeleri”: Yü-men-kuan'ın batısından itibaren bugünkü Orta Asya'nın tamamını kaplayan geniş alana verilen genel bir addır. Hindistan, İran, Batı Asya'nın büyük bölümü ve hatta Anadolu Hsi-yü adı altında anılmaktadır. Bu adın, Han Hanedanlığı'ndan itibaren kullanıldığı bilinmektedir. Tercümesini yaptığımız *Han Shu*'daki “Hsi-yü” kelimesinin de, özel bir ad olmayıp Yü-men ve Yan-kuang Geçitleri'nin batısındaki geniş toprakları ifade eden genel bir tanım olduğu anlaşılmaktadır. Çeviride bu Çince kelimenin geçtiği yerlerde Türkçe “Batı Bölgeleri” ifadesi kullanılacaktır.

² Orijinal metindeki “kuo” sözcüğü, “devlet, ülke, menleket” gibi kavramlar karşılığındadır. Eski dönemlerde “kuo” sözcüğü krallık, prenslik, hatta bir beyliği ifade etmiştir. Burada kastedilen ise, Batı Bölgeleri'nde yer alan büyüklü küçükklü, genelde surlarla çevrili şehir devletleridir.

³ Ssu-ma Piao 司馬彪'un *HSü Hsü Han Shu* 續漢書 adlı eserinde, İmparator Ai 哀 ve P'ing 平 dönemlerinde, Batı Bölgeleri'ndeki devlet sayısının 55 olduğu kaydedil-mektedir. *HS.* 96A, s. 3871, n. 1.

⁴ Metinde Hsiung-nu sözcüğünün geçtiği yerlerde “Hun” adı kullanılmıştır.

⁵ Wu-sun için bkz. *Han Shu* 96B, Bugünkü Kırgızistan'dan Doğu Türkistan'ın İli vilayetine kadar olan topraklardır. Harita 87.

⁶ Burada kastedilen Tanrı Nehri'dir.

⁷ Uzunluk ölçüsü olan *li*, Han döneminde yaklaşık 415 metredir.

⁸ Yü-men Geçidi, Han Hanedanlığı'nın batıya açılan kapısıdır. Kansu eyaletinde, Hê-hsi Koridoru'nun batı ucudur. *TH*, s. 4240. Harita 99.

⁹ Yang-kuan (Geçidi), Kansu'nun Tun-huang ilçesinin güneybatısındaki Ku-tung-tan adlı yerin yakınında ve Yü-men Geçidi'nin güneyinde bulunmaktadır. Sung Hanedanlığı'ndan (960–1279) sonra eski önemini kaybedip harabeye dönmüştür. *TH*, s. 1086. Harita 91.

¹⁰ Her iki geçit Tun-huang'ın batı sınırındadır. *HS.* 96A, s. 3871, n. 2.

Wei [Yü] -li³⁵ arasında oturarak [bölgedeki] devletlerden vergi toplayıp bu sayede zenginleşmişti.

Chou [Devleti'nin] çöküşünden itibaren Jung³⁶ [ve] Ti³⁷ [ka-vimleri] Ching³⁸ ve Wei³⁹ [nehirlerinin] kuzeyinde bir arada⁴⁰ oturmaktaydılar. Ch'in [imparatoru] Shih Huang-ti⁴¹ [zamanına] geldiğinde Jung [ve] Ti'ler püskürtülerek, uzun duvarlar (Çin Seddi) inşa edilmiş (ve) *Merkezi Ülke*'nin sınırları oluşturulmuştu. Ancak [bu sınır] batıda Lin-t'ao⁴² ötesine geçmemişti.

Han [Devleti] kurulup [İmparator] Hsiao-wu [zamanına] geldiğinde, [hükümdar] dört [bir taraftaki] yabancı kavimlere karşı fetih hareketine girişmiş, gücünü ve saygınlığını geniş alanlara [kadar] yaymıştı. Chang

Ayşe Onat, *Han Sütalesi Zamanında Ch'e-shih Bölgesindeki Hun-Çin Mücadeleleri*, San Matbaası, Ankara, 1978, s. 6-7.

³³ Karaşar, *Bkz.* Harita 67.

³⁴ Bugün Karaşar'ın doğusunda Hoşut Nahiyesidir. Harita 80.

³⁵ Yü Ying-shih'ya göre burası Kalgan-aman'dır. Twitchett, D., Michael Loewe., *The Cambridge History of China*, vol. 1, Cambridge University Press, 1986, p. 411; Hulsewé ise bu yeri, Sugor ve çevresi olarak göstermektedir. *A.g.e.*, s. 177, n. 585'de. Bugünkü Doğu Türkistan'ın Korla Şehri ve batısıdır. Harita 98.

³⁶ "Jung 戎" iminin "silâh", "asker", "büyük", "güçlü" gibi anlamları bulunmaktadır, *KII*, s. 557; Eski eserlerde Çinli olmayan kavimler, Ti, Jung, Man ve İ gibi genel adlarla belirtilmiştir. Bu tasnif yönleri göre yapılmış olmasına rağmen her zaman geçerli değildir. Nicola di Cosmo, özellikle Jung teriminin açık bir etnik anlam taşımayan genel bir ifade olduğu fikri üzerinde durmaktadır. Bkz. Nicola di Cosmo, *Inner Asia in Chinese History*, Indiana Üniversitesi, Ural Altay Araştırmaları Bölümü, basılmamış doktora tezi, 1991, s. 37-38. Çin kaynaklarında Junglar'a farklı farklı bölgelerde rastlanması bu fikri destekler mahiyettedir.

³⁷ Çin'in kuzeyindeki bozkır bölgelerinde yaşayan saldırgan ve savaşçı kavim için kullanılan bir sözcüktür. "Ti 狄" kelimesi, Çince "köpek 犬" ve "ateş 火" inlerinden oluşmaktadır. Bu da kavmin taşıdığı özelliği ortaya koymaktadır. Adları zaman zaman Jung ve Ti'lerle birlikte kullanıldığında genel olarak "Çinli olmayan kavimler" ifade edilmiştir.

³⁸ Harita (Chou dönemi).

³⁹ Harita (Chou dönemi).

⁴⁰ Shih-ku, *HS. 96A*, 3873. n. 1.

⁴¹ Çin'in ilk imparatoru olarak bilinen Ch'in Shih Huang-ti 秦始皇帝 M.Ö. 259 yılında doğmuş, M.Ö. 246 yılında "wang 王" unvanı ile başa geçmişti. M.Ö. 221'de, ülkedeki derebeylikler dönemine son vererek Çin'i tek yönetim altında birleştirmiş ve Ch'in adında merkezi bir devlet kurmuştur. Bu yüzden kendisine "hükümdarların hükümdarı" anlamına gelen "huang-ti 皇帝", unvanını almıştır.

⁴² Kansu'nun güneyinde bulunan Harita 100.

Ch'ien⁴³, ilk defa (olarak) Batı Bölgeleri'ne giden yolu açmıştı. Ondan sonra *P'iao-chi Generali* ⁴⁴ Hunların sağ ⁴⁵ (batı) topraklarına saldırmış [onları] yenilgiye uğratarak, *Hun*^{46-yeh} ve *Hsiu-ch'u*⁴⁷ Beylerine baş eğdirmişti. Bunun sonunda onların toprakları boşaltılarak Ling-chü'nün batısında [kalıcılar] inşa edilmeye başlanmıştı. İlk olarak Chiu-ch'üan⁴⁸ ili kurulmuş, daha sonra halk tedricen buralara göç ettirilerek doldurulmuştu; [sonradan tekrar] bölünerek Wu-wei⁴⁹, Chang-yeh⁵⁰ ve Tun-huang⁵¹ [gibi iller] kurulmuştu. [Bu] dört il⁵², iki geçit üzerinde sıralanmıştı. *Erh-shih Generali*'nin Ta-yüen'e saldırısından sonra Batı Bölgeleri'ndeki [devletler] büyük [bir] şaşkınlığa uğrayıp korkmuş, çoğu elçi göndererek hediyeler sunmuşlardı. Han [Devleti'nin içi] Batı Bölgeleri'ne [yolladığı] elçiler [ise], yüksek mevkiler elde ederek [kazançlı çıkmışlardı]. Bundan sonra Tun-huang'ın batısından, Yen-ts'ai'a kadar çok sayıda gözetleme kuleleri kurulmuş, Lun-t'ai⁵³ ve Chü-li'de⁵⁴ yüzlerce asker tarım yapmak üzere yerleştirilmişti. [Buralardaki] görevlileri korumak üzere,

⁴³ Ünlü elçi Chang-ch'ien'in hayatı ve seyahatleri hakkında *SC* 123, *HS* 94, 96 ve 61 bölümlerinde geniş bilgi bulunmaktadır.

⁴⁴ "p'iao" olarak okunan "驃" karakteri Çince'de "驃" şeklinde de yazılmaktadır. *P'iao-chü Generali* "Çevik Birlikler Generali" anlamındadır. Çin Hükümdarı Hsiao-wu tarafından yalnızca ünlü General Ho Chü-p'ing'e verilmiş bir unvandır.

⁴⁵ Büyük Hun İmparatorluğu devlet teşkilatında "Sağ", Batı yönünü göstermektedir.

⁴⁶ Han shu'daki Hun monografisinde "Hun 渾" imi "K'un 昆" şeklinde yazılmıştır. *HS* 94.

⁴⁷ Han shu'daki Hun monografisinde T'u 屠 imi "ch'u" olarak okunmuştur. *HS* 96A, s. 3873, n. 1.

⁴⁸ İmparator Wu 武帝'nun T'ai-ch'u 太初 saltanat devresinin ilk yılında (M.Ö. 104) kurulan bu ilde 18.137 hane, 76.726 kişi, 9 ilçe vardı. *HS* 8B, s. 1614; Harita 19.

⁴⁹ Wu-wei eskiden Hunların Hsiu-t'u [ch'u] Beyinin toprağı idi. İmparator Wu'nun T'ai-ch'u saltanat devresinin dördüncü yılında (M.Ö. 107) kurulan bu ilde 17.581 hane, 76.419 kişi, 10 ilçe vardır. *HS* 8B, s. 1612; harita 90.

⁵⁰ Eskiden Hunların Kun-hsich (ych) Beyinin oturduğu yerdir. İmparator Wu'nun T'ai-ch'u saltanat devresinin birinci yılında (M.Ö. 104'de) kurulmuştur. Bu ilin 24.352 hane, 88.731 kişi, 10 ilçesi vardır. *HS* 8B, s. 1613; Harita 12.

⁵¹ İl, İmparator Wu'nun Hou-yüen 後元 saltanat devresinde (M.Ö. 88'de) Chiu-ch'üan ilinden ayrılarak kurulmuştur. İlde, 11.200 hane, 38.335 kişi, 6 ilçe vardır. *HS* 8B, s. 1614; Harita 78.

⁵² Dört ilin kuruluş tarihleri ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hulswé, *a.g.e.*, s. 75-76, n. 40; Bu konuda *Han-tai Ho-hsi ssu-chün te t'uo-cha* (邵台新漢代河西四郡的拓展) adlı eser de etraflı bilgi bulunmaktadır. Shang-wu Basımevi, Taiwan.

⁵³ Bugün Doğu Türkistan'ın Bugur Nahiyesidir. Harita 47.

⁵⁴ Doğu Türkistan'da Kuyun Shih ile Lop-nor Nehri arasında yer almaktadır. Harita 2.

*Hsiao-wei*⁵⁵ teşkilatı kurulmuş, [Han İmparatorluğu'nun] yabancı ülkelere giden elçilerinin [gerekli] ihtiyaçları⁵⁶ buradan karşılanmıştır.

Hsüan-ti zamanına gelindiğinde (M.Ö. 73-48), *Wei Ssu-ma*⁵⁷ [unvanlı bir kişi] Shan-shan'ın bausındaki birkaç devleti korumak üzere gönderilmişti. Ku-shih [Devleti] büyük bir yenilgiye uğratılmasına rağmen, tamamıyla yok edilememişti⁵⁸. [Ülke], Ön ve Arka Chü-shih⁵⁹ devletleri ile [T'ann] Dağları'nın kuzeyinde altı devlete bölünmüştü. Bu sırada Han [Devleti] yalnızca Güney Yolu'nu kontrol altında tutuyordu, henüz daha Kuzey Yolu'nu tamamıyla hakimiyet altına alamamıştı. Ancak Hunlar, [yine de] kendilerini güvende hissedemiyorlardı. Bundan sonra *Jê-chu Beyi*, *Ch'an-yü*'ye karşı isyan ederek halkıyla [Han Devleti'ne] gelip sığınmıştı. Shan-shan'ın batısını korumakla görevli elçi Cheng Chi⁶⁰ onu karşılayıp refakat etmişti. Han [Devleti'ne] geldiğinde, *Jê-chu Beyi*'ne *Kuei-tê Hou*, [Cheng] Chi'ye [ise] *An-yüen Hou* unvanları verildi. Bu sene, Shen-chüeh [saltanat devresinin] üçüncü yılıdır [M.Ö. 59]. Sonraları [Cheng] Chi, Kuzey Yolu'nu korumakla da görevlendirildiği için, *Tu-hu* [Batı Bölgeleri Genel Valisi]⁶¹ ünvanı verilmiştir. [Batı Bölgeleri] Genel Valilik [teşkilatının] başlangıcı, [Cheng] Chi'nin bu göreve gelmesiyle olmuştur. [Bu tarihten itibaren] *Tung-p'u Komutanlığı* teşkilatı kaldırılmıştır. Hunlar çok zayıfladıklarından, Batı Bölgeleri'ne yaklaşmaya cesaret edememişlerdir. Böylece askeri tarım çiflikleri Hsü-

⁵⁵ 校尉 *Hsiao-wei* teşkilatı; ilk kez Ch'in Hanedanı zamanında görülmektedir. Han İmparator'u Wu zamanında sayısı sekizdi. Batı (Önceki) Han döneminde özel birlik komutanları da *Hsiao-wei* rütbesini taşımakta idi. Çin'in Orta Asya'ya genişlemesiyle birlikte daha çok sınır illerindeki muhafız birliği komutanlarına verilen bir unvan olarak kullanılmıştır. *TY*, s. 1183.

⁵⁶ Bu ihtiyaçlar, yetiştirdikleri beş çeşit tahıl ürünüdür. *HS. 96A*, s. 3873, n. 6.

⁵⁷ Saray muhafız birliklerinden birinin komutanıdır.

⁵⁸ Shih-ku, devletin yenilgiye uğramasına rağmen tamamen ortadan kaldırılamadığını belirtmektedir. *HS. 96A*, s. 3874, n. 1. Stratejik bir konuma sahip olan bu devletin toprakları üzerinde, metinden de anlaşılacağı gibi çeşitli devletçikler ortaya çıkmıştır.

⁵⁹ Genellikle, Ön Chü-shih Turfan, Arka Chü-shih ise Beşbalık olarak bilinir.

⁶⁰ Cheng Chi yalnızca Kuzey Yolu'nu değil, Güney Yolu'nu da kontrol etmekle görevlendirilmişti. *HS. 96A* s. 3874. n. 2. Cheng Chi'nin Han Shu 70. bölümdeki biyografisinde daha etraflı bilgiler bulunmaktadır.

⁶¹ "Genel Valilik" olarak tercüme ettiğimiz Tu-hu'luk makamı bu tarihten itibaren Han devlet teşkilatı içinde yer almaktadır. Çin'in batısındaki devletlerle ilişkilerini düzenlemek ve kuzey-güney yolları üzerindeki faaliyetlerini denetlemek üzere kurulmuş en yetkili makamdı. Bu görevde bulunanların isimleri tam olarak bilinmemekle beraber teşkilat, varlığını M.S. 24 yılına kadar korumuştur. Ancak bu makamın devamlılığı hakkında pek fazla şey söylenememektedir. Metinlerde bundan sonra "Genel Valilik" şeklinde geçcektir. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

chien'i⁶² kuzeyinden Sha-chü topraklarına kadar kadar [uzatılarak] kaydırılmış ve çiftlikleri koruyan Hsiao-wei [makamı ise] ilk kez [Batı Bölgeleri] Genel Valiliğine bağlanmıştı. Genel Vali'nin [görevi], Wu-sun ve K'ang-chü gibi yabancı devletlerin faaliyetlerini izlemek, bir değişiklik olduğunda [hükümdarı] haberdar etmekti. Barış durumunda uzlaştırmak gerekirse uzlaştırır, saldırı halinde [karşı] saldırıya geçerd. Genel Valinin merkezi Wu-lei şehri, Yang-kuan [Geçidi'nden] 2738 li (~471,55 km) uzaklıkta [olup] Chü-li'deki askeri çiftlik [komutanlığına] yakındı. Toprağı verimliydi, Batı Bölgeleri'nin ortasında bulunduğundan Genel Vali'nin idare merkezi olmuştu.

Yüen-ti zamanına (M.Ö. 48-32) gelindiğinde, yeniden bir Wu Chi Hsiao-wei⁶³ [komutanlığı] kurularak, Ön Chü-shih Devleti'nin merkezinde askeri çiftlikler oluşturuldu. O sırada, Hunlar'ın doğusundaki Pu-lei⁶⁴ Beyi Tzū-li-chih 1700 kişiden fazla halkıyla Genel Valiliğe sığınmıştı. [Batı Bölgeleri] Genel Valisi, Arka Chü-shih Beyliği'nin bausındaki toprakları ayırarak, Wu-t'an-tzū-li⁶⁵ adıyla [onları] orada yerleştirdi.

[İmparator] Hsüen⁶⁶ ve Yüen'den sonra, Ch'an-yü⁶⁷ kendini [Han Devleti'nin] vasalı ilan edince, [aynı şekilde] Batı Bölgeleri de itaat etmiş ve [böylelikle bütün] bölgenin arazi yapısı, dağları, akarsuları, kralları, soyluları, nüfusu hakkında detaylı bilgiler verilmiştir.

⁶² Shih-ku'nun açıklamasında bir yer adı olarak gösterilmesine rağmen haritada tespit edilememiştir. HS. 964, s. 3874, n. 3.

⁶³ Klasik Çin felsefesine göre, Chia 甲, Yi 乙, Ping 丙, Ting 丁, Wu 戊, Chi 己, Kêng 庚, Hsin 辛, Jên 壬, Kuei 癸, gibi on unsurdan oluşan T'ien-kan 天干 adlı bir sistem (Kökler Sistemi) mevcuttu. Bu sistem içinde Wu ve Chi hariç, diğerlerinin belli yerleri bulunmakta idi. O zaman için kurulan Hsiao-wei'in makamının yeri sabit olmadığından dolayı Wu ve Chi sözcükleri kullanılmış olduğu söylenebilir. HS 19A, s. 738, n. 9'daki açıklamada, Wu ve Chi, Tien Kan sisteminin ortasında bulunduğu ve dört tarafı kontrol edebildiği için bu adı almış olduğu şeklinde bir açıklama bulunur. Bir başka görüşe göre de bu görev daha önce varolan T'ung-tien Hsiao-wei makamının yeniden teşkilatlandırılmasıyla oluşturulmuştu. Askeri Çiftlikleri kontrol etmek, parasal ve lojistik destek sağlamanın yanı sıra başka görevleri de vardı. Cambridge of China, s. 412; Tze-chih tung-chien (TCTC), Yüen-ti Biyografisi, HY, s. 1558.

⁶⁴ Pu-lei, Barköl'dür. Harita 55.

⁶⁵ Doğu Türkistan'ın Kutubi Nahiyesi'dir. Harita 88.

⁶⁶ İmparator Hsüen M.Ö. 73-48 ve İmparator Yüen M.Ö. 48-32 yılları arasında Çin'i yöneten hükümdarlardı.

⁶⁷ Hun hükümdarlarına verilen unvan.

Yang-kuan'dan [Yang-kuan Geçidi'nden] çıkuktan sonra, [Han'a] en yakın [olan] Juo⁶⁸ Ch'ianglar'dı⁶⁹. Juo Ch'iang Devleti kralının unvanı *Ch'ü-hu-lai Wang*⁷⁰ dı. [Burası] Yang-kuan'a 1800 *li* (~747 km), Ch'ang-an'a 6300 *li* (~2614,5 km) uzaklıkta idi. Güneybatıdan [bir] bağlantısı yoktu [ve] ana yol⁷¹ üzerinde değildi. [Ülkede] 450 hane, 1750 kişi, 500 asker bulunuyordu]. Batıdan Chü-mo [Ch'ieh] [Devleti]⁷² ile komşuydu. Hayvanlarıyla beraber su ve otlakları takip eder, tarımla uğraşmazlardı. Hububat [ihtiyaçlarını] Shan-shan [ve] Chü-mo'dan sağlardı. Dağlarında demir bulunur, silahlarını kendileri yaparlardı. Yay, mızrak, kama, bıçak, kılıç ve zırh [gibi] savaş aletleri vardı. Kuzeybatıdan Shan-shan'a ulaşmak için mutlaka [bu] yoldan geçmek gerekiyordu.

Shan-shan Devleti

[Devletin] asıl adı Lou-lan'dı⁷³. [Devletin] idari merkezi Yü⁷⁴-ni şehri⁷⁵ [olup] Yang-kuan [Geçidi'nden] 1600 *li* (~664 km), Ch'ang-an'dan 6100 *li*

⁶⁸ Hulsewé bu imi, "Ch'o" olarak okumuştur. Hulsewé, *a.g.e.*, s. 80; Meng K'ang bu karakterinin "erh^兒", Shih-ku ise "Juo" biçiminde okunması gerektiğini belirtmektedirler. *HS. 96A*, s. 3875, n. 1.

⁶⁹ Bugün pek çok tarihçi tarafından Tibetliler'in ataları olarak gösterilen kabilelerden biri olan Ch'iang adına ilk kez M.Ö. 1562-1066 tarihleri arasında Shang dönemine ait kaplumbağa kabuğu üzerine yazılan Fal Yazıtları'nda rastlanmaktadır. Bir kısmı Çin'in Ch'ing-hai ve Kansu eyaletlerinde, bir kısmı ise Doğu Türkistan'ın güneyinde yaşamıştır. Han Hanedanlığı döneminde (M.Ö.206-M.S.9) Ch'ianglar birçok boya ayrılarak daha geniş alanlara yayılmışlardır. Sonraki Han Hanedanlığı döneminden (M.S. 9-220) sonra Çin'in iç bölgelerine yayılan birçok Ch'iang Çinleşmiştir. Göçebe olan bu halk, yavaş yavaş yerleşmeye ve ziraatle uğraşmaya başlamıştır. Çin'in güneybatısında dağlık ve yaylalarda kalan Ch'ianglar ise göçebe hayatlarını devam ettirmişlerdir.

⁷⁰ Chü-hu-lai Wang ise *Hunlardan ayrılıp Han Devleti'ne tâbi olan bey* anlamındadır. *HS. 96A*, s. 3875, n. 2.

⁷¹ "Kung" kelimesi yol anlamındadır. Buradaki yollar dağlar arasından geçen dar geçit ve tünellerdir. *HS. 96A*, s. 3875, n. 9.

⁷² H.iminin "chü" ve "ch'ieh" olarak iki farklı okunuşu bulunmaktadır. Bugünkü Çerçen'dir. *HS. 96A*, s. 3879, Harita 21.

⁷³ Lou-lan adı ilk defa M.Ö. 176 tarihinde Hun Hükümdarı Mo-tu'nun, Han İmparator'u Wen'e yazmış olduğu bir mektupta geçmektedir. Muhtemelen ülke Çinliler tarafından bu zamandan itibaren tanınmaya başlanmıştır. Çince belgelerde M.Ö.77'den itibaren adı Shan-shan olarak geçer. Hulsewé, *a.g.e.*, s. 81-82, n. 77. Harita 66.

⁷⁴ 拊 imi Shih-ku'nun açıklamasına göre "yü" şeklinde okunmuştur. *HS. 96A*, s. 3876, n. 1; Ancak imin "wu" okunuşu da bulunmaktadır. *TY*, s. 1212. Enoki Kazuo, bu kelimenin Kan şeklinde de yazıldığını ileri sürerek şehrin adını Kan-ni cheng olarak okumuştur. Enoki Kazuo, *The Location of the Capital of Lou-lan and the Date of Kharosthi Inscriptions*, Toyo Bunko 22, s. 144-1963.

(~2531,5 km) uzaklıkta idi. 1570 hane, 14.100 kişi, 2912 askeri [vardı]. [Teşkilatında,] *Fu-kuo Hou*⁷⁶, *Ch'üeh-hu Hou*⁷⁷, *Shan-shan tu-wei*⁷⁸, *Chi-chü-shih tu-wei*⁷⁹, *Sol [ve] Sağ Chü-ch'ü*⁸⁰, *Chi-chü-shih-chün*⁸¹ gibi birer [görevli ile] iki *I-chang*⁸² [bulunurdu]. Kuzeybatıdan Genel Valilik merkezine uzaklığı 1785 *li* (~740,775 km), Shan-kuo'ya⁸³ 1365 *li* (~566,475 km), kuzeybatıdan Chü-shih'ya [ise] 1890 *li* (~784,35 km) mesafededir. Toprağı kumlu ve tuzlu [olup] tarım yapılabilen alanı azdı. Hububat ihtiyaçlarını komşu devletlerin topraklarından sağlıyorlardı. Ülkede yeşim taşı çıkartılır [ve] bol miktarda hasırotu, ilgin, peleseng, kavak [ve] beyaz ot gibi bitkiler bulunurdu. Halk, hayvanlarıyla beraber su ve otlakları takip ederek dolaşırdı. Eşek [ve] atları vardı, develeri çoktu. Yaptıkları silahlar, Juo Ch'iang' (halk) ile aynıydı.

Başlangıçta Chang Ch'ien'in sözlerinden etkilenmiş olan Wu-ti (M.Ö. 140-85), Ta-yüen [ve] diğer devletlerle ilişki kurmayı çok arzu etmişti. [Bunun için gönderilen] heyetlerin sayısı yılda onu aşmış, [Han elçileri] âdeta yolda birbirleriyle karşılaşır olmuşlardı. Lou-lan [ve] Ku-shih [devletleri] [ana] yol üzerinde bulundugundan, [heyetlere] [büyük] sıkıntı çekirmişler⁸⁴, [ve] Han elçisi Wang-huei [ile beraberindekileri] soymuşlardı. Aynı zamanda [da] Hunlar için casusluk yaparak [Hun] askerlerinin Han elçilerini engellemelerini sağlamışlardı. Han elçileri sürekli [bu] devletlerin şehirleri bulunduğunu, askerlerinin zayıf olmasından dolayı kolaylıkla yenilgiye

⁷⁵ Doğu Türkistan'ın Çarklık Nahiyesi'dir. Harita 101.

⁷⁶ Devlet yönetiminde hükümdara yardımcı olan en yüksek mevkideki kişi, baş danışman.

⁷⁷ "ch'üeh-hu 匈奴", "Hunları Püskürtken" anlamındadır. Buradaki "hou" kraldan sonra gelen asil kişileri belirten bir unvandır.

⁷⁸ Bu unvan ve görev, Han Devleti'nin illerdeki valilere bağlı en yüksek askeri komutanı için kullanılır. Burada Shan shan merkez komutanı anlamındadır.

⁷⁹ "Chü-shih Devleti'ne Saldıran Birlik Komutanı" anlamındadır.

⁸⁰ Hükümdar Mo-tu'dan itibaren Büyük Hun İmparatorluğu devlet teşkilatında görülen yüksek bir unvandır.

⁸¹ "Chü-shih Devleti'ne saldıran komutan". Garnizon Komutanının emri altında daha düşük rütbedeki bir subaydı. Emrinde 1 subay, en az 4, en fazla 10 asker bulunurdu.

⁸² Saray kabul merasimlerinde yabancı elçileri karşılayıp onlara refakat eden dış ilişkiler bölümünde görevli tercümandır. Orta Asya'da 22 bölgede 39 tercümandan bahsedilmektedir. Bunlar büyük ihtimalle Çin ünvanı taşıyan yerel kişilerdir.

⁸³ Devletin toprakları dağlık bir bölgede bulunduğundan bu ad verilmiştir. *IIS* 964, s. 3876, n. 3; Bugünkü Turfan bölgesinde, Lopnor'un kuzeyinde, 廣安 Kuang-an'ın güneybatısındaki dağlık alandır. *Hsi-yü t'u-kao (HTK)*, 55; Bugün Doğu Türkistan'daki Korla şehrinin batısındadır. Harita 65.

⁸⁴ Her elçilik heyeti bu ülkelerden hizmet talep ettiği için halk baskı altında kalmış ve sıkıntı çekmişti. *Hsü 964*, 3076. Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

uğratılabileceklerini söylüyorlardı. Bunun üzerine [İmparator] Wu-ti, *T'sung-p'iao Hou* [unvanlı] Chao P'o-nu'yu [Han'a] tâbi devletlerin süvari birliklerine komuta ederek, illerden [toplanan] onbinlerce askerle birlikte, Ku-shih [Devlet'i'ne] saldırıya gönderdi. Wang Huei, birkaç kez Lou-lan [Devlet'i] tarafından zor duruma düşürülmüştü. Han hükümdarı, [Wang] Huei'ye, [Chao] P'o-nu'nun komutasındaki orduya yardımcı olmasını emretti. P'o-nu 700 kişilik hafif süvari [birliği ile] önceden gelip Lou-lan Kralı'nı yakaladı. Daha sonra Ku-shih [Devlet'i'ni] mağlup etti. [Bu olayla] askeri gücünü gösterme fırsatını yakalamış, Wu-sun [ve] Ta-yüen gibi [devletleri] korkutup etkilemiş oldu. [Ülkelerine] geri döndüklerinde, [Chao] P'o-nu'ya *Chuo-yeh Hou*, [Wang] Huei'ye *Hao Hou* unvanları verildi. Bundan sonra Han [Devlet'i] Yü-men'e kadar bir dizi kale ve gözetleme kuleleri [inşa etti].

Lou-lan'ın [Han hükümdarına] tâbi olup hediyeler yolladığını duyan Hunlar, asker göndererek saldırıda bulundular. Bunun üzerine Lou-lan [Kralı] bir oğlunu Hunlara, bir oğlunu [da] Han [Devlet'i'ne] rehin gönderdi. Daha sonra *Erh-shih Generali* [Li Kuang-li] Ta-yüen'e saldırdığında Hunlar yolunu kesmek istedilerse de *Erh-shih* [Generali'nin] askeri fazla olduğundan karşılaşmaya cesaret edemediler. Bunun üzerine Lou-lan [topraklarına] süvari birliği göndererek, Han elçiliğinin geçmesini bekleyip, yolu kapatarak daha sonra geçenlere mani olmak istediler. Bu sırada Han [Devlet'i'nin] *Chün-cheng* görevindeki Jen Wen, komutasındaki askerlerle, Yü-men Geçidi'nde karargâh kurarak Erh-shih [Generali'ne] destek görevi yapıyordu. Ele geçirdikleri kişilerden durumu öğrenip [rapor edince], Han hükümdarı, [Jen] Wen'in kestirme [bir] yoldan ordusuyla Lou-lan Kralı'nı yakalamasını emretti. Saraya getirilen [krala] işlediği suçlar bildirildiğinde [Lou-lan Kralı] cevaben [şöyle] dedi:

“Küçük bir ülke büyük devletler arasında [sıkışıp] kalmıştır. İkiisiyle birden anlaşma olmadıkça huzur sağlanamaz; halkımla birlikte [ülkemden] ayrılarak Han topraklarında yerleşmeyi arzu ediyorum.”

İmparator, [kralın] sözlerini doğru [bularak] onu ülkesine geri gönderdi ve Hunların [faaliyetlerini] izlemekle görevlendirdi. Hunlar bundan sonra Lou-lan [Devlet'i'ne] fazla yakınlık göstermeyerek güvenmediler.

Cheng-hê [saltanat devresinin] ilk yılında [M.Ö. 92], Lou-lan Kralı ölünce devletin ileri gelenleri [Chang-an'a] gelerek Han [İmparatorluğunda] rehin bulunan [Beyin] oğlunun geri verilmesini rica edip onu başa geçirmek istediler. [Fakat] rehin [olan] oğlan, Han kanunlarına göre cezalandırılıp ipekböceği yetiştirilen evc kapatılmıştı, bu yüzden geri gönderilemedi. Karşılığında [şöyle] denildi:

“*Göğün Oğlu bu hizmetkarını* [çok] sevmektedir, göndermeyiz. Onun yerine sıradaki kişiye başa geçirmeyiz.”

Lou-lan [Devleti] ikinci kişiyi başa geçirdi. Han yeniden [Kraldan] [bir] oğlunu rehin istedi, [Kral] aynı şekilde [bir diğer] oğlunu [da] Hunlara rehin gönderdi. Sonraki [bu] Kral da ölünce, [haberi] ilk duyan Hunlar [ülkelerinde] rehin [bulunan] oğlunu geri yollayarak [onu] Kral olarak başa geçirdiler. Han, [İmparatorun] emrini taşıyan bir elçi göndererek yeni kralın saraya ziyarete gelmesini [ve] *Göğün Oğlu*'nun [kendisine] cömertçe hediyeler vereceğini bildirdi. Lou-lan Kralı'nın sonraki eşlerinden biri [onun] eski üvey annesiydi, Krala [şöyle] dedi:

“Önceki Kral iki oğlunu [da] Han’a rehin [olarak] göndermiş, fakat her ikisi de geri dönmemişti. Nasıl olur da [Han] sarayına gitmeyi düşünürsünüz?”

[Bunun üzerine] Kral, [üvey annesinin] önerilerini kabul etti [ve] affını dileyerek elçiye [şöyle] cevap verdi:

“Tahta yeni geçtim, ülkemde henüz düzen sağlanamadı, iki yıl daha bekleyip [daha sonra] [Han Sarayına] gelmeyi [ve] *Göğün Oğlu*’yla görüşmeyi arzu ediyorum.” dedi.

Aslında Lou-lan Devleti, [Batı Bölgeleri'nin] en doğusunda bulunuyordu. Han’a yakındı [ve] tam Pai-lung-tui⁸⁵’in [karşısındaydı]. Orada su ve otlaklar azdı, sürekli rehberlik hizmeti sunup, su [ve] yiyecek taşırlar, Han elçilerini karşılayıp yolcu ederlerdi. Ayrıca birçok kez [Han] askerleri ve görevlileri tarafından saldırıya uğrayıp soyulmuşlardı. [Bundan dolayı] Han ile ilişkilerini devam ettirmenin uygun olmayacağına karar verdiler. Sonra yeniden Hunlar için casusluk yaparak, bir çok kez Han elçilerinin yolunu kesip [onları] öldürdüler. [Kralın] küçük kardeşi Wei-t’u-ch’i Han’a teslim oldu [ve] durumu etraflı bir şekilde anlattı.

Yüen-feng [saltanat devresinin] dördüncü yılında [M.Ö. 77], *Büyük General* Huo Kuang, P’ing-lê: [saray] denetçisi Fu Chieh-tze’yi, kralı öldürmesi için gönderdi. [Fu] Chieh-tze, birkaç gözüpçek cesur asker seçip, [beraberinde] altın ve değerli eşyaları taşıyarak [bunların] yabancı devletlere verileceği haberini duyurdu. Lou-lan’a ulaşığında [ise], Krala hediye vermek istediği [yalanını söyleyerek] onu kandırdı. Kral [buna] çok sevinerek [Fu] Chieh-tze ile birlikte içki içip sarhoş oldu. [Fu Chieh-tze], Kral ile özel [bir]

⁸⁵ “Beyaz ejderha tümsçü” anlamına gelmektedir. Aslında kum tepelerinde oluşan ve “Kum Dağı” olarak da bilinen bu silsile, Tanrı Dağları’nın güneyinde ve Lopnor’un doğusunda yer alır. Meng Kang, Pai-lung-tui’nin; kafası olmayan kuyruklu bir ejderhayı andırdığını, en yüksek noktasının iki veya üç chang (4,5 ila 7 m.) en alçak yerinin bir chang (2.31 m.) olduğunu söylemektedir. *HS. 94B*, s. 3817, n. 7. Lop-nor’un kuzey doğusundadır. *Harita 58*.

konuşma [yapma] bahanesiyle [onu] bir [kenara çekince], iki asker arkadan gelip, [kralı] bıçaklayarak öldürdüler. Soylular ve etrafındakilerin hepsi kaçtı. [Fu] Chieh-tze imparatorun emrini duyurarak [şöyle] dedi :

“Kral, Han’a karşı suç işlemiştir. *Göğün Oğlu* beni kralı öldürmem için gönderdi. Yerine Han [sarayında] bulunan küçük erkek kardeşi Wei-t’u-ch’i geçirilecektir. Han ordusu buraya gelmek üzeredir, harekete geçmeye kalkışmayın, devletinizin yok edilmesine sebep olmayın!”

[Fu] Chieh-tze daha sonra Ch’ang-kuei’nin⁸⁶ kafasını kesip bir athyla saraya gönderdi. [Başı] sarayın kuzey kapısına asıldı. [Fu] Chieh-tze’ya *I-yang Hou* [unvanı] verildi. Böylece, Wei-t’u-ch’i Kral olarak başa geçirildi [ve] devletin ismi Shan-shan olarak değiştirildi, [kullanacağı] mühür yapıldı; saray kadınlarından [biri] eş olarak verildi, arabalar, süvariler ve hediyeler taşıyan kervanlar hazırlandı. Başdanışman [veya] General⁸⁷ başkanlığında devlet görevlileri [ona] Kuang-men’in⁸⁸ dışına kadar refakat etti. [Burada] bir tören⁸⁹ yapıldıktan sonra [ülkesine] geri gönderildi. [Tam o sırada] Kral bizzat *Göğün Oğlu*’ndan [bir] ricada bulunarak [şöyle] dedi:

“Ben uzun zamandan beri Han [Devleti’ndeyim], bugün geri dönüyorum. Zayıf ve yalnızım, ayrıca önceki kralın oğlu hala hayattadır, öldürülmekten korkuyorum. Ülkemde Yi-hsün şehri [adlı bir yer] bulunmaktadır. Toprağı verimli ve güzeldir. Han [Devleti] [bir] generalini göndererek orada askeri çiftlikler kurup hububat [yetiştirsin] ve depolasın istiyorum. [Böylece] onların gücü bana destek olacaktır.”

Bunun üzerine Han [hükümdarı] *Ssu-ma* [unvanlı] bir kişi ile 40 asker [ve] görevliyi tarım yapmak, huzur ve sükuneti sağlamak [için] Yi-hsün şehrini yerleştirdi. Sonradan orada [bir] *Tu-wei* makamı tesis edildi. Böylece Yi-hsün şehrinde teşkilat kurulmuş oluyordu.

Shan-shan, Han [Devleti’ne] giden yol üzerindeydi. Batıdan Chü-mo’ya 720 *li* (~298,8 km) uzaktan bağlantısı vardı. Chü-mo’dan itibaren her yerde beş çeşit hububat yetiştirilir, toprağı, bitki örtüsü, hayvanları [ve] silah

⁸⁶ Shih-ku’nun açıklamasına göre, Ch’ang-kuei, Lou-lan Kralı’nın adıdır. *HS. 96A*, s. 3879, n. 1; Fu Chien-tzu’nun biyografisi ile İmparator Chao’nun biyografisinde (*HS 7*, s. 230) bu kişinin adı “An-kuei” olarak geçmektedir. *HS. 70 S. 3002; H.S 7. S. 230.*

⁸⁷ Farklı nüshalarda başdanışmanın, bir “general” olduğu belirtilmiştir. *HS. 96A*, s. 3899.

⁸⁸ 横 “kuang” okunuşu, Meng-kang’ın notuna göre verilmiştir. *HS. 96A*, s. 3879, n. 4. Bu imin “heng” okunuşu da bulunmaktadır. Kuang-men, Ch’ang-an surlarının dışında, şehrin kuzeybatı kapısıdır.

⁸⁹ Yola çıkarken atalarına yapılan tören ve uğurlama merasimidir. *HS. 96A*, s. 3879, n. 5.

yapımı Han [Devleti'ndekine] benzerdi, ancak bazı farklılık olduğu da kaydedilmiştir.

Chü-mo Devleti⁹⁰

[Devletin] merkezi Chü-mo şehridir. Ch'ang-an'dan 6820 *li* (~2830,3 km) uzaklıktadır. [Ülkede] 230 hane, 1610 kişi [ve] 320 asker [vardır]. [Teşkilatında] birer kişi [olmak üzere] *Fu-kuo Hou, Sol [ve] Sağ Chiang, I-chiang* gibi görevliler [bulunurdu]. Kuzeybatıdan Genel Valilik merkezine 2258 *li* (~937,07 km) uzaklıkta [olup], kuzeyden Wei[yü]-li ile komşu idi. Güneyde günlük bir yolculuktan sonra Hsiao-yüen'e⁹¹ ulaşılırdı. Üzüm [ve] çeşitli meyvaları vardı. Bauda 2000 *li* (~830 km) [uzaklıktan] Ching- chüeh⁹² ile bağlanılıyordu.

Hsiao-yüen Devleti

[Devletin] merkezi Wu-ling şehridir. Ch'ang-an'dan 7210 *li* (~2992,15 km) uzaklıktadır. 150 hane, 1050 kişi [ve] 200 askeri [vardır]. [Teşkilatında] *Fu-kuo Hou* [ile] birer *Sol* [ve] *Sağ Tu-wei* [bulunurdu]. Kuzeybatıdan Genel Valilik merkezine 2558 *li* (~1061,57 km) [uzaklıktadır]. Doğuda, Juo Ch'ianglar ile komşudur. Tercit edilmiş [olup] anayol üzerinde değildi.

Ching-chüeh Devleti

[Devletin] merkezi Ching-chüeh şehridir. Ch'ang-an'a 8820 *li* (~3660,3 km) uzaklıktadır. 480 hane, 3360 kişi [ve] 500 askeri [vardır]. [Teşkilatında] birer [kişi olmak üzere], *Ching-chüeh Tu-wei, Sol* [ve] *Sağ Chiang* ile *I-chang* [gibi görevliler bulunurdu] Kuzeyden [Batı Bölgeleri] Genel Valilik merkezine 2723 *li* (~1130,045 km) [uzaklıktaydı]. Güneye [doğru] dört günlük bir yolculuktan [sonra] Jung-lu Devleti'ne⁹³ ulaşılırdı. Toprakları engebeliydi [ve] baudan 460 *li* (~190,9 km) [uzaklıkta] Wu-mi⁹⁴ ile bağlantısı [vardı].

⁹⁰ Harita 21.

⁹¹ Bugün Doğu Türkistan'ın Çerçen Nahiyesi'nin güneyinde, Kara Miran Nehri boyunca yer alır. Harita 24.

⁹² Bugün Doğu Türkistan'ın Niya Nahiyesi'nin kuzeyinde. HYTM, s. 57. Harita 17.

⁹³ Niya Nahiyesi'nin güneyindedir. Harita 36.

⁹⁴ Bugünkü Hotan ili, Çira Nahiyesi'nin kuzeyindeki kumluk alandır. HYTM, s. 75. Harita 100; Wylie, buranın Tarım nehrinin kuzey kollarından birinin güneyinde olduğunu ve bugünkü Yarkent'i işaret ettiğini söylemektedir. *a.g.e.*, I. Kısım s. 29. Ancak her iki yerleşim yerinin birbirine uzaklığı 500 km sütünde olduğundan bu görüşe ihtiyatla yaklaşmak lazımdır. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Jung-lu Devleti

[Devletin] merkezi Pei-p'in şehridir. Ch'ang-an'dan 8300 *li* (~3444,5 km) uzaklıktadır. 240 hane, 1610 kişi, 300 askeri [vardır]. Kuzeydoğudan *Genel Valilik* merkezine 2858 *li* (~1186,07 km) [mesafededir]. Doğuda Hsiao-yüen, güneyde Juo Ch'iang, batıda Ch'ü-le [devletleri] ile komşudur. Güneyden tecrit edilmiş [olup] ana yol üzerinde değildir.

Wu-mi Devleti

[Devletin] merkezi Wu-mi şehridir. Ch'ang-an'dan 9280 *li* (~3851,2 km) uzaklıktadır. 3340 hane, 20.040 kişi, 3540 askeri [vardır]. [Teşkilatında] birer kişi [olmak üzere] *Fu-kuo Hou, Sol [ve] Sağ Chiang, Sol [ve] Sağ Tu-wei, Sol [ve] Sağ Chi-chün* ile iki *I-chang* [bulunurdu]. Kuzeydoğudan *Genel Valilik* merkezine 3553 *li* (~1474,495 km) [uzaklıktadır]. Güneyde Ch'ü-lê⁹⁵, kuzeydoğuda Ch'iu-tzê⁹⁶, kuzeybatıda Ku-mo⁹⁷ ile komşudur. Batıda Yü-t'ien'e 390 *li* (~161,85 km) [uzaktan] bağlantısı bulunmaktadır. Bugünkü⁹⁸ adı Ning-mi'dir.

Ch'ü-lê Devleti⁹⁹

[Devletin] merkezi Chien-tu şehridir. Ch'ang-an'a 9950 *li* uzaklıktadır. (~4129,25 km) 310 hane, 2170 kişi [ve] 300 askeri [vardır]. Kuzeydoğudan *Genel Valilik* merkezine 3852 *li* [uzaklıktadır]. Doğuda Jung-lu, batıda Juo Ch'iang, kuzeyde Wu-mi ile komşudur.

Yü-t'ien Devleti¹⁰⁰

[Devletin] merkezi Hsi şehridir. Ch'ang-an'a 9670 *li* (~4013,05 km) uzaklıktadır. 3300 hane, 19.300 kişi [ve] 2400 askeri [vardır]. [Teşkilatında] birer [olmak üzere] *Fu-kuo Hou, Sol [ve] Sağ Chiang, Sol [ve] Sağ Chi-chün, Doğu [ve] Batı Ch'eng-chang*¹⁰¹, *I-chang* [bulunurdu]. Kuzeydoğudan *Genel Valilik* merkezine 3947 *li* (~1638,005 km) [uzaklıktadır]. Güneyde Juo Ch'iang, kuzeyde Ku-mo ile komşudur. Yü-t'ien'in batısındaki akarsuların hepsi

⁹⁵ Bugün Doğu Türkistan'da Kırıye nahiyesinin güney batısıdır. Harita 11.

⁹⁶ Bugün "Kuça" olarak bilinmektedir. *HYTM* s. 99, Harita 10.

⁹⁷ Ku-mo bugünkü Aksu'dur. *HYTM* s. 86. "Ch'iu" okunuşu Shih Ku'nun notuna göre. Bugün "kui" olarak okunmaktadır. (*HS* 96A, s. 3881. n. 1). Harita 42.

⁹⁸ Bugünkü ifadesiyle kastedilen, eserin yazıldığı devir olan Sonraki Han (M.S. 25--220) dönemidir. Hulsewe'e göre o zamanki adı "Niya" dır. A.g.e., s. 96, n. 144. Ancak burası Çıra'nın kuzeyinde Dendenöylük harabesinin bulunduğu yer olarak da bilinir.

⁹⁹ Ch'ü-le, bugün Keriyen'in güneyinde bir harabedir.

¹⁰⁰ Bugünkü Hotan'dır. Merkezi Batı şehridir. *HYTM*, s. 80, Harita 102.

¹⁰¹ Doğu ve Batı şehirlerinin başkentleridir.

batıya akarak, Hsi Hai'ya¹⁰² karışırdı. Doğusundaki nehirler [ise] doğuya akarak, Yen-tsé'ya (Tuzlu Bataklık) dökülürdü. [San] Nehrin kaynağı burası idi¹⁰³. [Ülkede] bol miktarda yeşim taşı [bulunurdu]. Bauda, 380 *li* (~157,7 km) [uzaklıktan] P'i-shan ile bağlantısı vardı.

P'i-shan Devleti¹⁰⁴

[Devletin] merkezi P'i-shan şehridir. Ch'ang-an'a 10.050 *li* uzaklıktadır. 500 hane, 3500 kişi, 500 askeri [vardır]. [Teşkilatında] birer [olmak üzere] *Sol* [ve] *Sağ Chiang*, *Sol* [ve] *Sağ Tu-wei*, *Chi-chün* [ve] *I-chang* [bulunurdu]. Kuzeydoğudan *Genel Valilik* merkezine 4292 *li* (~1781,18 km) [uzaklıktadır]. Güneybatıda *Wu-cha Devleti*'ne¹⁰⁵ 1340 *li* (~556,1 km) [mesafededir]. Güneyde T'ien-tu¹⁰⁶ ile komşudur. Kuzeyden Ku-mo'ya 1450 *li* (~601,75 km) [uzaklıktadır]. Güneybatıda Chi-pin¹⁰⁷ [ve] Wu-yi-shan-li'ye¹⁰⁸ [giden] yol üzerindedir. Kuzeybatıdan Sha-chü'ye¹⁰⁹ 380 *li* (~157,7 km) [mesafeden] bağlantısı bulunmaktadır.

Wu-cha Devleti

[Devletin] merkezi Wu-cha şehridir. Ch'ang-an'a 9950 *li* (~4129,25 km) uzaklıkta [olup], 490 hane, 2733 kişi, 740 askeri [vardır]. Kuzeydoğudan *Genel Valilik* merkezine 4892 *li* mesafededir (~2030,18 km). Kuzeyde Tzū-hê¹¹⁰ ve P'u-li¹¹¹, batıda Nan-tou¹¹² [devletleri] ile komşudur. [Halk]

¹⁰² Büyük olasılıkla burada kastedilen Aral Gölü'dür. Wylie, Hazar olarak göstermektedir. *A.g.e.*, I, s. 30.

¹⁰³ Bu, Han dönemi için geçerlidir. Bugün San Nehrin kaynağı Lop Nor'a dayandırılmaktadır.

¹⁰⁴ Yarkent'in güney doğusu ile Hotan'ın batısındadır. *HYTM* s. 30, 83.; Bugün Doğu Türkistan'da Guma nahiyesidir. Harita 52.

¹⁰⁵ "Wu-cha" kelimesinin okunuşunda Shih-ku csas alınmıştır. *IIS 96A*, s. 3882, n. 1. Hulsewé, "Cha" kelimesini "Ch'a" olarak okumuştur. Bu yer hakkında, Badakşan bölgesi, Yarkent'in güneyindeki Sanköl, Taş kurgan'da olduğu gibi görüşler ileri sürülmüştür. *A.g.e.*, s. 98, n. 158. Ayrıca Badakşan'ın güney sınırında olduğu hakkında bir bilgi bulunmaktadır. *HYTK* s. 19. Bugün Doğu Türkistan'ın Yarkent nahiyesindedir. Harita 83.

¹⁰⁶ Kuzey Hindistan'a verilen genel bir addır. "Shen-tu 身都", "T'ien-chu 天竺" olarak da yazılmaktadır. Hulsewé, *a.g.e.*, s. 97, n. 154.

¹⁰⁷ Keşmir, *IIS. 96A*, s. 3884, Harita 18.

¹⁰⁸ Bugün Afganistan'ın batısında Herat ve Kandahar arasındadır. Harita 84

¹⁰⁹ Yarkent olarak bilinen bu yer bugün Doğu Türkistan'ın Yerken nahiyesidir.

¹¹⁰ Hsi-yeh Devleti'ne yakındır. İli ve Tekes nehirleri arasında bir yerdedir. Kargalık olarak gösterenler de vardır. Hulsewé, *a.g.e.*, s. 100, n. 171. Harita 79

¹¹¹ Taş kurgan olarak bilinen bu yer bugün Doğu Türkistan'ın Yerken nahiyesinin güneyindedir. *HYTM* s. 70. Harita 86.

dağlarda yaşar, [taş vc] kayalar arasındaki toprağı işlerdi, [ülkede] “Pai-tsao” otu denilen [bir çeşit] beyaz bitki bulunurdu. Taşları üst üste koymak [suretiyle] cv yaparlardı. İnsanlar ellerini bitiştirerek su içerlerdi¹¹³, [ülkede] “hsiao-pu-ma” cinsi [bir] at yetiştirilirdi¹¹⁴. Eşekleri olmasına rağmen sığırları yoktu. Batısında Hsien-tu¹¹⁵ bulunuyordu. Yang-kuan’a 5888 *li* (~2443,52 km) [uzaklıkta olup], *Genel Valilik* merkezine 5002 *li* (~2975,83 km) uzaklıkta idi. Hsien-tu, kayalık ve dağlık, vadiler geçit vermediğinden [insanlar] birbirlerini iplerle çekmek suretiyle buraları geçerlerdi.

Hsi-yeh Devleti¹¹⁷

[Devletin] idarecisinin unvanı, *Tzū-hê Krah*’dır¹¹⁸, merkezi Hu-chien Vadisi’dir. Ch’ang-an’a 10.250 *li* (~4253,75 km) uzaklıktadır. 350 hane, 4000 kişi [vc] 1000 askeri [vardır]. Kuzeydoğudan *Genel Valilik* merkezine 5046 *li* (~2994,09 km) [mesafededir]. Doğudan P’i-shan, güneybatıdan Wu-cha, kuzeyden Sha-chü, batıdan P’u-li ile komşudur. P’u-li, Yi-nai¹¹⁹ ve Wu-lei ülkelerinin hepsi Hsi-yeh halkındandır, Hsi-yeh ile Hu’lar farklıdır, [onlar] soy olarak Ch’iang [vc] Ti [gibi] göçebe halklarıyla aynı idi. Hayvanlarıyla birlikte su ve otlakları takip ederek dolaşırlardı. Ayrıca Tzū-hê topraklarından yeşim taşı çıkardı.

P’u-li Devleti

[Devletin] merkezi P’u-li Vadisi’dir. Ch’ang-an’a 9550 *li* (~3963,25 km) uzaklıktadır. 650 hane, 5000 kişi [vc] 2000 askeri [vardır]. Kuzeydoğudan

¹¹² Bugünkü Badakşan ile Soğan Dağları’nın batısındadır.

¹¹³ Shih-ku’nun açıklamasına göre; yüksek dağlardan aşağıdaki vadilere su temin etmek için indiklerinde aynen maymunların yaptığı gibi ellerini birbirlerine bitiştirirlerdi. *HS. 96A*, s. 3882, n. 1.

¹¹⁴ Meng Kang, hsiao-pu-ma’nın küçük ve dayanıklı bir at olduğu açıklarken Shih-ku, bu at cinsinin ufak olmadığını ancak adamlarının küçük olduğunu ileri sürer. *HS. 96A*, s. 3882, n. 2. Halkın yaşadığı bölge göz önüne alınırsa Meng Kang’ın görüşünün daha mantıklı olduğu düşünülebilir.

¹¹⁵ Hsien-tu, Bolor olarak gösterilmektedir. Ancak bilgi kesin değildir.

¹¹⁶ Orijinal Çince metne, sonraki nüshalarından eklenen rakamlara göre bu mesafe 5210 *li*’dir (~2162,15 km).

¹¹⁷ Yularkı bugün Doğu Türkistan’ın Kargalık nahiyesinin güneyidir. *HYTM* s. 78, 84; Harita 31.

¹¹⁸ Tzū-hê muhtemelen bir yazım hatasıdır. Tzū-hê bir ülke adıdır ve Hsi-yeh’nin hemen batısındadır. Birbirine yakın olan bu iki devletçiğin her birinin kendi kralları olması gerekir (Hulsewé, *age*). Ancak o dönemde iki ülkeyi yöneten tek bir kral da olabilir. *Hsi-yü Tu-k’ao* adlı eserde iki ayrı devlet olarak gösterilir. *HYTK* s. 67.

¹¹⁹ Okunuşu Shih Ku’ya göre, *HS. 96A*, s. 3883, n. 2.

Genel Valilik merkezine 5396 *li* (~2239,34 km) [mesafededir]. Doğuda Sha-chü'ye 540 *li* (~224,1 km), kuzeyde Shu-lê'ya 550 *li* (~228,25 km) uzaklıktadır. Güneyde Hsi-ych [ve] Tzū-hê [devletleri] ile komşudur. Batıdan Wu-lei'c 540 *li* (~224,1 km) [mesafededir]. [Teşkilatında] bir *Hou*¹²⁰ [ile] *Tu-wei* [bulunurdu]. Tarım [ürünleri] bakımından Sha-chü'den [ödünç alınan toprağa] bağlıdırlar. Soyaları ve gelenekleri Tzū-hê [halkı] ile aynıdır.

Yi-nai Devleti¹²¹

[Devletin] merkezi Ch'ang-an'a 10.150 *li* (~4212,25 km) uzaklıktadır. 125 hane, 670 kişi, 350 askeri [vardır]. Kuzeydoğudan *Genel Valilik* merkezine 2730 *li* dir (~1132,95 km). Sha-chü'ye 540 *li* (~224,1 km), Wu-lei'ye 540 *li* [~2241 km], kuzeyde Shu-lê'ya 650 *li* (~269,75 km) [mesafededir]. Güneyde Tzū-hê ile komşu [olup], gelenekleri [onlarla] aynıdır. Hububat azdır; Shu-lê ve Sha-chü'den [kiraladıkları arazilerde] tarım yaparlardı.

Wu-lei Devleti¹²²

[Devletin] merkezi Lu şchridir¹²³. Ch'ang-an'dan 9950 *li* (~4129,25 km) uzaklıktadır. 1000 hane, 7000 kişi [ve] 3000 askeri [vardır]. Kuzeydoğudan *Genel Valilik* merkezine 2465 *li* (~1022,975 km) mesafededir. Güneyde P'u-li'ye 540 *li* (~224,1 km) [uzaklıkta olup], güneyde Wu-cha, kuzeyde Chüan-tu¹²⁴, batıdan Büyük Yüeh-chihlar ile komşudur. Giyimleri Wu-sunlarınkine benzer, gelenekleri Tzū-hê [halkı] ile aynıdır.

Nan-tou Devleti¹²⁵

[Devletin] merkezi Ch'ang-an'dan 10.150 *li* (~4212,25 km) uzaklıktadır. 5000 hane, 31.000 kişi, 8000 askeri [vardır]. Kuzeydoğudan *Genel Valilik* merkezine 2850 *li* (~1182,75 km), batıdan Wu-lei'c 340 *li* (~141,1 km), güneybatıdan Chi-pin'e 330 *li* (~136,95 km) [mesafededir].

¹²⁰ Bau Bölgeleri devlet teşkilatlarında görülen "Fu-kuo-hou" (baş danışmanlık) unvanının kısaltılmış yazımıdır. Aynı zamanda bir Çin soyluluk unvanıdır.

¹²¹ Bugünkü Yengihisar'ın güney sınırındadır. Wylie, *a.g.e.*, I, s. 32; Harita 35.

¹²² Bu yer ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bugün Yerken nahiyesinin güneyidir. Hulswé, *a.g.e.*, s. 102, n. 187. Harita 85.

¹²³ Bugün Doğu Türkistan'da Taşkurgan nahiyesidir. Harita 46.

¹²⁴ Chüan-tu 捐毒, Shen-tu 身毒, T'ien-tu 天竺 hepsi aynı yer için kullanılmıştır. *HS. 96A*, s. 3884, n. 1. Kanımızca Shih-ku yanılmaktadır, çünkü metinden anlaşılacağı üzere T'ien-tu ve Shen-tu aynı yer olmakla birlikte Chüan-tu farklı bir devlet adı olarak görülmektedir.

¹²⁵ Badakşan'ın batı tarafıdır. Harita 50.

Güneyde Juo Ch'iang, kuzeyden Hsiu-hsün¹²⁶, batıda Büyük Yüeh-chihlar ile komşudur. Beş çeşit tahıl [ile] üzüm ve çeşitli meyvalar yetiştirilirdi. [Ülkede] gümüş, bakır, demir gibi madenler vardı, yaptıkları silahlar diğer devletlerinkine benzerdi. Chi-pin [Devleti'ne] bağlıydılar.

Chi-pin Devleti

[Devletin] merkezi Hsün-hsien şehridir. Ch'ang-an'a 12.200 *li* (~5063 km) uzaklıktadır. *Genel Valilik'e* bağlı değildi. Hanc, kişi [ve] asker [sayısı] çok [olan], büyük [bir] devlettir. Kuzeydoğudan *Genel Valilik* merkezine 6840 *li* (~2838,6 km), doğudan Wu-cha Devleti'ne 2250 *li* (~933,75 km) [uzaklıktaydı]. Kuzeydoğuda dokuz günlük [bir] yolculuktan [sonra] Nan-tou Devleti'ne ulaşıldı. Kuzeybatıda Büyük Yüeh-chih, güneybatıda Wu-yi-shan-li ile komşuydu.

Eskiden Hunlar, Büyük Yüeh-chihları mağlup ettiklerinde, Büyük Yüeh-chihlar, batıda Ta-hsia'nın¹²⁷ idaresini ele geçirmişler, Sai¹²⁸ Kralı [da] güneyde Chi-pin'e hâkim olmuştu. Sai Kavmi bölünerek dağılmış, birçok yerde çeşitli devletler kurmuşlardı. Shu-lê'nin kuzeybatısından itibaren Hsiu-hsün, Chüan-tu gibi [devletlerin] hepsi [bu] eski Sai soyundandı.

Chi-pin toprakları düzlük [ve iklimi] ılımandı. [Ülkede] yonca, çeşitli bitkiler, değişik ve ilginç ağaçlar; sandal ağacı, meşe, katalpa ağacı, bambu [ve] lak ağacı bulunurdu. Beş çeşit tahıl [ile] üzüm ve çeşitli meyvalar yetiştirilir, bahçe ve tarlalar gübrelenirdi. Alçak ve sulu topraklarda piring yetiştirilirdi. Kışın taze sebze yenirdi. Halk, oymacılık [ve] kakmacılıkta hünçerliydi. Bina inşa ederler, yünlü kumaş dokumacılığı ve kumaş işlemeciliği ile uğraşırlardı. Güzel yemek yaparlardı. [Ülkede] altın, gümüş, bakır ve kalay bulunur, [bunlardan] kapkacak yaparlardı. Pazarlarında sıra sıra tezgâhlar¹²⁹ vardı. Altın ve gümüşten para yapar, [bunların] ön tarafında atlı bir süvari, arka tarafında insan yüzü yer alırdı. [Ülkede] hörgüçlü öküz, manda, fil, büyük köpek¹³⁰, Makak maymunu, tavuskuşu,

¹²⁶ Bugünkü Tacikistan'ın doğusundadır. Harita 29.

¹²⁷ "Bactria" veya "Toharistan" olarak bilinen yerdir. Harita 71.

¹²⁸ İskit veya Sakaları ifade ettiği söylenmektedir. Oturdıkları bölge genelde Issık Göl ile İli Nehri arasındır. Harita 75.

¹²⁹ Bunlar Çin'dekilere benzerdi. HS. 964, s. 3895, r. 2.

¹³⁰ Chi-pin ülkesinde köpekler çeşçe benziyordu (uzaktan bile sesleri duyulabiliyordu) ve kul renkliydi. HS. 964 s. 3885, r. 4.

inci, mercan, kehribar, gök renkli zümrüt¹³¹ bulunurdu. [Otlak] hayvanları diğer ülkelerdeki gibiydi.

Chi-pin [Devleti] ile olan ilişkiler Wu-ti'den (M.Ö.140-86) itibaren, başlamıştır. [Ülkesinin] çok uzakta olduğunu [ve] Han [ordularının] buralara [kadar] gelemeyeceğini düşünen Kralları Wu-t'ou-lao, pek çok kez Han elçilerini soyarak öldürmüştü. Wu-t'ou-lao ölünce, yerine geçen oğlu [Han'a] elçi yollayarak hediyeler sundu. Han [İmparatoru da], *Kuang Tu-wei* [unvanlı] Wen Chung'u elçilerine refakat etmesi için görevlendirdi. Kral [eskiden olduğu gibi, Wen] Chung'u öldürmek istedi. Bunu sezinleyen Chung, Jung-ch'ü Kralı'nın oğlu Yin-mo-fu ile birlikte gizli bir plan yapıp, Chi-pin'e saldırdı [ve] kralı öldürdü. Yerine Yin-mo-fu'yu, Chi-pin Kralı olarak başa geçirecek, [ipek] şeritli Han İmparatorluk mührünü¹³² verdi. [Daha sonra] *Hou-chün Hou* [unvanlı] Chao Te, elçi olarak Chi-pin'e gönderildi. [Ancak] Yin-mo-fu [onunla] anlaşmazlığa düşünce, [Chao] Te'yi uzun bir zincire bağlatıp, yardımcısı da dahil, emrindeki 70'den fazla kişiyi öldürttü. [Sonra] elçi gönderip hükümdara [durumu] anlatarak affedilmeyi [diledi]. Hsiao-yüen ti (M.Ö.48-32) ülkeleri uzak olduğu için bu [olayın] üstünde durmadı. [Chi-pin] elçisini Hsien-tu'da serbest bıraktırdı [ve] ilişkiler tamamen koptu.

Ch'eng-ti (M.Ö.32-6) zamanında, [Chi-pin Kralı] tekrar [bir] elçiyle birlikte hediyeler yollayarak suçunun bağışlanmasını diledi. Han, heyetine refakat etmesi için bir elçilik [heyeti] göndermek istedi, [fakat] Tu Ch'in¹³³, *Büyük General Wang Feng* ile konuşarak [şöyle] dedi:

“Önceki Chi-pin Kralı Yin-mo-fu, aslında Han [Devleti] tarafından başa geçirilmişti. Ancak sonradan isyan etti. Erdemin en büyüğü, halkı kendi oğlun gibi görmektir; suçun en büyüğü ise bir elçiyi öldürmektir. Bu yüzden [Chi-pin] yaptığımız iyiliklere karşılık veremedi [ve] [elçiyi] öldürmekten [de] korkmadı. Kendisinin çok uzakta olduğunu biliyor [ve Han] ordusunun [buralara kadar] gelemeyeceğini düşünüyordu. [Bir] isteği olduğu zaman mütevazî ve hürmetkâr sözler [söylüyor], [herhangi bir] arzusu yoksa saldırgan ve mağrur [davranıyordu]. Sonuçta [onları] itaat altına alamayız. *Merkezi Ülke* [yabancı kavimlerle olan] ilişkilerinde her

¹³¹ Meng-kang bu değerli taşın yeşim taşına benzediğini söylemesince karşın Shih-ku, bu taşın kırmızı, beyaz, siyah, sarı, koyu mavi, yeşil, açık yeşil, turuncu, kırmızı ve eflatan gibi on çeşidinin olduğunu ileri sürmektedir. *IIS*, 964, s. 3885, n. 5.

¹³² Mevki ve görev gösteren bir semboldür. Şeritlerin rengi mevkiye göre değişirdi.

¹³³ Saray danışmanlarından 'Tu Ch'in, yalnızca Chi-pin ile ilişkilerin kesilmesini değil Hunlar'la olan ilişkilerin de tehlikeye sokulmaması gerektiğini öğütücün bir kişidir. *HS* 60.

zaman cömert olmuştur. [Onların] istekleri karşılanmıştır. [Çünkü] topraklarınıza yakın oldukları için bize saldıracaklardı. Bugün için Hsien-tu [Geçidi] bir engel teşkil ettiğinden Chi-pin [halkı] karşı tarafa geçememektedir. Onlar bize hürmet edip saygı gösterirlerse de [bu] Batı Bölgeleri'nde huzuru sağlamaya yetmeyecektir. [Chi-pin, Han'a] tâbi olmasa da şehir devletleri¹³⁴ için [bir] tehlike yaratmayacaktır. Önceki [kral], Han otoritesine karşı çıkmış [ve] Batı Bölgeleri'nde zalimce davranmış, bu yüzden de ilişkiler kopmuştu. Bugün pişmanlık duyup bize gelmişlerdir. Fakat [içlerinde] hanedandan ya da soylulardan [hiç] kimse yoktur. Hediye getirenlerin hepsi tüccarlardır. Bunlar hediye sunma adına ticaret yapıp mallarını satmak istemektedirler. Bundan dolayı, Hsien-tu'ya kadar onlara refakat etmek, elçiliği sıkıntıya sokacaktır. Korkarım ki [işin] esasını göremeyip yanlış yapmış [ve] aldatılmış olacağız. Misafirlerle refakat etmek için gönderilen bütün elçilerin görevi, onları saldırı ve yağmalardan korumaktır. P'i-shan'ın güncyinden başlayarak, Han [Devleti'ne] tâbi olmayan dört-beş devlet [vardır]. [Buralardan geçerken], kendilerini korumak için 100'den fazla devriye bıçak ve miğferleriyle gece nöbeti tutmasına rağmen zaman zaman soyguncular tarafından saldırıya uğruyordu. Eşek ve diğer hayvanlarla yiyecek taşınmasına [rağmen] erzak yetmediği için birçok devletin yiyecek vermesi gerekiyordu. [Ancak] bu şekilde ihtiyacımız karşılanabiliyordu. Bazı devletler fakir [ve] zayıf [olduğundan] yiyecek veremiyor, bazıları ise kurnaz davranarak vermeye yanaşmıyordu. Han [Devleti'nin] mührünü taşıyan elçiler dağ ve vadiler arasında aç kalmışlardı, yalvarsalar da bir şey alamamışlardı. [Ülkeden] ayrıldıktan on [veya] yirmi gün sonra [bu] elçiler, beraberindeki insan ve hayvanlar ile yabancı bozkırlarda ölüme terk edilmiş ve geri dönememişlerdir. 'Ta T'ou-t'ung (Büyük Baş Ağritan) ve Hsiao T'ou-t'ung (Küçük Baş Ağritan) Dağları [ile] Ch'ih-t'u¹³⁵ [ve] Shen-jê¹³⁶ yamaçlarını aşarken [insanların] vücutlarını ateş basar, renkleri solar, başları ağrıyıp kusanlar olurdu. Eşekler ve [diğer] hayvanlarda [da] durum aynı idi. Ayrıca üç gölet [ile] büyük kayalık yamaçlardan geçen bir yol vardı [ve] bu yolun genişliği 1 *ch'ih* veya 6 - 7 *tsun*, uzunluğu [ise] 30 *li*'di. Derin [ve] tehlikeli yamaçlardan geçilirken yolcular, arka arkaya birbirlerine tutunarak, ipe birbirini çeklerdi. 2000 *li*'den (~830 km) fazla [bir] yol gidildikten sonra ancak Hsien-tu'ya varılırdı. Hayvan sürüleri, yolun yarısına varmadan derin yarıklara düşüp telef oluyordu. İnsanlar

¹³⁴ Metinde geçen “城郭 şehir devletleri” tanımı, Batı Bölgeleri'ndeki bütün devletler için kullanılmıştır. *HS. 964*, s. 3887, n. 4.

¹³⁵ Ch'ih-t'u 赤土: Kızıl Toprak.

¹³⁶ Shen-jê: Sıcak Beden.

düşüklerinde birbirlerine yardım edecek gücü bulamazdı. [Yoldaki] tehlikeleri [ve] güçlükleri anlatacak sözcük bulmak zordu. Kutsal Krallardan [Yü Kung]¹³⁷, [ülkeyi] 9 eyalete bölerek, 5 idari bölge¹³⁸ kurmuştu. Ülkenin iç meseleleri [ile] uğraşıp dışarıyla ilgilenmemişti. Çahşarak ülkesini ihya etmiş, dışa muhtaç bırakmamıştı. Bugün, [görevlendirdiğiniz] elçi saygıdeğer [hükümdarımızın] emriyle yabancı tüccarlara refakat edecektir. [Ancak] bu, asker ve görevliler için eziyet verici [olacaktır]. Zor ve tehlikeli yollardan geçeceklerdir. Bu, hiçbir yararı olmayan [bir iş uğruna] güvendiğimiz kaynakları boş yere sarf edip tüketmektir, [aynı zamanda da] böyle bir politika devamlı olamayacaktır. Şu anda İmparatorluk yetkisini almış elçilerimiz, ancak P'i-shan'a kadar gidip gelebilirler.”

Bundan dolayı [Wang] Feng, [Tu] Ch'in'in sözlerinin kabul etti. [Ona göre] Chi-pin'nin asıl kazancı, verilen hediyelere ve ticarete dayanıyordu. Onun için elçiler, senede birkaç defa [Han Devleti'ne] geliyordu.

Wu-yi-shan-li Devleti¹³⁹

[Devletin] merkezi Ch'ang-an'a 12.200 li (~5063 km) uzaklıktadır. Genel Valilik'e bağlı değildir. Hane, kişi [ve] asker sayısı çok olduğundan büyük [bir] devlet sayılabilir. Kuzeydoğudan Genel Valilik merkezine 60 günlük bir yolculuktan sonra ulaşılır. Doğuda Chi-pin, kuzeyde P'u-t'ao¹⁴⁰, batıda Li-kan [Chüen]¹⁴¹ [ve] T'iao-chih¹⁴² ile komşuydu.

Yüz günden fazla süren bir yolculuktan sonra, T'iao-chih'ya varılırdı. Ülke Hsi-hai'in¹⁴³ yakınında olup [havası] sıcak ve nemliydi, tarlalarında pirinç ekilirdi. Yumurtası kavanoza benzeyen [bir tür] kuş [büyük olasılıkla

¹³⁷ Klasik metinlerde Yü禹, Da Yü 大禹 ve Yü Kong 禹貢 adlarıyla bilinen bu hükümdar, Çin'in Hsia Hanedanlığı'nın (M.Ö. 2070-1600) kurucusu sayılmaktadır. Büyük sel felaketine karşı mücadele etmiş, açtığı kanallar ve arklarla su baskınlarının önüne geçmiş; sular çekildikten sonra ülkesini yeniden tanzim ederek başarılı bir yönetim gerçekleştirecek efşanevi bir hükümdar olmuştur.

¹³⁸ Bu dokuz bölge, Chi 冀 Yen 兗 Yü 豫 Ch'ing 青 Hsü 徐 Ching 荆 Yang 揚 Liang 梁 ve Yung 雍'dur, 5 yönetim bölgesi, Hou 侯 Tien 甸 Sui 綏 Yao 要 ve Huang 荒'dır. *IIS*: 96A, s. 3888, n. 15.

¹³⁹ Bugünkü Herat dolaylarıdır. Harita 84.

¹⁴⁰ Bactria veya Kabil'in batı veya güneybatısıdır. Wylie, *a.g.e.*, I, s. 38, harita 57

¹⁴¹ Li-kan, Ta-ch'in-kuo adıyla da bilinir. Büyük ihtimalle Roma İmparatorluğu'nun doğu topraklarına işaret etmektedir. *HTTK* s. 75.

¹⁴² Bugünkü Irak ve Suriye topraklarıdır. *HTIM* s. 93. Harita 69.

¹⁴³ Batı Denizi veya gölü, Çin kaynaklarında bugünkü Kokonor [Kökör], Moğolistan'da bir göl veya Aral Gölü hatta Akdeniz gibi değişik coğrafyalarda gösterilmektedir. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

deve kuşu] vardı. Nüfusu çoktu. Birçok yerde küçük yöneticiler vardı. An-hsi [Devletçi]¹⁴⁴ onları kendine tâbi kılmış ve [bunlara] yabancı ve vasal ülke gibi davranmıştır. [Halk] sihirbazlık ve büyücülükte usta idi¹⁴⁵. An-hsi'nin yaşlılarından duydukları [bir] söylentiye [göre], T'iao-chih'daki Juo-shui¹⁴⁶ ile Batının Ana Kraliçesi¹⁴⁷ (Hsi Wang-mu) yaşardı. Fakat [bunları] gören olmamıştı. T'iao-chih'dan nehri yolu ile batuya doğru 100 gün gidildiğinde güneşin battığı yere yaklaşıldığı söylenirdi.

Wu-yi[-shan-li] yöresi çok sıcak [ve] düzlüktü, bitki örtüsü, besi hayvanları, beş çeşit tahılları, meyva ve sebzeleri, yiyecek ve içecekleri, sarayları ve evleri, pazardaki tezgahları, paraları, silahları, altın ve incileri¹⁴⁸ hepsi Chi-pin'dekilerle aynı idi. Ayrıca ceylan, antilop¹⁴⁹, arslan, gergedan [gibi] hayvanlar bulunurdu. Adetleri [gereği] öldürmekten kaçınırlardı. Paralarının ön yüzünde insan başı, arka yüzünde atlı [bir] asker vardı. Silahlarının kabzası altın [ve] gümüş işlemeliydi. [Ülke] uzak olduğu için, Han elçileri [buraya] nadiren gelirlerdi. Yü-men [ve] Yang-kuan geçitlerinden çıkıp Güney Yolu [takip edilerek], Shan-shan geçildikten [ve] güneye doğru gidildikten [sonra], Wu-yi-shan-li'ye ulaşıldı. [Burası] Güney Yolu'nun en uç [noktasıdır]. [Buradan yol], kuzeye yönelir [ve] doğuda An-hsi'ye ulaşırdı.

¹⁴⁴ İran'daki Arsak hâkimiyetinin bulunduğu bölgedir.

¹⁴⁵ Chang Ch'ien'in biyografisi, *HS. 61*.

¹⁴⁶ Juo-shui, 弱水 Zayıf Akarsu anlamındadır.

¹⁴⁷ Batının Ana Kraliçesi" Hsi-wang-mu 西王母 (Wang-mu Niang-miang 王母娘娘 adıyla da bilinir), eski metinlerde geçen dört söylenceden birisidir; dünyanın en batı ucunda oturmaktadır. Çin Mitolojisinde adı "Batının Ana Kraliçesi" olarak geçen bu kişi, batının hükümrani ve ölümsüzlüğün tanrıçasıdır. Birçok bilim adamına göre Hsi Wang-mu hakkında ilk bilgiler M.Ö. 3. ve 2. yüzyıllar arasında yazılmış "*Dağlar ve Denizler*" (*Shan hai-ching*) kitabında bulunmaktadır. Burada kaplan dişli, leopar kuyruklu olarak resmedilmektedir. Dünyaya kötülük yapmak için gönderilmiş fakat sonra Taoizmin etkisi ile iyi kalpli merhametli bir tanrıça haline dönüşmüştür. Kun-lun Dağları'ndaki dokuz katlı yeşim taşından yapılmış sarayının etrafı binlerce *li* uzaklıkta ve altından bir duvarla çevriliydi. Ölümsüz erkekler sarayın sağ bölümünde, ölümsüz kadınlar ise sol tarafında otururlardı. Bahçesinde ölümsüzlük dağıtan bir şeftali ağacı bulunurdu. 3000 yılda bir meyve verirdi. Şeftali olgunlaştığında Hsi Wang-mu bütün ölümsüzleri doğum günü kutlamalarına davet ederdi. Bu yüzden kendisi yalnızca ölümsüzlük ve sonsuz mutluluk tanrıçası değil, aynı zamanda bereket ve doğurganlığı da simgeleyen bir ana tanrıça olarak saygı görürdü. M.F. Lindemanns, "Xi Wang-mu", *Encyclopedia Mythica*, s. 1.

¹⁴⁸ Mücevherat, takı-ziynet eşyaları.

¹⁴⁹ Bir diğer adı fu-pa olan t'ao-pa, uzun kuyruklu ve tek boynuzlu bir geyiğe benzemektedir. Bu hayvana t'ien-lu ismi de verilmektedir. İki boynuzlu olanı pi-hsieh olarak bilinir ve "Kötülükleri yoklatan" bir anlamı vardır. *HS. 964*, s. 3889, n. 2.

An-hsi Devleti

[Devletin] merkezi P'an¹⁵⁰ -tou şehridir. Ch'ang-an'a 11.600 *li* uzaklıktadır (~4814 km). [Pan], *Genel Valilik'e* tâbi değildir. Kuzeyde K'ang-chü, doğuda Wu-yi-shan-li, batıda T'iao-chih ile komşudur. Toprağı, iklimi [ve] sahip olduğu çeşitli ürünleri [ile] halkın adetleri bakımlarından Wu-yi[-shan-li] [ve] Chi-pin ile aynıdır. Ayrıca para yapımında gümüş kullanılır, [paranın] ön yüzünde kralın, arka tarafında [isc] çşinin yüzü [bulunurdu]. Kral öldüğü zaman, para hemen değiştirilerek yeni para basılırdı. [Ülkede] ata benzer bir kuş¹⁵¹ vardı. İrili ufaklı yüzlerce şehir [An-hsi Devleti'ne] bağlı idi. Toprakları binlerce *li* [genişlikte olup Bau Bölgeleri'ndeki] en büyük devletti. [Ülke] Kuei Nehri'nin¹⁵² kıyısında bulunurdu. Tüccarları araba [ve] teknelerle komşu devletlere seyahat ederlerdi. Deri üzerine yatay [şekilde] yazı yazar [ve] kayıt tutarlardı.¹⁵³

[İmparator] Wu-ti, An-hsi'ye ilk defa elçi gönderdiğinde, Kral [bir] generaline, [onları] 20.000 süvariyle doğu sınırında karşılamasını emretmişti. Doğru sınırı kralın başkentine binlerce *li* uzaklıktaydı. [Başkente] ulaşınca kadar onlarca şehirden geçmişlerdi. [Burada] halk onlara katılmıştı. [Kral] bu fırsatı değerlendirerek Han topraklarını gezip görmeleri için Han elçileri ile birlikte, [kendii] elçisini de göndermiş, Han [imparatoruna] büyük kuş yumurtaları ile Li-kan sihirbazlarını sundu. [Wu-ti], [bu hediyelerden] çok memnun kalmıştı. An-hsi'nin doğusunda, Büyük Yüeh-chihlar bulunuyordu.

Büyük Yüeh-chih Devleti

[Devletin] merkezi Chien-shih şehridir. Ch'ang-an'dan 11.600 *li* (~4814 km) uzaklıktadır. *Genel Valilik'e* tâbi değildi. 100.000 hane, 400.000 kişi, 100.000 askeri [vardı]. Doğudan *Genel Valilik* merkezine 4740 *li* (~1967,1 km) [mesafededir]. Batıdan 49 günlük [bir] yolculuktan [sonra] An-hsi'ye ulaşılırdı. Güneyden Chi-pin ile komşudur. Toprağı, iklimi, çeşitli ürünleri, adetleri [ve] paraları An-hsi ile aynı idi. Tek hörgüçlü develeri bulunurdu.

¹⁵⁰ 𐰽 imi "p'an" olarak okunmuştur. *HS. 96A*, s. 3890, n. 1.

¹⁵¹ Shih-ku'nun *Kuang-chih*'dan yaptığı alıntıya göre, Ta chüeh adlı bu kuşun boynu, vücudu kartal gibi, ayakları bir çeşit deveye benzerdi. Rengi isc koyu mavi idi. Başını yukarı kaldırdığında boyu 8 veya 9 *ch'ih* (~184,8-207,9 cm) kadardır. Kanatlarının uzunluğu bir chang'dan (2.31 m.) fazladır. Arpa ile beslenir. *HS. 96A*, s. 3890, n. 2.

¹⁵² Oxus veya Amu Derya'dır. Harita 92.

¹⁵³ Shih Ku'nun açıklamasına göre T'ang Döneminde batıda yabancı devletler ile güneyinde Lin yü ülkesine kadar olan bütün bölgelerde bu yazı tarzı sert bir deri üzerine yazılırdı. *HS. 96A*, s. 3890, n. 3.

Büyük Yüeh-chihlar aslında göçebe bir devlettir. Hayvanla-ryla birlikte yer değiştirirlerdi. Gelenekleri Hunlar ile aynı idi. [Vaktiyle] 100.000'den fazla okçu [askere sahiptiler ve bu] güçlerine dayanarak Hunları küçük görmüşlerdi. Esasen Tun-huang [ile] Ch'i-lien arasında oturuyorlardı. Mo-tu Ch'an-yü zamanında [Hunlar], Yüeh-chihları mağlup etmiş [ve] Lao-shang Ch'an-yü Yüeh-chih [Kralı'nı] öldürüp onun kafatasından içki kasesi yapmıştı. Yüeh-chihlar bunun üzerine uzağa kaçarak Ta-yüen'i geçip batıda Ta-hsia [Devleti'ne] saldırmışlar [ve] [onları kendilerine] tâbi kılarak merkezlerini Kuei Nehri'nin kuzeyinde kurmuşlardı. [Batıya] gidemeyen küçük [bir] grup, Nan-shan'da Ch'iang [kavminin] koruması altına girmiş [ve] Küçük Yüeh-chih adını almıştı.

Esasen Ta-hsia [ülkesinde] [tek bir] büyük idareci veya yönetici yoktu. Şehirlerinin çoğunda küçük idareciler bulunurdu Halk zayıfı [ve] savaşmaktan korkardı. Bu yüzden Yüeh-chihlar [buraya] geldiklerinde hepsi [Yüeh-chih'lara] tâbi oldu [ve] Han elçilerini birlikte karşıladılar. [Ülkede] Beş Hsi-hou¹⁵⁴ bulunurdu: İlki Hsiu-mi Hsi-hou'dur, merkezi Hê-mo şehridir. [Batı Bölgeleri] Genel Valiliğine 2841 li (~1179,015 km) uzaklıkta [ve] Yang-kuan'a 7802 li (~3237,83 km) mesafededir. İkincisi Shuang-mi Hsi-hou'dur; merkezi Shuang-mi şehridir. Genel Valilik'e 3741 li (~1552,515 km) uzaklıkta, Yang-kuan'a 7782 li (3229,53 km) mesafededir. Üçüncüsü Kuei-shuang¹⁵⁵ Hsi-hou'dur, merkezi Hu-tsao şehridir. Genel Valilik'e 5940 li (~2465,1 km) uzaklıkta, Yang-kuan'a [Yang-kuan Geçidi'ne] 7982 li (~3312,53 km) mesafededir. Dördüncüsü Hsi-tun Hsi-hou'dur [ve] merkezi Po-mao şehridir. [Batı Bölgeleri] Genel Valiliğine 5962 li (~2474,23 km) uzaklıkta, Yang-kuan'a 8202 li (~3403,83 km) mesafededir. Beşincisi Kao-fu¹⁵⁶ Hsi-hou'dur [ve] merkezi Kao-fu şehridir. Genel Valiliğine 6041 li (~2507,015 km) uzaklıkta, Yang-kuan'a 9283 li (~3852,445 km) mesafededir. Bu beş Hsi-hou'nun hepsi Büyük Yüeh-chihlara bağlı idi.

¹⁵⁴ Hsi-hou 翕侯, Batı Bölgelerinde Çinli olmayan yöneticiler için kullanılan yerel bir unvandır. "Yabgu" olarak tercüme edilmiştir. Birçok araştırma eserinde Yabgu karşılığında kullanılan bir terim olmuştur.

¹⁵⁵ Beş Hsi-hou'dan biri olan Ch'iu-chiu-ch'ueh 丘就卻, diğerlerini yenerek kendini Kuei-shuang Hsi-hou 貴霜翕侯 ilan etmiş, seferler düzenleyerek An-hsi, Chi-pin ve Tien-chu gibi ülkeleri kendisine tabi kılarak, Kuşan Devleti'ni kurmuştur. HS. 88. S.2921.

¹⁵⁶ Bugünkü Kabil şehridir. Harita 40.

K'ang-chü Devleti¹⁵⁷

[Devletin] kışlık merkezi Lê-yüeh-ni-ti'dir. Pci-t'ien şehrine [kadar] uzanırdı¹⁵⁸. Ch'ang-an'a 12.300 *li* (~5104,5 km) uzaklıktadır. *Genel Valiliğe* tâbi değildir. [Lê-] yüeh-ni-ti'ye ulaşmak atla 7 gün sürerdi. Burası ülke sınırları içindeki Kralın ¹⁵⁹ yazlık ikametgahına 9104 *li* (~3778,16 km) [mesafede idi]. 120.000 hane, 600.000 kişi, 120.000 askeri [vardı]. Doğudan *Genel Valilik* merkezine 5550 *li* (~2303,25 km) uzaklıktaydı. Adet ve ananeleri Büyük Yüeh-chihlar ile aynı idi. Doğuda Hunlar'a hizmet etmeye zorlanmışlardı.

Hsüan-ti zamanında (M.Ö. 73-48), Hunlar arasında karışıklık çıkmış, beş *Ch'an-yü* birbirleri ile savaşa girmişti. Han [hükümdarı], Hu-han-yeh *Ch'an-yü*'yü destekleyince [bu yüzden] Chih-chih *Ch'an-yü* [buna çok] kızarak, Han elçisini öldürdü [ve] buda K'ang-chü'nün dağlık arazisine [kaçtı]. Bundan sonra *Genel Vali* Kan Yen-shou, *Komutan Yardımcısı* Ch'en T'ang¹⁶⁰ *Wu Chi* komutasındaki Batı Bölgeleri'ndeki çeşitli ülkelerden [toplanan] askerleri [karşı saldırıya] yollamıştır. K'ang-chü'ye gelen ordu Chih-chih *Ch'an-yü*'yü mağlup ederek Chih-chih'yi öldürdü. [Bu olaylar] Kan Yen-shou [ve] Ch'en T'ang'ın biyografilerinde anlatılmaktadır. Bu yıl, Yüen-ti'nin Chien-chao [saltanat devresinin] 3. yılıdır [M.Ö. 36].

Ch'eng-ti (M.Ö. 32-6) zamanına gelindiğinde, K'ang-chü [Kralı], oğlunu hizmet etmesi için Han [sarayına] rehin yollayarak hediyeler sundu. Ancak [ülkesinin] çok uzakta olduğunu düşünerek mağrur [ve] kibirli davranıp diğer tâbi devletlerle aynı tutulmak istemedi. *Genel Vali* Kuo Shun birkaç kez [saraya rapor] sunarak şöyle dedi:

“Esasen Hunlar, en güçlü zamanlarında bile Wu-sun ve K'ang-chü [gibi devletlerin] her ikisini de kendi topraklarına katamamışlardı. [Bu yüzden] vasalımız olduklarında [da] bu iki devleti kaybetmiş sayılmazdı. Han, onların rehin [gönderdiği] oğullarını kabul etmiş olmasına rağmen [bu] üç devlet aralarında hediyeler göndererek münasebetlerini eskisi gibi sürdürmüşlerdir. Ancak birbirlerini [devamlı] gözetlemişler, fırsat bulduklarında saldırmışlar, biraraya geldiklerinde [isc.] birbirlerine güven duymamışlardı. Uzak kaldıklarında [hiçbiri] bir diğerini kendine tâbi

¹⁵⁷ Sogdiana veya Semerkant olarak gösterilmiştir. Hulsewé, *a.g.e.*, s. 123, n. 298; Wylie, *a.g.e.*, I, s. 41. ; Bugün burası Balkaş ve Aral gölleri arasında yer alır. Harita 38.

¹⁵⁸ Metinde cümle eksik veya yanlış yazılmıştır.

¹⁵⁹ Cümledeki “Fan-nei” tabiri yer ismi de olabilir. Krallar yaz ve kış mevsimlerinde farklı yerlerde otururlardı. *HS. 96A*, s. 3892, n. 3.

¹⁶⁰ Chih-chih'nın Han elçisini öldürmesi, ayrıca *HS. 94B*, s. 3802'de anlatılmaktadır. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

kılamamıştır. Bugünkü [durum] söz konusu olduğunda, Wu-sunlarla yapılan evlilik, sonuçta bir fayda sağlamamıştır, tam tersine *Merkezi Ülke* için sorun yaratmıştır. Ancak Wu-sunlarla eskiden [bir] akrabalık [ilişkisi] kurulmuştur. Şimdi Hunlarla birlikte [Han Devleti'ne] tâbi olmak istediklerini bildirmişlerdir. En doğru yol [buna] karşı çıkılmamasıdır. Ayrıca K'ang-chü kibirli ve hilekârdır. [Han] elçilerine karşı saygılı davranmaktan kaçınmaktadır. *Genel Valiliğin* memurları ülkelerine gittiğinde, Wu-sun ve diğer devletlerin elçilerinin gerisinde oturtulurdu. Kral ve soylular yemeklerini bitirdikten sonra ancak *Genel Valiliğin* memurları yemeklerini yerdi. Böyle davranarak kimseye aldırmadıklarını, komşu devletlere gösterip övünürlerdi.¹⁶¹ Bu açıdan bakarsak [K'ang-chü Kralı] neden oğlunu [Han sarayına] hizmet için göndersin ki? Ticaret yapmak bahanesiyle iyi [ve] güzel sözlerle yalan söylüyorlardı. Hunlar, yabancılar arasındaki en büyük devletti. Bugün Han [Devleti'ne] çok iyi hizmet etmektedir. K'ang-chü'nün [gerektiği gibi] saygı göstermediği duyulursa, *Ch'an-yü* kendisinin küçük düşürüldüğü fikrine kapılabilir. En iyisi [K'ang-chü Kralı'nın] rehin yolladığı oğlunu geri gönderip, elçi yollamayıp ilişkiyi kesmektir. Böylece, Han Hanedanının görgü kurallarını bilmeyen [bir] devlet ile ilişki kurulamayacağını göstermiş oluruz. Tun-huang, Chiu-ch'üan [gibi] küçük iller ile Güney Yolu üzerindeki sekiz ülke, gidip gelen elçilik heyetlerimizle, eşek, deve [ve] yiyecek sağlamaktadır. [Bu yüzden] hepsi zor durumda bulunmaktadır. Uzakdaki kibirli devletlerin elçiliklerinin karşılanıp uğurlanması sırasında geçtikleri yerlerdeki kaynaklar boş yere tüketilmektedir. Bu iyi [bir] politika değildir.

[Fakat] Han [imparatorluğu] kurduğu yeni ilişkiler gereği uzaktakilere [kendisine] yakınlaştırmaya önem vermiş ve sonucunda [izlediği] gevşek dizgin [politikasıyla] ilişkilerini koparmamıştır.

K'ang-chü'nün kuzeybatısına yaklaşık 2000 *li* (~830 km) [uzaklıkta] Yen-ts'ai Devleti bulunmaktadır. İyi okçularının [sayısı] yüzbinden fazladır. Gelenekleri K'ang-chü ile aynıdır. [Ülke] büyük [bir] gölün kıyısında [olup] göl ile toprak aynı seviyededir, bu [gölün] Pei-hai¹⁶² olduğu söylenir.

K'ang-chü [Devleti'nde] beş küçük Kral¹⁶³ bulunmaktadır. Birincisi Su-hsieh Kralı'dır. Merkezi Su-hsieh¹⁶⁴ şehridir. *Genel Valilik'e* 5776 *li* uzaklıkta

¹⁶¹ Bkz: *H.S. 96A*, s. 3893, n. 1.

¹⁶² Pei-hai Balkaş Gölü olabilir. Harita 59.

¹⁶³ Burada geçen Kral terimi yabgu, genel vali, krallık veya cyalet terimleri karşılığında kullanılmış olabilir.

[ve] Yang-kuan'a 8025 *li* (~3330,375 km) mesafededir. İkincisi Fu-mo Kralı'dır, merkezi Fu-mo¹⁶⁵ şehridir. *Genel Valilik'e* 5767 *li* (~2393,305 km) uzaklıkta, Yang-kuan'a 8025 *li* mesafededir. Üçüncü Yü-ni Kralı'dır, merkezi Yü-ni¹⁶⁶ şehridir. *Genel Valilik'e* 5266 *li* (~2185,39 km) uzaklıkta, Yang-kuan'a 7525 *li* (~3122,875 km) mesafededir. Dördüncüsü Chi Krah'dır, merkezi Chi¹⁶⁷ şehridir. *Genel Valilik'e* 6296 *li* (~2612,84 km) uzaklıkta, Yang-kuan'a 8555 *li* (~3550,325 km) mesafededir. Beşincisi Yü-chien Kralı'dır, merkezi Yü-chien¹⁶⁸ şehridir. *Genel Valilik'e* 6906 *li* (~2865,99 km) uzaklıkta, Yang-kuan'a 8355 *li* (~3467,325 km) mesafededir. [Bu] beş yöneticinin hepsi K'ang-chü [Devleti'ne] tâbi idi.

Ta-yüen Devleti¹⁶⁹

[Devletin] merkezi Kuci-shan şehridir. Ch'ang-an'dan 12.550 *li* (~5208,25 km) uzaklıktadır. 60.000 hane, 300.000 kişi, 60.000 askeri [vardır]. [Teşkilatında] *Kral Vekili* [ile] bir *Fu-kuo* [bulunur]. Doğudan *Genel Valilik* merkezinin bulunduğu yere 4031 *li* (~1672,865 km) mesafededir. Kuzeyden K'ang-chü [ülkesindeki] Pci-t'ien şehrine 1510 *li* (~626,65 km), güneybatıdan Büyük Yüeh-chihlara 690 *li* (~286,35 km) [uzaklıktadır]. Kuzeyde K'ang-chü [ve] güneyde Büyük Yüeh-chih ile komşudur. Toprağı, iklimi, yetiştirdikleri ürünleri, halkın adetleri Büyük Yüeh-chih [ve] An-hsi'dekilerle aynıdır. Ta-yüen civarında üzümden şarap yapılır, zengin kişiler içkinin 10.000 *tan*'dan¹⁷⁰ (~199.680 litre) fazlasını depolarlar böylece bunlar

¹⁶¹ İlgili dönemin haritalarında tespit edemediğimiz bu yer hakkında Hulsewé, Hsin-t'ang Shu, 221 B, 5b'deki belgeye dayanarak, bu yerleşim yerinin Tu-mo 獨莫 Nehri'nin güneyinde K'ang-chü Ülkesi'nin Su-hsich kralının oturduğu bölge olduğunu ve T'ang Döneminde (618-906) Shih Devleti'nin 史國 toprakları içinde kaldığını ve Ch'ü-sha olarak da bilindiğini ileri sürmektedir. Hulsewé, a.g.e., 120. n. 320; Ayrıca, Feng Ch'eng-chün Batı Bölgeleri ile ilgili eserinde bu yerin Kesh olduğunu ileri sürmektedir. *HYTM* s. 42.

¹⁶⁵ Hsin-t'ang Shu kayıtlarında "he 何" memleketi, Ch'ü-shuang-ni-chia 屈霜你迦 veya Kuci-shuang-ni 貴霜匿 olarak da bilinir. Burası K'ang-chü krallarından Fu-mo'nun oturduğu eski bir yerleşim yeridir. Kuşariya *HYTM* s. 46.

¹⁶⁶ Bu yer hakkında bilgi bulunamamıştır.

¹⁶⁷ Sui ve T'ang Dönemleri'nde Pu-he veya olarak gösterilen bu yer K'ang-chü'deki Chi kralının oturmuş olduğu eski bir şehirdir. Burası Amuderya'nın gücündedir. *HYTM* s. 21.

¹⁶⁸ Ürgenç *HYTM* 74; 45.

¹⁶⁹ Fergana'dır. (Harita 74) Buradaki Yüen kelimesinin "Wan" olarak okunuşu da bulunur.

¹⁷⁰ Han Hanedanlığı döneminde bir hacim ölçüsüdür. Yaklaşık 19,968 litre, ağırlık ölçüsü olarak ¹⁷¹ 20,5 kilodur.

onlarca yıl bozulmadan dayanırdı. Halkı içkiye, atlara [ve] yoncaya düşküdü.

[Ta-yüen'de 70'den fazla şehir bulunurdu, iyi cins atları çoktu, atların[vücudundan] kan fişkırırdı, söylenenlere göre bunlar *Gök Atlardan* doğmuştu¹⁷¹.

Chang Ch'ien ilk defa İmparator Wu-ti'ye bunlardan söz ettiğinde, İmparator bir elçiyle birlikte 1000 [parça] altın¹⁷² ile alandan [bir] at [heykeli] göndermiş, karşılığında [Ta-] yüen'in iyi cins atlarından istemiştir. [Ta]yüen Kralı, Han [Devleti'ne] çok uzak olduğunu, büyük orduların [ülkesine kadar] ulaşamayacağını düşünerek, çok sevdiği değerli atlarını vermeye razı olmamıştı. Han elçileri pervasızca ve düşüncesiz konuşunca, [Ta]yüen Kralı, onları öldürterek mallarına el koydu. Bunun üzerine, *Göğün Oğlu, Erh-shih Generali* Li Kuang-li komutasındaki toplam 100.000'den fazla kişilik bir orduyu [Ta-]yüen'e saldırıya gönderdi [M.Ö. 104]. Bu [sefer] dört yıl sürdü. [Ta-]yüen halkının, kralları Wu-kua'nın kafasını kesip, 3000 at hediye etmeleri üzerine Han ordusu geri döndü. [Bu olay] Chang Ch'ien'in biyografisinde anlatılmaktadır. *Erh-shih [General]* [Ta-]yüen Kralı'nı öldürttüktan sonra¹⁷³, yerine soylulardan, Han [Devleti'ne] [karşı] her zaman iyi davranmış olan Mo-tsai'ı [Ta-]yüen Kralı yaptı. Bir yılı aşkın bir süre sonra [Ta-]yüen soyluları, Mo-tsai'nin dalkavukluk yaparak ülkelerine zarar verdiğini [düşünerek], birlik olup Mo-tsai'ı¹⁷⁴ öldürdüler. [Yerine] Wu-kua'nın erkek kardeşi Ch'an-feng'ı kral olarak başa geçirdiler. Oğlunu, hizmet etmesi için rehin olarak Han [sarayına] yolladılar. Han [hükümdarı]

¹⁷¹ Meng Kang'a göre, Ta-yüen'nin yüksek dağlarında yakalanması çok zor olan vahşi bir at cinsi vardı. Bu atı ele geçirmek için beş ayrı renkten kısırak toplanır, at buraya çekilerek kısıraklarla çiftleştirilirdi. Doğan tayların hepsi çok hızlı koşar ve vücutlarından ter yerine kan çıkardı. Bu yüzden bunlara Gök Atın Yavrusu denmiştir. *IIS*. 96/1, s. 3895, n. 1; *IIS* 22. Gök Atları için bkz: *a.g.e.*, s. 1060-1061. Atların kan terlemelerinin sebebi, atların omuz ve sırt derileri altında yaşayan parazitlerdir. Kanla beslenen bu parazitler şişer ve at koştuğunda da patlayarak kan akmasına sebep olurlardı.

¹⁷² Altın, Han döneminde çok sık bahsedildiği halde Wang Mang dönemi hariç, para karşılığında kullanılmamıştır. Altının temel ölçü birimi chin'dir (16 liang veya 384 shu; 245 gr.). Nominal değeri 10.000 ch'ien (bakır) paradır. Önceki Han döneminde zengin ailelerin mal varlıklarının, 10 chin veya 100.000 ch'ien olduğu söylenir. Altın, alışverişten çok hükümdarlar tarafından, sevdiği kişilere veya üst düzey memurlara hediye olarak verilir, ayrıca ziynet eşyası olarak kullanılırdı. *Cambridge History of China*, s. 589-590.

¹⁷³ Bir önceki cümlede Ta-yüen Kralı Wu-Kua'nın halkı tarafından öldürüldüğü yazılırken burada daha farklı ifade edilmiştir.

¹⁷⁴ Shih Ku'nun notundaki okunuş cins alınmıştır. *HS* 96/1, s. 3895, n. 2.

bunun üzerine, elçi gönderip rüşvet vererek [ortamı] yumuşattı. Ayrıca ondan fazla elçilik heyetini, [Ta-]yüen'in bausındaki çeşitli devletlere göndererek [buralardaki] değişik [ve] ilginç yerel malların¹⁷⁵ kendisine gönderilmesini istedi. [Ayrıca] [Ta-]yüen saldırısından vazgeçtiği haberini yaydı. [Ta-]yüen Kralı Ch'ang-feng, Han [hükümdarı] ile her yıl iki *Gök At* hediye [etmek üzere] bir andlaşma yaptı. Han elçileri üzüm ve yonca tohumları alarak geri döndüler. *Göğün Oğlu*'nun sahip olduğu Gök Atların fazlalaşması [ve] gelen yabancı elçilerinin artması nedeniyle köşkerin etrafına çok miktarda, üzüm ve yonca dikildi. Bunlar göz alabildiğine uzanıyordu.¹⁷⁶

[Ta-]yüen [Devleti'nin] batısından An-hsi Devleti'ne kadar değişik diller konuşulmasına rağmen genellikle bu diller birbirine benzediğinden bu çevredeki insanlar birbirlerini anlayabiliyordu. Halkın hepsinin gözleri çukurdu, çoğu sakallı ve bıyıklıydı. İyi ticaret yaparlar, bir *shu*¹⁷⁷ için sıkı pazarlık ederlerdi. [Toplumda] kadınlara saygı duyulur, kocaları onların sözlerine göre karar verirlerdi. Topraklarında ipek ve lak ağacı yoktur. Demirden araç gereç yapmasını bilmezlerdi. Fakat daha sonra Han elçilik heyetinden kaçıp sığınan askerler [onlara] savaş aleti yapmasını öğretmişlerdi. Han [Devleti'nden] altın ve gümüş aldıklarında [bunları] para değil eşya yapımında kullanmışlardı.

Wu-sunların batısından An-hsi'ye kadar [bütün ülkeler] Hunlarla yakın ilişki içindeydi. Hunlar, Yüeh-chihlara büyük eziyet çektirmişlerdi. Bunun için Ch'an-yü'nün [bir] mektubu ile yabancı devletlere giden elçilere refakatçi [ve] yiyecek verirler, onları [zorla] alıkoyarak eziyet etmeye cesaret edemezlerdi. Fakat Han elçileri geldiğinde, [onlara] para [ve] hediye vermezlerse [o zaman] yiyecek [ve] binecek at satın alamazlardı. Bunun nedeni Han İmparatorluğu'nun uzak [ve] Han Devleti'nin çok değerli mallara sahip olması [ve dolayısıyla] arzu ettikleri herşeyi satın alabilmeleri idi. Hu-han-yeh Ch'an-yü'nün, Han sarayına gelip tâbi olmasına kadar Han [Devleti'ne] büyük saygı gösterilmiştir [M.Ö. 51].

T'ao-huai Devleti¹⁷⁸

[Devletin] kralı, Ch'ang-an'dan 11.080 *li* (~4598,2 km) uzaklıktadır. 700 hane, 5000 kişi, 1000 askeri [vardır].

Hsiu-hsün Devleti

[Devletin] merkezi Niao-fei vadisidir. ¹⁷⁹ Ts'ung-ling [Dağ-larının] batısında, Ch'ang-an'a 10.210 *li* (~4237,15 km) uzaklıktadır. 358 hane, 1030 kişi, 480 askeri [bulunur]. Doğudan *Genel Valilik* merkezine 3121 *li* (~1295,215 km), Chüan-tu'daki Yen-tun Vadisi'ne 260 *li* (~107,9 km), kuzeybatıdan Ta-yüen Devleti'ne 920 *li* (~381,8 km), batıdan Büyük Yüeh-chih'lara 1610 *li* (~668,15 km) uzaklıktadır. Halkın adetleri, giyim tarzı Wu-sunlarınkine benzerdi, hayvanları ile birlikte su [ve] otlakları takip ederek [dolaşırlardı]. Esasen [bunlar] Sai halkındandı.

Chüan-tu Devleti¹⁸⁰

[Devletin] merkezi Yen-tun Vadisi'dir. Ch'ang-an'a 9860 *li* (~4091,9 km) uzaklıktadır. [Ülkede] 380 hane, 1100 kişi, 500 asker [vardır]. Doğudan *Genel Valilik* merkezine 2861 *li* (~1187,315 km) mesafededir, [doğuya gidildiğinde] Shu-lê'ya ulaşırdı. ¹⁸¹ Güneyden Ts'ung-ling [Dağları'na] bitişik olup [orada] kimse yaşamazdı. Batıda Ts'ung-ling'i aşuktan sonra Hsiu-hsün [Devleti'ne] ulaşırdı. Kuzeybatıdan Ta-yüen'e 1030 *li* (~427,45 km) uzaklıkta [olup], kuzeyden Wu-sunlar ile komşuydu. Giysileri Wu-sunlarınkine benzerdi. [Hayvanlarıyla] su [ve] otlakları dolaşırlardı. Ts'ung-ling'in yanbaşıda [yer alırlardı]. [Bunlar] aslında Sai halkındandır.

Sha-chü Devleti

[Devletin] merkezi Sha-chü şehridir. Ch'ang-an'a 9950 *li* (~4129,25 km) uzaklıktadır. [Ülkede] 2339 hane, 16.373 kişi, 3049 asker [bulunur]. [Teşkilatında] bir *Fu-kiao Hou*, *Sol* [ve] *Sağ Chüang*, *Sol* [ve] *Sağ Chü-chün*, *Pei Hsi-yeh*¹⁸² ile iki *Tu-wei* [ve] dört I-chang [bulunurdu]. Kuzeybatıdan *Genel Valilik* merkezine 4746 *li* (~1969,59 km) uzaklıktadır, batıdan Shu-lê'ya 560 *li*

¹⁷⁸ Bugün Pamir'in güneybatısında Penc Nehri boyunca. Harita 68.

¹⁷⁹ Pamir'in orta kesimindedir. *H1TM* s. 34. Harita 51.

¹⁸⁰ Wylie ve Hulsewé burasını Batı Kaşgar olarak göstermektedirler. Wylie, *a.g.e.*, s. 46; Hulsewé, *a.g.e.*, s. 138, n. 355. Bugün Doğu Türkistan'ın batı sınırındaki Uluğçat Nahiyesi çevresidir. Harita 20.

¹⁸¹ Shu-lê'ya olan uzaklık verilmemiş ve cümle eksik kalmıştır.

¹⁸² Bu unvan, "Hsi-yeh Devleti'ne karşı savunma yapan takım komutanı" anlamındadır. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

(~232,4 km), güneybaudan P'u-li'ye 740 *li* (~307,1 km) mesafededir. Demir [bir] dağ vardı, ve buradan mavimsi yeşil [renkli] yeşim taşı çıkartılırdı.

Hsüan-ti (İmparator Hsüan) zamanında, Sha-chü Kralı, *Wu-sun Kung-chu*'nun (Wu-sun prensesinin) küçük oğlu Wan-nien'i¹⁸³ çok severdi. Sha-chü Kralı çocuğu olmadan ölmüştü. Öldüğü sırada Wan-nien Han [sarayında] bulunuyordu. Sha-chü halkı hem Han'a yakınlaşmayı hem de Wu-sunların kalbini kazanmayı düşündüklerinden İmparatora mektup sunarak Wan-nien'in Sha-chü Kralı yapılmasını rica ettiler. Han [hükümdarı] bunu kabul ederek, elçi Hsi Ch'ung-kuo'yu Wan-nien'e refakat etmesi için gönderdi. Wan-nien başa geçtiğinde, zalim ve kötü davrandığından, ülke halkı [ondan] hoşlanmıyordu. [Bunun üzerine] Sha-chü Kralı'nın kardeşi Hu-t'u-ch'eng, Wan-nien'i [ve] onunla birlikte Han elçilerini [de] öldürerek kendini kral ilan etti. Çeşitli devletlerle andlaşmalar yaparak Han'a sırt çevirdi. Tam bu sırada *Wei-hou*¹⁸⁴ [unvanlı] Feng Feng-shih Ta-yüen'den gelen misafirleri uğurlamak üzere gönderilmişti. Bu durumdan yararlanarak çeşitli devletlerden topladığı askerlerle [Hu-t'u-ch'eng'a] saldırıp onu öldürdü. Yerine [eski kralın] kardeşinin oğlunu Sha-chü Kralı yaptı. Geri döndüğünde [Feng] Feng-shih, *Saray Danışmanlığı*'na¹⁸⁵ getirildi. Bu yıl, Yüen-k'ang [saltanat devresinin] ilk yılıdır [M.Ö. 65].

Shu-lê Devleti¹⁸⁶

[Devletin] merkezi Shu-lê şehridir. Ch'ang-an'a 9350 *li* (~3880,25 km) [uzaklıktadır]. 1510 hane, 18.647 kişi [ve] 2000 askeri [vardır]. [Teşkilatında] *Shu-lê Hou*, *Chü Hsü Hou*¹⁸⁷, *Fu-kuo Hou*, *Tu-wei*, *Sol* [ve] *Sağ Chiang*, *Sol* [ve] *Sağ Chi-cü*, *Sol* [ve] *Sağ I-chang* [bulunurdu]. Doğudan *Genel Valilik* merkezine 2210 *li* (~917,15 km), güneyden Sha-chü'ye 560 *li* (~232,4 km) [mesafededir]. Sıra sıra pazar yerleri vardır. Batıda, Büyük Yüeh-chih, Ta-yüen [ve] K'ang-chü'ye [giden] yol üzerindedir.

¹⁸³ Tipik bir Han dönemi ismidir. Anlamı, "on binlerce yıl" demektir. Wan-nien'in annesi Çin Prensesi Chieh-yu'dur. Ch'u Kralı Wu'nun torunudur. Liu Wu Ch'u kralyadı (M.Ö.174-154). Hulsewé, *a.g.e.*, s. 149, n. 409.

¹⁸⁴ Muhafız Birliği Başkomutanlığı emrinde, başkent in etrafındaki garnizonlarda görev yapan kişidir.

¹⁸⁵ Danışmanların içinde en yüksek rütbeli olanıdır, maaşı 2000 𐇑 tandır.

¹⁸⁶ Bugün Doğu Türkistan'ın Kaşgar Vilayeti'dir. Harita 67

¹⁸⁷ "Hunlara saldırıan Bey" anlamındadır.

Wei-t'ou Devleti¹⁸⁸

[Devletin] merkezi Wei-t'ou vadisidir. Ch'ang-an'a 8650 *li* (~3589,75 km) [uzaklıktadır]. 300 hanc, 2300 kişi [vc] 800 asker [vardır]. [Teşkilatında] *Sol* [ve] *Sağ Tu-wei*, (ile) *Sol* [vc] *Sağ Chü-chün* [bulunurdu]. Doğudan *Genel Valilik* merkezine 1411 *li* (~585,565 km) [mesafededir]. Güneyde Shu-lê ile komşudur. Dağ yolları ulaşım imkanı sağlamaz. Batıdan Chüan-tu'ya 1314 *li* (~545,31 km) uzaklıkta [olup], patikalardan atla iki günde gidilirdi. [Halk], tarım¹⁸⁹ ve hayvancılıkla [uğraşır], su ve otlakları takip ederdi. Giyim tarzları, [aynen] Wu-sunlarınki gibiydi.

¹⁸⁸ Bugün Doğu Türkistan'ın Akçi Nahiyesidir. Harita 81.

¹⁸⁹ "Tien" imi tarım anlamından başka av ve avcılık için de kullanılmıştır. *TY* 2102; Buradaki 畋 imi olasılıkla 田 olarak yanlış yazılmıştır. Büyük ihtimalle bu ülkenin yerleşik olmadığı anlaşılmaktadır.

HSİ-YÜ (BATI BÖLGELERİ) MONOGRAFİSİ (96B)

Wu-sun Devleti

*Büyük K'un-mi*²'nin merkezi Ch'ih-ku³ [şehridir]. Ch'ang-an'a 8900 *li* (~3693,5 km) uzaklıktadır. 120.000 hane, 630.000 kişi, 188.800 askeri [vardır]. [Teşkilatında] birer *Hsiang* ile *Ta-lu*⁴, iki *Sol* [ve] *Sağ Büyük Ch'iang*, üç *Hou*⁵, birer *Ta-chiang* [ve] *Tu-wei*, iki *Ta-chien*, bir *Ta-li*⁶, iki *Shih-chung ta-li*⁷ bir *Ch'i-chün* [bulunmaktadır]. Doğudan *Genel Valilik* merkezine 1721 *li*, bauda, K'ang-chü [Devleti'nin bulunduğu topraklara]⁸ 5000 *li* mesafededir. Arazisi yabani otlarla kaplı düz bir alandı. [Ülke] çok yağışlı [ve] soğuktu. Dağlarında bol miktarda çam [ve] karaağaç [bulunurdu]. Tarım yapmaz ağaç yetiştirmezlerdi. Hayvanları ile birlikte su ve otlakları takip ederek dolaşırlardı. Gelenekleri Hunlarla aynıydı. Ülkede at çoktu. Zenginlerin sahip oldukları (at sayısı) dört-beş bine ulaşırdı. Halkı merhametsiz, aç gözlü, sözüne güvenilmez [ve] çoğunlukla [da] yağmacıydı. [Wu-sunlar] çok güçlü (bir.) devlettir. Önceden Hunlara tabi idi, daha, sonraları güçlenince, [Hunlarla olan] sıkı bağlarını koparmamalarına (rağmen), saray

¹ İli vadisinin bulunduğu yerdir. HYTK, s. 7; harita 87 Bugün Kırgızistan ile Doğu Türkistan'ın İli Vilayeti'ne kadar olan toprakları içine almaktadır.

² Wu-sun Devleti'nin başında bulunan idarecilere verilen unvandır. "Wang" karşılığında kullanılmıştır.

³ Ch'ih-ku, "Kızıl vadi" anlamındadır. Wu-sunlar Hsi-yü'deki göçebe halklar arasında en acayip görünüme sahip olanlardı. T'ang döneminde, yeşil gözlü, kızıl saçlı, uzun tüylü maymuna benzeyen Hu'lar aslında onların soyundan gelmektedir. *HS. 96B*, s. 3901.

⁴ Ta-lu, metnin daha sonraki kısımlarında Kun-mo'nun on oğlundan birinin adı olarak geçmektedir. "Hsiang" ise saray danışmanına verilen unvandır. Orijinal metindeki yanlış noktalamadan dolayı bir üstteki Hsiang kelimesi ile birlikte kullanılmış olabilir.

⁵ "Hou" bir soyluluk unvanıdır. Hulsewé, "San hou" terimini, "üç yabgu" olarak açıklamaktadır. *A.g.e.*, s. 144, n. 380.

⁶ Çince olmayan, anlamı açıkça belirlenemeyen bir unvandır.

⁷ Saraydaki yüksek görevlilerden biridir.

⁸ Cümlede kullanılan "Fan-nei", "sınırlar içindeki topraklar veya ülke toprakları" anlamındadır.

toplantılarına gelip kaulmak istemediler.⁹ [Wu-sun Devleti] doğuda Hunlar, kuzeybatıda K'ang-chü, batıda Ta-yüen [ve] güneyde çeşitli sur ve kalelerle çevrili şehir devletleriyle komşuydu. [Oturdukları yer] aslında Sai topraklarıydı. Büyük Yüeh-chihlar batıda Sai Kralı'nı mağlup edip onu sürünce, Sai Kralı güneye Hsien-tu'yu gelmiş, (böylelikle) Büyük Yüeh-chihlar onların topraklarına yerleşmişti. Daha sonra Wu-sun K'un-mo, Büyük Yüeh-chihlara saldırıp [onları] mağlup edince, Büyük Yüeh-chihlar batıya gelerek Ta-hsia [Devleti'ni] hakimiyet altına almışlardı. Wu-sun K'un-mo [da onların topraklarına] yerleşmişti. Bundan dolayı Wu-sun halkı içinde, Sai [ve] Büyük Yüeh-chihların bulunduğu söylemektedir. ilk başlarda Chang Ch'ien [şöyle] demişti:

“Wu-sun (halkı) esasen Büyük Yüeh-chihlarla birlikte Tun-huang'da oturuyordu. Wu-sun'lar bugün büyük (ve) güçlüdür, [eğer onlara] cömertçe hediyeler sunarak, doğudaki eski topraklarına yerleştirebilirsek [ve] eş olarak [bir] prenses vermek suretiyle kardeşlik kurabilirsek [o zaman] Hunları kontrol edebiliriz.”

Bununla ilgili konuşmalar Chang Ch'ien'in Biyografisi'nde bulunmaktadır. [İmparator] Wu-ti başa geçince, [Chang] Ch'ien'i altın ve paralarla [Wu-sunlara] gönderdi. K'un-mo, [Chang] Ch'ien'i [bir] Ch'an-yü gibi¹⁰ törenle karşıladı. Bu durumdan rahatsız olan [Chang] Ch'ien [şöyle] dedi: “Eğer kral (gerekli) saygıyı göstermezse Göğün Oğlu'nun gönderdiği hediyeleri alıp geri döneceğim.”

[Bunun üzerine] K'un-mo ayağa kalkarak saygıyla eğildi, diğer [törenler] eskisi gibi uygulandı.

İlk başlarda, K'un-mo'nun ondan fazla oğlu vardı. Orta sıralarda [yer alan] Ta-lu güçlü, yetenekli, iyi [bir] komutandı¹¹. [Emrindeki] onbinden fazla atlı [askerlerle] başka bir yerde konuşlanmış bulunuyordu. Ta-lu'nun ağabeyi [ise] veliahttı, veliahtın Ts'en-tsou adında [bir] oğlu vardı. Genç [yaşta] ölen veliaht [ölmeden önce] K'un-mo'ya “Ts'en-tsou'yu veliaht tayin etmelisiniz.” demişti. K'un-mo [büyük] üzüntü içinde [ona] söz vermişti. [Bunu duyan] Ta-lu büyük [bir] öfkeyle, hemen kardeşlerini toplayıp kalabalık bir ordu ile isyan etti [ve] Ts'en-tsou'ya saldırmak üzere

⁹ Hunların saray toplantıları sonbahar ve ilkbaharda başkentleri Lung-cheng'da yapılıyordu. Tâbi devletlerin başkanları ile Hun Beyleri ve komutanlar buna katılmak zorundaydı.

¹⁰ Shih-ku açıklamasında, K'un-mo'nun kendini Ch'an-yü yerine koyduğunu belirtmektedir. *HS. 96B*, s. 3902, n. 1.

¹¹ Shih-ku, onun cesur ve güçlü kişiliğinden dolayı general olduğunu söylemektedir. *HS. 96B*, s. 3903, n. 1.

[bir] plan yaptı. K'un-mo, Ts'en-tsou'nun [komutasına] onbinden fazla atlı asker vererek ayrı bir yerde yerleştirdi. K'un-mo'nun kendisi de onbinden fazla süvariyle savunmaya hazırlandı. Devlet üç bölünmüştü [ancak] büyük çoğunluk K'un-mo'ya bağlıydı. [Chang] Ch'ien, [yanında getirdiği] hediyelerini sunarken İmparatorun fermanını iletip [şöyle] dedi :

“Wu-sunlar doğudaki eski yerlerine yerleşirlerse, Han [hükümdarı bir] prensesi eş olarak yollayacak [ve] kardeşlik bağı kurularak, birlikte Hunlara karşı durulacaktır. Böylelikle [aruk sizi yenmeye güçleri] yetmeyecektir”

Wu-sun [Ülkesi], Han [İmparatorluğu'ndan] uzak olduğu için [Han Devletinin] büyüklüğü hakkında bir bilgiye sahip değildi. Ayrıca Hunlara yakın [ve] uzun süredir de [onlara] tabi idi. Büyük memurların hepsi [başka bir yere gitmek] istemiyorlardı. K'un-mo yaşlanmış [ve] devlet bölünmüştü, [tek başına] kontrolü sağlayamıyordu. Bununla birlikte [geri dönerken Chang] Ch'ien'in refakatine elçi vererek vesileyle [imparatora] onlarca at hediye edip teşekkür etti. [K'un-mo'nun] elçileri Han halkının sayıca çok olduğunu [ve] büyük zenginlik içinde yaşadıklarını gördüler, ülkelerine döndükten sonra, devletlerinin Han'a verdikleri önem arttı.

Hunlar, (Wu-sunların) Han ile ilişki kurduklarını duyunca, öfkelenerek [onlara] saldırmak istedi. Bu sırada Han'ın, Wu-sunlara gönderdiği elçilik heyeti güneye hareket edip Ta-yüen [ve] Yüeh-chih [devletlerine] gelince, her ikisiyle devamlı bir ilişki kuruldu. Bunun üzerine endişelenen Wu-sunlar, elçi gönderip at hediye ettiler [ve K'un-mo] bir Han prensesiyle evlenerek kardeşlik [bağı] kurmak istediğini bildirdi. Göğün Oğlu yanındaki danışmanlarına [görüşlerini] sorduğunda, [onlar da bunun] kabul edilmesini önererek, “Önce hediyeler gelsin, sonra kızı yollayalım” dediler.

Wu-sun [evlilik] hediyesi olarak 1000 at verdi. Han [imparatoru Wu'nun] Yüen-feng [saltanat devresinde]¹² Chiang-tu¹³ Kralı [Liu] Chien'i¹⁴ kızı Hsi-chün prenses [unvanıyla] eş olarak yollandı. Hediyeler içinde, İmparatorluk arabası, (ve) giysi ler bulunuyordu. [Prensesin hizmetine] yüzlerce haremağası [ve] özel hizmetkârlar verildi. [Ayrıca beraberinde

¹² M.Ö. 110-105

¹³ Bugünkü Yang-chou bölgesinde eski bir krallıktır. M.Ö. 127-121 yılları arasında bu krallığın idarecisi olan Liu-chien zalim bir kişiydi ve imparatora karşı isyan planlarının öğrenilmesi üzerine de intihar etmişti. İmparatora karşı büyü yapmakla suçlanan kraliçesi ise suikasta kurban gitmişti. Hulsewe, a.g.e. s. 147. n. 396.

¹⁴ Liu Chien, M.Ö. 127-121 yılları arasında Chiang-tu Krallığı'nı yönetmiştir. Çok zalim olan bu kişi isyan planlarının öğrenilmesi üzerine M.Ö. 121'de intihar etmiş, imparatora karşı büyü yapmakla suçlanan kraliçe ise adı bilinmeyen kişiler tarafından öldürülmüştü. Hulsewe, a.g.e., s. 147, n. 396.

götürmek üzere] cömertçe hediyeler sunuldu. Wu-sun K'un-mo [onu] Sağ *Fu-jeñ* yaptı¹⁵. Hunlar da aynı şekilde K'un-mo'ya eş olarak [bir] kız gönderdiler, K'un-mo [onu da] Sol *fu-jeñ* yaptı.

Prensese [Wu-sun] Devleti'ne geldiğinde, kendine oturacağı [bir] köşk inşa ettirdi, senede birkaç kez K'un-mo ile buluşuyor, davetler veriliyordu. Bu davetlerde K'un-mo'nun etrafındaki beylere ipek ve paralar hediye ediliyordu. K'un-mo yaşlıydı, [onunla] konuşup anlaşılmıyordu. Prensese büyük bir üzüntü içinde (bestelediği bir) şarkıda şöyle diyordu:

“Ailem beni göğün diğer tarafına eş olarak verdi, uzakta yabancı [bir] ülkeye Wu-sun Kralı'na gönderildim. Keçeden yapılmış çadır benim evim oldu. Etrafı bayraklarla çevrili bir duvardı. Yediklerim et [ve] içtiklerim mayalanmış sütten yapılan yoğurttu. Devamlı evimi hatırlayıp, özleyorum [ve] kalbim üzüntüyle doluyor, sarı [gagalı bir] kuğu olup evime dönmeyi arzuluyorum.”

Göğün Oğlu [bunu] duyunca ona [çok] acıdı, iki yılda bir elçi göndererek prensese çadır ve işlemeli kumaşlar yolladı.

K'un-mo yaşlıydı, torunu Ts'en-tsou'un prensesle evlenmesini istedi. Prensese [bunu] kabul etmeyerek İmparatora mektup yazıp durumu anlatınca, *Göğün Oğlu [ona]* cevaben [şöyle] dedi:

“O ülkenin adetlerine uymalısın, [Ben] Wu-sunlar ile ittifak yapıp Hunları yok etmek istiyorum.”

[Bunun üzerine] Ts'en-tsou prensesle evlendi. K'un-mo ölünce Ts'en-tsou [onun] yerine başa geçti. [Esasen] Ts'en-tsou [bir] memuriyet unvanı idi. [Asıl] adı Chün-hsü-mi idi. K'un-mo [babasının da taşıdığı bir] krallık unvanı olup, esas adı Lieh-chiao-mi idi. Daha sonra [bu sözcük] “K'un-mi”¹⁶ [şeklinde] yazılmıştır. Ts'en-tsou Chiang-tu prensesi ile evlendi, [prensese] Shao-fu [adında] bir kız [çocuğu] doğurdu. Prensese ölünce, Han [hükümdarı] bu kez de Ch'u Kralı Wu'nun torunu Chieh-yu'yu prenses olarak Ts'en-tsou ile evlendirdi. Ts'en-tsou'nun Hun eşinden olan oğlu Ni-mi henüz küçükü.

¹⁵ *Fu-jeñ*, Çin İmparatorunun haremdeki kadınlar ve soylu kişilerin çelcri için kullanılan genel bir tabirdir. Sağ ve Sol mevkiler ise Büyük Hun İmparatorluğu ile Wusun devlet teşkilatlarında doğu batı yönlerindeki yönetim bölgelerini belirtmektedir. Doğu veya sol, Hunlarda da olduğu gibi, burada da her zaman önemliydi. Metindeki cümlelerin devamından, Wusun Kralı'nın Hun olan eşini, birinci hanım (Başhatun), Çin'den geleni ise ikinci hanım yaptığı anlaşılmaktadır.

¹⁶ K'un-mo esasen kralın unvanıdır, gerçek adı ise Liehchiao-mi'dir. Eski kitaplarda Kun-mo diye geçer. Tek başına “k'un” K'un-mo, “mi” de “chiao-mi” yerine kullanılmıştır. Sonraları K'un-mi, kral unvanı karşılığında verilmiştir. *HS. 96B*, s. 3904, n. 1.

Ts'en-tsou ölmek üzere iken, devletini amcası Ta-lu'nun oğlu Weng-kuei-mi'ye teslim edip [şöyle] dedi:

“Ni-mi büyüdükten sonra, devleti ona geri veriniz.”

Weng-kuei-mi tahta çıktığında “Şişman Kral” lakabını aldı. Yine Ch'u prensesi Chieh-yu ile evlendi. [Prenses] üç oğlan iki kız [çocuk] doğurdu. En büyük oğlunun adı Yüen-kuei-mi, ikincisinin adı Wang-nien idi [ve] *Sh'a-chü Krah* oldu. [Daha] sonrakinin adı Ta-le idi [ve] *Sol Büyük General* yapıldı. Büyük kız Ti-shih, *Ch'ü-tzu Krah* Chiang-pin'e eş olarak verildi. Küçük kız Su-kuang [ise] Juo-hu Ling-hou'nun karısı oldu.

İmparator Chao zamanında prenses, Ona [bir] mektup sunarak [şöyle] dedi:

“Hunlar, Chü-shih'ya tarım yapmak üzere süvarilerini göndererek, Wu-sunlara saldırmak üzere Chü-shih ve Hunlar birlik oluşturdular. [Bu durumda.bizi] yalnızca Göğün oğlu kurtarabilir.”

[Bu arada] Han [Devleti'nde], savaş atı yetiştirilerek [hazırlanmakta ve] Hunlara karşı [bir] saldırı düşünülmekteydi. Tam bu sırada İmparator Chao öldü (ve) İmparator Hsüen başa geçti. Prenses ve K'un-mi her ikisi de İmparator'a elçi gönderip mektup sunarak [şöyle] dediler:

“Hunlar arka arkaya büyük ordular göndererek Wu-sunlara saldırıda bulundular ve Chü-yen [ile] Wu-shih'yi ele geçirdiler. Halkını toplayıp götürdüler. Elçi göndererek Wu-sunlardan prensesi hemen alıp getirmelerini [ve] Han [Devleti] ile bağlarını koparmalarını istediler. K'un-mi, ülkenin en iyi süvarilerinin yarısını savaşa göndermeyi [ve] kendisinin de 50.000 süvari ile [bunlara] kaularak bütün gücüyle Hunlara saldırmayı istemektedir [Bu durumda] yalnızca Göğün Oğlu'nun göndereceği ordu, Prensesi [ve] K'un-mi'yi kurtarabilir”

Han [hükümdarı] 150.000 kişilik büyük [bir] ordu kurdurarak beş generalini aynı zamanda farklı yollardan harekete geçirtti. [Buna ait bilgiler], Hun bölümünde bulunmaktadır. *Hsiao-wei* [unvanlı] Ch'ang Huei¹⁷ özel mühür ve yetki ile Wu-sun askerlerini korumak üzere gönderildi. K'un-mi'nin bizzat komuta ettiği *Hsi-houl* [yabguların] emrindeki 50.000 atlı(isc) batıdan içlere doğru ilerleyerek *Sağ Lu-li Beyi*'nin sarayına ulaştı. *Ch'an-yü*'nün baba tarafından akrabası [olan] yengesini, prensesleri, önemli beylerini, İ-li Garnizon Komutanını, bin [kişilik bir birliğin] komutanını, süvari generallerini [ve onların] emrindeki 40.000 [kişiyi] esir aldı [ve] 70.000'den fazla at, sığır, koyun, eşek, deve ele geçirdi. Wu-sun [askerlerinin]

¹⁷ Bu kişi daha önce M.Ö. 72'de, Wu-sunlara elçi olarak gönderilmişti.

hepsi esir [ve] ganimetler ele geçirdiler. Geri döndüklerinde, [Ch'ang] Huei'ye *Ch'ang-lo Hou* [unvanı] verildi. Bu yıl, Pen-shih [saltanat devresinin] üçüncü senesidir [M.Ö. 71]. Han [İmparatoru], [Ch'ang] Huei'yi altın ve paralarla birlikte başarı ile savaşan Wu-sun soylularına yolladı.

Yüen-kuang [saltanat devresinin] ikinci yılında [M.Ö. 64], Wu-sun K'un-mi, [Ch'ang] Huei vasıtasıyla hükümdara mektup sunarak [şöyle dedi:]

“Han [İmparatoru'nun] torunu¹⁸ Yüen-kuci-mi'nin veliaht yapılmasını, tekrar [bir] Han prenses ile evlendirilerek akrabalık bağlarının güçlen-dirilmesini [ve] Hunlarla ilişkilerimi kesmeyi arzuluyorum. [Size] evli-lik hediyesi [olarak] her birinden bin adet [olmak üzere] at [ve] katır [yollamak] istiyorum”.

Hükümdar, saray büyük memurlarından [bu konuyu] görüşmelerini istedi. *Ta Hung-lu'*¹⁹ [unvanlı] Hsia Wang-chih düşüncesini [şöyle belirtti:]

“Wu-sunlar bizden çok uzaktadırlar. [Ülkede] olaylar çıktığında [onları] korumamız zordur (bu bakımdan) istekleri kabul edilemez.”

İmparator, Wu-sunların [yeni kazandıkları büyük askeri başarıyı] takdir etmekteydi [ancak] eski anlaşmayı (da) bozmak işine gelmiyordu²⁰. [Onun için] önceden [sunulmuş] olan evlilik hediyelerini almak [üzere] Wu-sunlara [bir] elçi gönderdi. K'un-mi [ve] veliahtla [birlikte], *Sol* [ve] *Sağ* Büyük Generaller, Garnizon komutanı [ve] elçiler yolladı. Toplam 300'den fazla kişi genç prensesi almak üzere Han [sarayına] geldi. İmparator böylece Wu-sun Prensesi Chieh-yu'nun küçük erkek kardeşinin kızı Hsiang-fu'ya prenses [unvanı] vererek, emrine memurlar tahsis etti ve yüzden fazla hizmetkâr görevlendirdi. [Bunlar] Wu-sun dilini öğrenmeleri için Shang-lin'de²¹ yerleştiler. Göğün Oğlu, kendisi [de] P'ing-lo Kuang Köşküne²² geldi. [Burada] Hun elçileri ile diğer yabancı devlet başkanları bir araya toplandılar. [Onlar için] yarışmalar, güreş müsabakaları ve eğlenceler düzenleyerek [daha sonra da] onları uğurladı. *Ch'ang-lo Hou* [unvanlı] *Kuang-lu Tai-fu* [Ch'ang] Huei [elçi] yardımcılığına getirilerek, imparatorluk yetkisi taşıyan toplam dört kişi [ile birlikte] genç prensese Tun-huang'a kadar refakat etti. Sınırdan çıkmadan önce, Wu-sun K'un-mi Weng-kuci-mi'nin öldüğü, Wu-sun asillerinin hepsi esas anlaşma uyarınca Ts'en-tsou'nun oğlu

¹⁸ Büyükannesi, Han hanedanındandı.

¹⁹ Çin İmparatorluğu'na tâbi yabancılarla ilgilenen makâmın başında bulunan kişi: teşrifat ve protokol işlerinden sorumlu memur.

²⁰ Eski imparatorların Wu-sunlarla evlilik yoluyla kurmuş olduğu geleneksel ilişkilerdi. *HS. 96B*, s. 3906 n. 1.

²¹ İçinde köşkerin bulunduğu İmparator Wu'nun büyük av parkıdır.

²² Shang-lin parkındaki köşkerden biridir.

Ni-mi'yi [Çılgın Kral lâkabı ile] K'un-mi'nin yerine geçirmiş oldukları haberi geldi. [Ch'ang] Huci imparatora [bunu] rapor ederek [şöyle dedi]:

"Genç Prensesi Tun-huang'da bırakıp, [ben] hemen Wu-sunlara gidip [onlardan] Yüen-kuei-mi'yi [neden] K'un-mi yapmadıklarını soracağım [daha sonra] geri dönüp Genç Prensesi götürmeyi düşünüyorum."

[İmparator] konuyu büyük memurlarına danıştığında, [Hsiao] Wang-chih, [şöyle] dedi:

"Wu-sunlar iki yüzlüdür, [onlarla] anlaşmak zordur. Önceki prenses Wu-sun [Ülkesinde] 40 yıldan fazla kalmış, sevecen [ve] şefkatle davranmasına [rağmen] yakın ilişkiler kurulamamıştı. Sınırlarda henüz asayiş sağlanamamıştı. Bu geçmişteki [olayların bir] göstergesidir. Şimdi Genç Prenses [gönderilir de] Yüen-kuei-mi tahta geçirilmediği için geri dönecek olursa, sadakatsizliğin vebali Yi [ve] Tiler'in sırtına yüklenir, bu Merkezi Ülke için [bir] şanstır. [Şayet] Genç Prenses gönderilmezse [o zaman] asker toplanarak savaş açılır, böyle bir hareketin (de) nedeni nitekim bu olacaktır."

Gögün Oğlu bu öneriyi kabul ederek Genç Prensesi geri çağırttı.

Bu kez Çılgın Kral Ch'u Prensesi Chieh-yu ile evlendi; [Prenses] Ch'ih-mi [adında] bir erkek [çocuk] doğurdu, [Kral] prenses ile anlaşamıyordu, kaba ve zalimdi, halkın [desteğini de] kaybetmişti. Han elçisi *Wei Ssu-ma*²³ [unvanlı] Wei Ho-i [ve] yardımcısı Hou unvanlı Jen Ch'ang [Han sarayında] rehin [bulunan] prensi geri götürdüklerinde, Prenses, Wu-sun halkının Çılgın Kral'dan çok çıktığını [onu] öldürmenin kolay olacağını söyledi. Bunun üzerine ziyafette uygulanmak üzere [bir] plan hazırlandı. Ziyafet bittğinde elçilik heyetindeki [bir] asker kılıcıyla ona saldırdı. [Ancak] kılıç yan tarafına [saplanınca], Çılgın Kral yaralandı [ve] atına atlayıp hızla uzaklaştı. Oğlu Hsi-ch'en-sou askerlerini toplayıp [Wei] Ho-i, [Jen] Ch'ang ve Prensesi, Ch'ih-ku şehrinde kuşattı. Aylar [sonra] *Genel Vali* Cheng Chi, Bau Bölgelerindeki devletlerden topladığı askerlerle yardıma (gelince) kuşatma kaldırıldı, [Hsi-c'hen] hou [da] geri döndü. Han [hükümdarı] *Chung-lan-chuang* [unvanlı] Chan Tsun'u ilaçlarla tedavi etmesi için Çılgın Kral'a gönderdi (ve) 20 *chin* [ağırlığında] altın [ve] renkli ipekli kumaşlar hediye etti. Bu arada Ho-i [ve] [Jen] Ch'ang'ı (da) yakalattırarak, Wei-li'den Ch'ang-an'a mahkum arabasıyla getirip başlarını kestirdi, Ch'e-chi Chiang-chün Chang-shih²⁴ Chang Weng'i, prenses [ve] elçilerin, Çılgın Kral'a [karşı hazırladıkları] komployu araştırması için [orada] bıraktı. Prenses [suçlamayı]

²³ Atı muhafız birliği komutanıdır.

²⁴ Atı ve Arabalı Birlikler Generali Katibi.

reddederek başını önüne eğip inkar etti. Chang Weng prensesin başını tutup yukarı kaldırarak [ona] aşağılayıcı, kötü sözler söyledi. Prenses [bunu] imparatora bir mektupla rapor etti ve, [Chang] Weng geri döndüğünde ölümle cezalandırıldı. Elçi yardımcısı Chi Tu, Çılgın Kral'ı iyileştirmesi için [başka bir] doktor getirtti. Çılgın Kral,refakatine ondan fazla atlı vererek onu [geri gönderdi]. [Chi] Tu döndüğünde, Çılgın Kral'ın öldürülmeyi hak ettiğini bilmesine rağmen, eline fırsat geçtiği halde bir şey yapmadığı için suçlu bulunarak [hadım edilerek] cezalandırıldı.

Aslında Şişman Kral [ilç] Weng-kuei-mi'nin Hun [asıllı] karısından doğan oğlu Wu-chiu-t'u, Çılgın Kral'ın yaralanması [olayından çok] korktuğundan birkaç *Ling Hou (unvan)* kişi ile birlikte kaçıp Pei-shan²⁵ [Kuzey Dağları'na] yerleşmişler, [burada] annesinin ailesine mensup Hun askerlerinin gelmekte olduğu haberini etrafa yayınca, birçok kişi kendisine katılmıştı. Daha sonra, hemen ani bir saldırıya geçerek Çılgın Kral'ı öldürmüş (ve) kendisini *K'un-mi* olarak başa geçirmişti. Bunun yerine Han [İmparatoru], *P'o Ch'iang Generali*²⁶ Hsin Wu-hsien'i 15.000 kişilik bir ordu ile Tun-huang'a gönderdi. [Ayrıca] elçi yollayarak yol durumunu inceletti; Pei-ti-hou kuyusundan batuya²⁷ su kanalları inşa etmeyi [ve bu] yolla tahıl naklederek, Chü-lu Ambarı'nda²⁸ depolamayı ve [Wu-Chiu-t'u]'ya saldırmayı istiyordu.

Daha önce Chu Prensesinin hizmetinde bulunan, resmi yazışmaları iyi bilen, olaylar hakkında etraflı bilgi sahibi²⁹ olan [Feng] Liao, Han'ın resmi yetkisi [ve] prensesin elçisi sıfatıyla [Batı Bölgeleri'ndeki] şehir devletlerine gönderilerek, hediyeler götürmüştü. Bu yüzden ona saygı ve güven duyulmuş, [Bayan Feng] adı verilerek, Wu-sunların *Sağ Büyük Generali*'nin karısı olmuştu. *Sağ Büyük General* ile Wu-chiu-t'u birbirlerini seven iki yakın arkadaştı. *Genel Vali* Cheng Chi, Feng Fu-jen'i elçi olarak Wu-chiu-t'u'ya [göndererek] Han ordusunun harekete geçtiğini, [kendisinin] muhakkak yenileceğini, en iyisinin teslim olmak olduğunu söyledi.(bunun üzerine) Wu-chiu-t'u korkarak,

“küçük [bir] unvana razıyım” dedi.

²⁵ Pei-shan, T'ann Dağları'nın doğu uzantısıdır. Harita 62.

²⁶ *P'o Ch'iang Generali* “Ch'iangları yenilgiye uğratan general” anlamındadır. M.Ö. 1. yüzyılda Ch'iangları mağlup ettiği için bu unvan verilmiştir.

²⁷ Büyük su yolunu birbirine bağlayan altı kanaldan meydana gelir. Kaynağını Pai-lung-tui'nin doğusundaki dağlardan inen sulardan alır. *HS. 96B*, s. 3907 n. 1.

²⁸ Hulsewé'e göre bu ambar, Gobi'de Beyaz Ejderha Tepeleri'nin (Pai-lan-tui) batısında bulunmaktadır. Enoki ve Chavannes ise, bu yerin Pai-lang-tui'nin doğusunda olduğunu ileri sürmektedir. Hulsewé, *a.g.e.*, s. 156, n. 466.

²⁹ İmparatorluğun Batı Bölgeleri ile ilgili konular hakkında etraflı bilgiye sahip olmaktadır.

İmparator Hsüan, Feng Fu-jen'ı huzuruna çağırıp, kendisinden durum hakkında bilgi istedi. *Yeh-cheh*³⁰[görevindeki] Chu Tsu [ilç] yardımcılığına getirdiği *Chi-men*³¹, Kan Yen-shou'yu, Feng Fu-jen'a refakat etmeleri için görevlendirdi. Feng Fu-jen süslü kumaşla kaplı arabası ve [imparatorluk] mührü ile Wu-chiu-t'u'nun Ch'ih-ku şehrindeki *Ch'ang-luo Hou* [unvanlı Ch'ang Hui'e] gitmesi emrini ilettili. Yüen-kuei-mi, *Büyük K'un-mi*, Wu-chiu-t'u [ise] *Küçük K'un-mi* yapıldı, her ikisine de kurdele [ve] mühür verildi. *P'o Ch'ang Generali* (ise)sınırdan geri döndü. Sonradan Wu-chiu-t'u'ya tâbi olmayan [bazı Ling Houların bulunduğunu gören] Han tekrardan *Ch'ang-luo Hou* [unvanlı Ch'ang] Hui'yi üç askeri birliğin başında Ch'ih-ku'da konuşturıldı. Bunu fırsat bilerek [de] halkı ve topraklarını ayırdı. *Büyük K'un-mi* 60.000'den, *Küçük K'un-mi* [ise] 40.000'den fazla aileye [sahip oldu]. Ancak halk kalben *Küçük K'un-mi*'yi destekliyordu.

Yüen-kuei-mi [ve] Ch'i-mi, ikisi de hastalanarak ölünce Prenses, İmparatora mektup göndererek yaşandığını [ve] vatanını özlediğini, kemiklerinin Han topraklarına geri götürülerek [orada] gömülmesini arzu ettiğini söyledi. *Göğün Oğlu* ona acıyarak [geri] getirtti ve Prensesle birlikte Wu-sunlu üç erkek ve kız [torunu] da başkente geldi. Bu yıl, Kan-lu [saltanat devresinin] üçüncü yılıdır [M.Ö. 51]. O yıl prenses 70 yaşlarındaydı. Prensesle toprak, malikâne [ve] hizmetçiler verilerek bakım ve masraflar cömertçe karşılandı. [Ayrıca] saray toplantılarında kendisine [bir] prenses gibi davranıldı. İki yıl sonra (da) öldü. Üç torunu mezarıyla ilgilenmek üzere orada kaldı.

Yüen-kuei-mi'nin oğlu Hsing-mi [babasının] yerine *Büyük K'un-mi* oldu. [Fakat] yaşı henüz küçük³² olduğundan Feng Fu-jen imparatora mektup sunarak, Hsing-ni'yi korumak [ve] himaye etmek için, elçi olarak Wu-sunlara gönderilmesini istedi. Han [imparatoru] refakatine 100 asker vererek onu [Wu-sunlara] gönderdi. *Genel Vali* Han Hsüen³³, [İmparatora]], Wu-sunlar'ın *Ta li*, *Ta-lu*, *Ta-chien* gibi [yüksek görevlilerinin] hepsine mor kuşak [ve] altın

³⁰ Mayıs 600 石 tan olan bir saray memurudur. Görevi, misafirleri karşılamak ve haber taşınaktır.

³¹ Saray muhafızıdır. Kan Yen-Shou, M.Ö. 36-34 yılları arasında Hsi-yü tu-we'i'liği görevinde bulunduğu sırada Ch'ien T'ang ile birlikte Hun lideri Chih Chih'yi öldürmüştü.

³² Metindeki "juo 弱" "zayıf" kelimesi Yen-shi-ku'nun notunda "genç" olarak açıklanmıştır. HS. 96B, s. 3908, n. 1.

³³ M.Ö. 48-46 yılları arasında Çin'in Batı Bölgeleri Genel Valiliği görevinde bulunmuştur.

damga³⁴ verildiği takdirde, *Büyük K'un-mi*'ye büyük itibar ettiğimizi [ve onu] desteklediğimizi göstermiş oluruz (önerisinde)bulundu. Han [imparatoru] bunu kabul etti. Daha sonra *Genel Vali* Han Hsüen yeniden imparatora [bir] öneride bulunarak Hsing-mi'nin korkak ve çekingen karakterli olduğunu, görevden uzaklaştırılarak yerine amcası *Sol Büyük General* Lë'nın *K'un-mi* yapılmasını [istedi]. [Ancak] Han [imparatoru bunu] kabul etmedi. Daha sonra Tuan Huei-tung³⁵ *Genel Vali* olunca isyan edip kaçanların hepsini toplayıp geri getirerek sükuneti sağladı.

Hsing-mi ölünce yerine oğlu Ts'u-li-mi [geçti]. *Küçük K'un-mi* Wu-chiu-t'u öldüğünde [ise] oğlu Fu-li başa geçti [fakat] kardeşi Jê-crh tarafından öldürüldü. Han, elçi göndererek Fu-li'nin oğlu An-jê'yı *Küçük K'un-mi* yaptı. Jê-crh kaçarak, K'ang-chü [Devleti'nin] koruması altına girdi. Han [hükümdarı] *Chi Hsiao-wei*³⁶ [rütbeli] komutanının Ku-mo'da yerleşip uygun bir zamanı bekleyip saldırıya geçmesini istiyordu. An-jê, asil bir kişi [olan] Ku-mo-ni [ve] beraberinde üç kişiyi, Jê-crh'a kaçıp sığınır gibi yaparak , onu bıçaklayıp öldürmesi için gönderdi. *Genel Vali* Lien Pao, Ku-mo-ni ve beraberindekilere kişi başı 20 *chin* altın, 300 top ipekli kumaş hediye etti.

Daha sonra An-jê, kendisine sığınmış kişiler tarafından öldürüldü [ve] Han onun yerine, kardeşi Mo-chen-chiang'ı başa geçirdi. Bu sırada *Büyük K'un-mi* Ts'u-li-mi güçlüydü, *Ling Hou*'ların [yabguların] hepsi korkularından ona tâbi oldular. [ayrıca Büyük K'un-mi] çobanlık yapan halkın [kendi] otlaklarına girmemeleri için uyardı³⁷. Ülke Weng-kuei-mi zamanından daha büyük bir huzura kavuştu.³⁸ *Küçük K'un-mi* Mo-chen-chiang, toprağının elinden alınmasından korktuğu için soylulardan Wu-jê-ling'i, teslim olma bahanesiyle gönderip Ts'u-li-mi'yi öldürttü. Han askerlerini saldırıya geçirmek istediye de bunu başaramadı [ve] Chung-lang-chiang [unvanlı]³⁹

³⁴ Çin İmparatoru, ülkesi içinde çok sayıda yüksek rütbeli kişilere, krallara ve asillere, altın damga ve mor renkli kurdeleli damgalar verirdi. Bazen bu altın damgalar, yabancı ülke kral ve idarecilerine de verilmiştir. Fakat bu olayda kralın emrindeki yüksek memurlara da böyle bir damga verilmiştir. Görev ve unvanlarına göre damganın ve kurdelenin rengi değişebiliyordu.

³⁵ İki kez *Batı Bölgeleri Genel Valiliği* yapmıştır. Kan Yen-shou'dan sonra M.Ö.33 31 ve M.Ö. 21-19 tarihleri arasında bu görevi üstlenmiştir. Özellikle M.Ö. 15 ve 11 yıllarındaki Wu-sun problemini çözmekle görevlendirilmişti. Yaklaşık 75 yaşındayken Wu-sun memleketinde ölmüştür. Hulsewé, *a.g.e.*, s. 159, n. 472.

³⁶ Shih-ku'ya göre Wu-chi-hsiao-weiliği iki ayrı komutanlıktı. Burada K'u-mo'ya gönderilip yerleştirilen yalnızca Chi-hsiao-wei'dir. *HS. 96B*, s. 3908 n. 2.

³⁷ *HS 96B*, s. 3909, n. 1.

³⁸ Shih-ku'nun açıklamasına göre Weng-kuei-mi zamanından daha fazla barış ortamı sağlanmıştı. *HS. 96B*, s. 3909, n. 2.

³⁹ Saray muhafız birliği komutanıdır.

Tuan Huei-tsung'u altın [ve] paralarla *Genel Vali* ile birlikte (bir) çözüm bulması için gönderdi. [Böylece] Ts'u-li-mi'nin amcasının kızının torunu [olan] I-chih-mi'yi *Büyük K'un-mi* olarak başa geçirdi. Han [hükümdarı] *Küçük K'un-mi*'nin oğlunu başkentte rehin (olarak) tutmakta idi. Uzun [bir] süre [sonra] *Büyük K'un-mi*'nin [cmrindeki *Ling Hou*] *unvanlı* Nan-hsi, Mo-chen-chiang'ı öldürttü. Yerine Mo-chen-chiang'ın ağabeyi An-jê'nin oğlu An-li-mi'yi *Küçük K'un-mi* olarak başa geçirdi. Han [hükümdarı] Mo-chen-chiang'ı, bizzat cezalandıramadığına sinirlenerek, bu kez Tuan Huei-tsung'u elçi (olarak) gönderip hemen veliaht P'an⁴⁰-ch'iu'yu öldürttü. Geri döndüğünde ona *Kuan-nei Hou* [unvanını] verdi. Bu yıl Yüen-yen [saltanat devresinin] ikinci yılıdır [M.Ö. 11].

[Tuan] Huei-tsung, *Ling-hou* Nan-hsi'nin Mo-chen-chiang'ı öldürmesi, Han [Devleti'nin] çıkarı doğrultusunda olmamasına rağmen, [bu durum] Han [Devleti'nin] suçluları cezalandırma (isteğine de) uyuyordu; [bu yüzden Huei-tsung] Chien-shou Garnizon Komutanlığı'na getirilmesi talebinde bulundu. *Ta-lu*, *Ta-li* [ve] *Ta-chüen*'den, Ts'u-li-mi'nin öldürülmesi olayından dolayı onları azarladı. [Bunların] altın damga [ve] mor kuşakları geri alıp yerine bronz mühür ve siyah [kuşaklar] verildi⁴¹. Mo-chen-chiang'ın kardeşi Pei-yüen-chih⁴² aslında *Büyük K'un-mi*'yi öldürmeyi [ve] 80.000'den fazla halkıyla [birlikte] kuzeyde K'ang-chü [ülkesine] tâbi olmayı, [onların] askeri desteğiyle iki K'un-mi'nin toprağını kendisine katmayı planlıyordu. İki K'un-mi bundan korkarak, *Genel Vali*'ye yakınlaşıp, dostluk kurdular.

Ai-ti'nin Yüen-shou [saltanat devresinin] ikinci yılında [M.Ö.1], *Büyük K'un-mi* Yi-ch'ih-mi, *Ch'an-yü* ile birlikte saraya ziyarete geldi. Bu, Han [Devleti için] büyük bir başarı idi. Yüen-shih [saltanat devresinin (M.S.1-5)] ortalanna gclindiğinde Pei-yüen-chih, başa geçmek için Wu-chih-ling'i öldürdü. Han [İmparatoru ona] *Kuei-yi Hou* [unvanını] verdi. Her iki K'un-mi [de] zayıflı. Pei-yüen-chih, [onların] topraklarını istila edince, *Genel Vali* Sun-chien anı (bir) saldırıyla onu öldürdü. Wu-sunlar'ın iki K'un-mi idaresinde (ikiye)

⁴⁰ Shih-ku, "Fan" iminin okunuşunu "P'an" olarak vermektedir, burada bu okunuş esas alınmıştır.

⁴¹ Kral ve yüksek devlet görevlileri, altın damga ve mor renkli kurdeleli damgalar taşırlardı. Diğer devlet görevlileri ve idarecilerden maaşı 2000石 tan olanlar, gümüş damga ve mavi-yeşil kurdele taşıır, maaşı 600石 tan olanlar ilc ilç idarecileri ise bronz damga ve siyah kurdele taşırlardı. Hulschwä, *a.g.e.*, s. 161, n. 492.

⁴² Pei-yüen-chih, M.Ö. 5 yılında, Hunların batı sınırlarını yağmalamış fakat Hun Ch'an-yusu'nun gönderdiği bir ordu tarafından yenilgiye uğratılmıştı. Bu savaşta yüzlerce askeri ölmüş binlercesi esir düşmüş ve hayvanlarını kaybetmişti. Bu olay sonunda korkuya kapılan Pei-yüen-chih oğlunu Hunlar'a rehin yollamıştı. *TCTC*, s. 1089-1090.

bölünmesinden sonra, Han [İmparatorluğu'nda] huzursuzluk [ve] sıkıntılar başlamış, sakin yıllar sona ermiş oluyordu.

Ku-mo Devleti⁴³

Kralın idare merkezi Nan-ch'eng [şehridir]. Ch'ang-an'a 8150 *li* uzaklıktadır. 3500 hane, 24.500 kişi [ve] 4500 askeri [vardı]. [Teşkilatında] bir *Ku-mo Hou*, *Fu-kuo Hou*, *Tu-wei*, *Sol* [ve] *Sağ Chiang*, *Sol* [ve] *Sağ Chi-chün*, iki *I-chang* [bulunurdu]. Doğudan *Genel Valilik* merkezine 1021 *li*⁴⁴ [mesafede olup], güneyde atla 15 günlük [bir] yolculuktan sonra [Yü-t'ien'e] ulaşılırdı. Kuzeyden Wu-sunla komşu idi. [Ülkede] bakır, demir, zırnık çıkarılırdı. Doğuda 670 *li* [mesafeden] Ch'iu-tzu ile bağlantılıydı. Wang Mang (M.S. 9-23) zamanında Ku-mo Kralı Ch'eng, Wen-su Kralı'nı öldürerek devletini kendisinininkine katmıştı.

Wen-su Devleti⁴⁵

Kralın idare merkezi Wen-su şehridir ⁴⁶. Ch'ang-an'a 8350 *li* uzaklıktadır. 2200 hane, 8400 kişi, 1500 askeri [vardı]. [Teşkilatında] iki *Fu-kuo Hou*, *Sol* [ve] *Sağ General*, *Sol* [ve] *Sağ Tu-wei*, *Sol* [ve] *Sağ Ch'i-chün* [ve] *I-chang* [bulunurdu]. Doğudan *Genel Valilik* merkezine 2380 *li* [mesafede idi]. Batıdan Wei-t'ou'ya⁴⁷ 300 *li*, kuzeyden Wu-sunların [merkezi] Ch'ih-ku'ya 610 *li*'di. Toprağı [ve] ürünleri, Shan-shan [ve] diğer devletlerle aynı idi. Doğuda Ku-mo ile 270 *li* [uzaktan] bağlantısı vardı.

Ch'iu-tzê Devleti

Kralın merkezi Yen ch'eng [şehridir]. Ch'ang-an'a 7480 *li* uzaklıktadır. 6970 hane, 81.317 kişi, 21.076 askeri [vardı]. [Teşkilatında], birer [olmak üzere] *Ta tu-wei-ch'eng*, *Fu-kuo Hou*, *An-kuo Hou*, *Chi-hu Hou*, *Ch'üeh-hu tu-wei*, *Ch'i-chü-shih tu-wei*, *Sol* [ve] *Sağ Chiang*, *Sol* [ve] *Sağ tu-wei*, *Sol* [ve] *Sağ ch'i-chün*, *Sol* [ve] *Sağ Li-fu-chün* [ile] *Doğu*, *Batı*, *Güney* [ve] *Kuzey*'deki 1000 kişilik

⁴³ Bugün Doğu Türkistan'ın Aksu Vilayettidir. Harita 49. A. Wylie ise burayı, Tarım Nehri'nin kuzey kıyısında göstermektedir. *A.g.e.*, s. 93, n. 1. Harita 42.

⁴⁴ Ching-yü nüshasında 2021 *li* olarak gösterilmiştir. *HS. 96B*, s. 3931.

⁴⁵ Bugün Doğu Türkistan'ın Uçurpan Nahiyesi'dir. Harita 82.

⁴⁶ Shih-ku, Yung-chou'daki Li-ch'üen Hsien'in kuzeyindeki bir tepenin adının Wen-su-ling olduğunu, bu sebeple Han zamanında, Wen-su halkının burada yerleştirildiğini, hayvancılık ve tarımla uğraştıklarını, bu adın da buradan geldiğini söylemektedir. *HS. 96B*, s. 3911, n. 1.

⁴⁷ *HYTM* s. 93. Harita 81. Hsi-yü-ti-ming adlı eserde Safarbay olarak gösterilmiştir. Bugün Doğu Türkistan'ın Akçi Nahiyesidir.

birliklerin başında ikişer kişi; üç *Chüeh-hu-chün*⁴⁸ [ve] dört *I-chang* [bulunurdu]. Güneyde *Ching-chüeh*, güneydoğuda *Ch'ieh-mo*, güneybatıda *Wu-mi*, kuzeyde *Wu-sun*, batıda *Ku-mo* [devletleri] ile komşuydu. Halk, demir işlemini iyi bilirdi. Kurşun [madeni] bulunurdu. Doğudan *Genel Valiliğin* merkezi *Wu-lei* şehrine 350 *li* [mesafede idi].

Wu-lei⁴⁹

110 hane, 1200 kişi, 300 askeri [vardır]. [Şehirde bir] *Ch'eng tu-wei* [ile] bir *I-chang* [bulunurdu]. Merkezî, *Genel Valilikle* aynı yerde idi. Güneyde 330 *li* [mesafede] *Ch'ü-li*'ye ulaşıldı.

Ch'ü-li⁵⁰

[*Ch'ü-li*] şehirde bir *tu-wei*'i, 130 hane, 1480 kişi [ve] 150 asker bulunuyordu. Kuzeydoğuda *Wei-li*, güneydoğuda *Ch'ieh-mo*, güneyde *Ching-chüeh* ile komşuydu. Batısında [bir] nehir⁵¹ vardı. *Ch'iu-tzu*'ya 580 *li* uzaklıkta idi.

Wu-ti'den itibaren Batu Bölgeleri ile ilişkiler başladığında *Ch'ü-li*'de Hsiao-wei teşkilatı oluşturularak askeri tarım çiftlikleri kurulmuştu. Bu sırada, arka arkaya askeri seferlere çıkılmış, ordu 32 sene [boyunca] hareket halinde olmuştu. [Bu yüzden] ülke [kaynakları] tükenmişti. *Cheng-hê* [saltanat devresinin] ortalarında, *Erh-shih Generali Li Kuang-li*, ordusu ile Hunlara teslim oldu. İmparator, uzak [bölgelerde] fetih hareketlerine giriştiğine pişman oldu [ve] *So-su tu-wei*⁵² [görevindeki] *Sang Hung-yang*, *Ch'eng-hsiang*⁵³ ve *Yü-shih*⁵⁴ İmparatora [şöyle] öneride bulundular:

⁴⁸ Takım veya müfreze komutanıdır; bu küçük birim 1 subay, 4 veya 10 askerden meydana gelirdi.

⁴⁹ Kaşgar'ın batısında yer alan küçük bir yerleşim birmidir. HYTM s. 91. Bugün Doğu Türkistan'da Bugar veya Bügüt Nahiyesi'ne ait bir köy. Harita 85.

⁵⁰ Bugün Doğu Türkistan'da Korla Şehri ile Lopnor Nahiyesi arasındadır. Chadir [Çadır] olabilir. HYTM s. 94; Hsi-yü t'u-kao adlı coğrafya eserinde ise Kaşgar'da bulunan bir garnizon komutanlığı olduğu hakkında kısa bir bilgi bulunmaktadır. HYTK s. 56, Harita 2.

⁵¹ Tarım Nehri'ne karşın kollardan birisidir. HYTK, s. 56.

⁵² Hububatın toplanmasından sorumlu komutan. İmparator Wu zamanında devamlı olmasa da, askeri bir görevdi. HS, ~M.Ö.102, M.Ö.92-87 veya M.Ö.81 yıllarında dördünün adını vermektedir. San Hung-yang bu görevi M.Ö.100 yılından itibaren üstlenmiş, M.Ö. 80'de İmparatora suikast yapmaktan suçlu bulunarak öldürülmüştür. Hulsewé, a.g.e., s. 165, n. 524.

⁵³ M.Ö. 89 yılı için anlatılan bu olaylarda İmparatorluk Baş Danışmanı T'ien-ch'ien-ch'ü bu göreve yeni getirilmişti. TCTC, s. 738.

"Eski Lun-t'ai'in doğusunda [bulunan] Chieh-chih⁵⁵ [ve] Ch'ü-li,⁵⁶ her ikisi de eski devletti. Toprakları geniş, su ve otlakları boldur, ekili toprakları 5000 *ch'ing*'in⁵⁷ üzerindedir. Buraların [iklimi] ılıman, toprağı iyi, kuyu ve kanal açmaya elverişli [olup] beş çeşit tarım ürünü⁵⁸ yetiştirilir [ve bunlar] *Merkezi Ülke* ile aynı zamanda olgunlaşırdı. Etrafındaki devletlerde çok az madeni para [veya değerli eşya]⁵⁹ kullanırdı. Altın ve parlak renkli ipekli kırımlı idi. [Eğer bunlar] tarım ürünleri ile değiştirilirse yiyecek [ihtiyacınız] fazlasıyla karşılanır [ve] böylece herhangi bir eksiklik hissedilmezdi. [Biz hizmetkârlarınız], eski Lun-t'ai'in doğusunda tarım yapmak için asker gönderilmesini, ayrı ayrı bölgeleri korumak üzere üç ayrı *Hsiao-wei* [makamının] kurulmasını, her birinin bulunduğu yeriyle ilgili harita çıkartarak su kuyuları ve kanallar açmak suretiyle mevsimlere göre bol miktarda tarım ürünü yetiştirmelerinin gerekli olduğuna [inanıyoruz]. Chang-yeh [ve] Chiu-ch'üen [illeri], *Hsiao-wei* [makamına] bağli olarak *Ch'ü-chüa Ssu-ma* [rütbeli bir görevliyi] devriye göndermeli, durum müsait [takdirde] hemen haber ulaştırmak üzere atlı kuryeler hazırlanmalıdır. Tarlalar bir yıl ekilip biçilirse tahıl toplanıp birikmiş olur. [Han] halkı [arasında] çalışma gücü olan ve uzaklara gitmek isteyen aileler, tarım alanlarının bulundukları yerlere göç ettirilerek yerleştirilmeli [ve] ürün yetiştirmeyi [ve] toplamayı [kendilerini] başlıca uğraş edincerek daha fazla arazi tarıma açılmalı, tarlalar sulanmalıdır; zaman içinde bir dizi gözetleme kuleleri inşa edilerek kalelerle birbirine bağlanıp batuya doğru uzanabilir, [böylelikle] batıdaki ülkeler korkutulmuş (ve) Wu-sunlara (da) yardım edilmiş [olunurdu]. [Bizler], sınırındaki boyları dolaşması için hizmetkârınız Cheng-shih Ch'ang'ı⁶⁰ göndermeyi [öneriyoruz]. [Kendisi] valilerden [ve] komutanlardan haberleşme [kulelerindeki] ateşleri [devamlı] yakmalarını, iyi at [ve] asker seçmelerini, devriyelere dikkat etmelerini ve [hayvanları için] bol miktarda

⁵⁴ Saray Denetçisi, Sarayda her türlü önemli meseleden imparatoru haberdar eden yüksek rütbeli bir görevlidir. Hatta M.Ö 90 yılında bu göreve getirilen Shang-ch'ü-ch'eng ünlü General Li-kuang-li ile birlikte Hunlara karşı savaşmıştı. *TCFC*, s. 734.

⁵⁵ Karaşar yakınında küçük bir yer. *HYTM* s. 25; Hermann, *Atlas of China*, s. 16.

⁵⁶ Hulawé, Shui-ching chu'dan yaptığı alıntıya göre burasının bugünkü Kuça'nın güneydoğusunda olduğunu söylemektedir. *Age.*, s. 166, n. 528; A. Hermann, burasını Chieh-chih'nin hemen güneyinde yakın bir yerde gösterir. s. 16.

⁵⁷ Yaklaşık 57.000 dönüm.

⁵⁸ Wu-ku, eski Çin'de önemli yetişen önemli beş çeşit hububatır. Bunlar; kenevir, buğday, darı, bakla ve pirinçtir.

⁵⁹ Bu kelimenin madeni para olup olmadığı kesin değildir. Metindeki ch'ien kelimesinin yerine yanlış yazılmış olabilir.

⁶⁰ *Han shu* metinlerinde sık sık kullanılan *Cheng shih* unvanı genellikle başkentteki danışmanları ifade ederdi.

yem depolamalarını isteyecektir. [Ayrıca] hükümdarımızın batıdaki devletlere elçi göndererek onları rahatlatmasını arzu etmekteyiz. Ölümü [bile] göze alarak [bunları] sizden rica ediyoruz.”

Bunun üzerine, İmparator (bir) duyuru yayınlayarak, geçmişteki davranışlarından [dolayı] pişmanlık duyduğunu belirterek [şöyle] dedi:

“Daha önce sivil görevliler, raporlarında sınırlardaki harcamalara yardımcı olabilmek için kişi başına [düşen] vergiyi⁶¹ para olarak 30 kat daha artırma isteğinde bulunmuşlardı. [Fakat] bu, yaşlı, zayıf [ve] kimsesiz yetimler için çok büyük sıkıntı [yaratabilirdi]. Ayrıca bugün yeniden Lun-t’ai’da tarım yapmak üzere asker gönderilmesi ricasında bulunuldu. Lun-t’ai, bausındaki Chü-shih [memleketine] 1000 *li*’den fazla [bir uzaklıktadır]. Daha önce K’ai-ling hou⁶² Chü-shih [ülkesine] saldırdığında, Wei-hsü, Wei-li, Lou-lan [gibi] altı devletin [kral çocukları] başkentte bulunuyordu. Hepsi daha önce [memleketlerini] dönüp, [yiyecek]⁶³ toplayıp Han ordusuna vermişlerdi. Daha sonra topladıkları onbinlerce askerle, her kral kendi ordusunun başında, hep birlikte, Chü-shih’ı kuşatmış [ve] kralını teslim almıştı. Bu devletlerin orduları daha sonra dağılmış [ve] [bu altı devletin] gücü, [sefer halindeki] Han ordusuna tekrar erzak sağlamaya yetmemiştir. Han orduları şehri ele geçirdiklerinde yiyecekleri çoktu; fakat askerlerin yanlarında taşıdıkları erzak savaş sonuna kadar yetmeyecekti⁶⁴ Kuvvetli olanlar hayvanların tamamını tüketti, [ancak] zayıfların binlercesi yollarda öldü. Ben Chiu-ch’üen [ilinden] eşek ve develerle erzak gönderdim. Bunlar Yü-men Geçidi’nden çıkıp orduyla buluşacaktı. Chang-yeh’den hareket eden görevli [ve] askerler çok uzakta [değillerdi], fakat yine de geride kalanları çok olacaktı. Vaktiyle ben, Chün hou Hung’un (yazdıkları) dikkate almayıp anlamamışım. [Mektubunda şöyle] diyordu: ‘Hunlar atlarının ön ve arka

⁶¹ Suan-fu veya fu, kişi başına yetişkinlerden (15–56 yaşları arasında) alınan vergidir. Muhtemelen Savaşan Beylikler (Devletler) devrinden başlayıp, Ch’in Hanedanında da devam etmiştir. Önceki Han zamanında bu vergi oranı, kişi başına 1 suan (120 ch’ien) olarak belirlenmiş ve uzun süre böyle devam etmiştir. M.Ö. 189 yılında 15–30 yaşında evlenmemiş kadınlardan 5 suan’a (600 ch’ien) kadar vergi ödemeleri istenmiş, fakat bir sonraki hükümdar tarafından bu 40 ch’ien’e indirilmişti. M.Ö. 140 yılında 80 yaşın üstünde bir yaşlıya sahip olan aileler, 2 suan (240 ch’ien) vergiden muaf tutulmuştur. M.Ö. 52 yılında 90 ch’ien indirilmiş, M.Ö. 31’de ise daha da ileri gidilerek, 80 ch’ien’e kadar düşürülmüştür. Tüccar ve kölelerin kişi başına düşen vergi oranı normal halktan iki misli fazlaydı. *Cambridge History of China*, s. 598.

⁶² Han Devleti’ne sığınmış Hunların Chieh-he beyidir. HS 96B, s. 3914, n. 3.

⁶³ Bu yiyecekler at, sığır ve koyun gibi hayvansal gıdalardı. HS 96B, s. 3914, n. 4.

⁶⁴ Her asker kendi yiyeceğini yanında taşıyordu, fakat dönüş yolunda bu tüketecek ve erzakları kâfi gelmeyeceğinden askerler büyük sıkıntıya düşercek ve seferin sonunu getiremeyeceklerdi. HS. 96B, s. 3914, n. 6.

ayaklarını bağlayıp duvarların dibine gelip bıraktıktan sonra [ve] hızla uzaklaşırlarken, Ch'in⁶⁵ halkı, “[bu] atları sizden size istiyorum” şeklinde bağırıyorlardı. Ayrıca Han elçilerini uzun süre alıkoyup geri göndermiyorlardı. Bundan dolayı [ordu hazırlayıp] Erh-shih Generali'ni gönderdik, [çünkü] elçilerinizin itibarını korumak istiyorduk. Eski zamanlarda Ch'ing Tai-fu'lar⁶⁶ kehanette bulunurken ot ve kaplumbağa kabuklarına başvurur ve belirtiler uğurlu değilse, işe başlamazlardı. [Hunların] atlarının ayaklarını bağladıklarına dair rapor, Ch'eng-hsiang, Yü-shih ile maaşı 2000 tan alan Tai-fu ve alimlere⁶⁷ hatta il ve vassal devletlerdeki⁶⁸ Tu-wei [rütbesindeki] Ch'eng Chung ile Chao P'o-nu ve diğerlerine gösterilmiş, [bunların] hepsi, atların ayaklarının bağlanması uğursuzluk getireceğine inanmışlardı. Bazı kişiler, ellerinde imkanı bulunmayanlara [karşı böhörlenerek], sahip olduklarının ne kadar fazla olduğunu ortaya koyarak güçlerini gösterdiklerine inanıyordu. I-ching⁶⁹ Kitabı'nda büyük felaket görünmektedir, diagramdaki çizgiler 9 ve 5 üzerindedir [bu demektir ki] Hunlar zorda kalarak yenileceklerdir. Kung-chü fang-shih⁷⁰ ve T'ai-shih⁷¹, Chih-hsing⁷², Wang-ch'i ve T'ai-pu⁷³ [gibi görevliler ise] ot [ve] kaplumbağa kabuklarıyla [kehanette bulunup] uğur getireceğine [ve] Hunların muhakkak yenilgiye uğrayacağını [ve] bir daha harekete geçemeyeceklerden [bizim için] en uygun zamanın olduğunu söylüyor. Ayrıca ‘Kuzeye sefere çıkacak ordunun komutanları Fu-shan [Dağı'nda] muhakkak [düşmana] boyun eğdirecektir.’ diyorlardı Bütün

⁶⁵ Ch'in, Han Hanedanlığı zamanında Hunların, Çin halkına vermiş oldukları isimdir.

⁶⁶ Yüksek görevli idareci ve devlet adamlarının taşıdıkları unvandır.

⁶⁷ Beş Klasiği çok iyi bilenler, filozof ve âlimler. HS, s. 3914, n. 12.

⁶⁸ Shu-kuo, Çin İmparatorluğu'na tâbi yabancı kavimleri kontrol altında tutmak için kurulmuş bir teşkilattır. İlk defa Ch'in Hanedanlığı zamanında kullanılmıştır. Özellikle Han Hanedanlığı zamanında uygulamaya alanı genişletilmiş, sınır içi veya dışında bu tür teşkilatlanmalara gidilmiştir. Hatta M.Ö. 121-120 yıllarında kuzey sınırlarında 5 tane shu-kuo kurulmuştu. Bunların başında Tu-wei rütbeli bir komutan ve ona yardımcı diğer görevliler bulunurdu. Bu sistem içine giren yabancılar, kendi adet ve geleneklerini devam ettirirlerdi.

⁶⁹ I-ching, Chou devrinin başlangıcına ait bir fal kitabıdır. F'ala bitki sapları ile bakılırdı.

⁷⁰ 公車方士, İmparator için hazır bekleyen falcı veya büyücü. Hulsewé, *a.g.e.*, s. 171, n. 553.

⁷¹ 太史-太史令 olarak da yazılmaktadır. Saraydaki 37 görevliden (Hulsewé, *a.g.e.*, s. 171, n. 556) biridir. Astrolojiden ve takvimden sorumludur. Aynı zamanda devlet kurban törenleri ve evlilik gibi olaylarda şanslı günü tayin eden kişiydi.

⁷² Gök ve yıldızları izleyip fal bakan kişilerdir.

⁷³ Kaplumbağa kabukları ile f'ala bakan kişilerdir.

generaller için fala bakıldı, en uygunun general Erh-shih olduğu görüldü. Bunun üzerine ben, Erh-shih Generali'ni Fu-shan [Dağ'nın] eteklerine sefere yollayarak [çok fazla] işlere girmemesini emrettim. Bugün o planı yapanlar ve kehanette [bulunanların] hepsinin yanlış yaptığı anlaşılmaktadır. Düşman devriyelerini ele geçiren⁷⁴ Chung-he Hou [şunu] diyordu: 'Han ordusunun gelmek üzere olduğunu duyan Hunlar, Han ordusunu lanetlemek için büyücülerini kullanarak [ordunun] geçeceği yol ve su kenarlarında koyun ve sığırlarını gömerek lanette bulunuyordu. Ch'an-yü, Göğün Oğluna at [ve] kürk gibi giysiler gönderdiğinde (dc), her zaman [bu eşyalara] büyü yaptırdı. Atların ayaklarının bağlanması askerlerimize felaket getirmek içindi. Ayrıca [Hunlar] Han ordusundaki generalin uğurlu olup olmadığını [öğrenmek için] kehanette bulunurlardı. Hunlar her zaman "Han [Devleti] büyüktür, fakat açlık [ve] susuzluğa karşı koyamaz, [bir] kurt kaybolursa, bin koyun kaçır" derlerdi. Kısa bir zaman önce Erh Shih [Generali] yenilmiş, askerleri ölmüş, esir edilmiş veya dağılmıştı. Onun üzüntü ve acısı daima kalbimdedir. Şimdi uzaklardaki Lun-t'ai'ya asker göndererek çiflikler (ile) bir dizi savunma [ve] gözetleme kulelerini⁷⁵ kurulması istenilmektedir. Bunlar, [büyük] sıkıntı ve rahatsızlık [yaratacak], halkımız için hir bir yarar sağlamayacaktır. Şimdi ben [böyle bir tavsiyeyi] kabul edemem. Ta hung-lu⁷⁶ [ve] beraberindekilerin yeni (bir) öneride bulundular Bu öneriye göre suçluların toplanıp, Hun elçilerine refakat etmesi için gönderilmesi; kişilerin kızgınlık ve öfkelerini yatıştırmak üzere verilen makam ve unvanlara açıklık getirilmesi idi [Bunu] beş diktatö⁷⁷ bile başaramamıştır. Ayrıca Hunlar, Han [halkından olan kişileri] ele geçirdiklerinde kollarını yukarı kaldırtarak, üstünü arıyor [ve] ne bildikleri [hakkında] sorguluyorlardı. Bugün sınırdaki kalelerde henüz düzen sağlanamamış, izinsiz çıkışlar durdurulamamıştır. Savunma [ve] gözetleme kulelerindeki yüksek mevkideki görevliler, askerlerini avlanmaya göndererek [av hayvanlarının] et ve derilerini [satıp] kazanç sağlıyorlardı. Askerler büyük sıkıntı içindeydi ve işaret kuleleri iyi işlemiyordu. Hatta toplanan raporlardan gereken bilgi elde edilemiyordu. Daha sonra sığınmak için gelenlerden [veya] yakaladığımız düşmanlardan ancak [bunları] öğrenebiliyoruz. Şimdi görevimiz zulüm ve cefaya mani

⁷⁴ Bu kelimenin 毋 değil, 得 olması gerekmektedir. Çünkü 毋nun diğer edisyonlara göre bir anlamı yoktur. *HS. 96B*, s. 3931.

⁷⁵ Bu karakollar derin ve tehlikeli bölgelerde yollar açılarak kurulmuştu. *HS 3915 n. 13*.

⁷⁶ Dışişler bürosunda görevli protokol şefidir. Ülkeye gelen yabancıları ağırlayarak, ihtiyaç durumunda tercüman sağlarlar ve uygun konaklama yerleri temin ederek bazı devlet törenlerinde hazır bulunurlardı. *A Dictionary Of Official Titles*, s. 5946; *HS. 96B*, s. 3914.

⁷⁷ Eski Çin tarih kitaplarında "Wu P'o" veya "Wu Pa" kelimeleri, zalim diktatörlerin zamanını ifade eder.

olmak [ve] keyfi vergilerin önüne geçmektir. Askeri hazırlık [aşamasında] eksikliklerin giderilmesi için [özellikle] ziraatın geliştirilmesine gayret edilmeli, at yetiştiriciliği ile ilgili kurallar yeniden uygulanmalıdır.⁷⁸ Küçük devletlerin [ve] illerdeki 2000 tan maaşlı [yüksek] memurların her biri ileriye dönük politika izleyerek at yetiştirmeli, sınırlardaki [duvarları onanılarak] güçlendirmeli, sorular [raporlar la] cevaplandırılmalıdır.”

Bu yüzden ordu yeniden sefere gönderilmedi. [Ayrıca] Ch’eng-hsiang Ch’e-Ch’ien-Ch’iu’ya, halkını düşündüğünden [onların] refaha ve zenginliğe kavuşturulmasındaki katkılarından dolayı Fu-min-hou⁷⁹ unvanı verildi.

Daha önce *Erh-shih Generali* Li Kuang-li, Ta-yüen saldırısı dönüşünde Wu-mi’den geçtiği sırada, Wu-mi [Kralı] veliaht Lan-tan’ı Ch’iu-tzu’ya rehin olarak yollamıştı. [Bunun üzerine] Kuang-li Ch’iu-tzu [Kralı’nı] azarlamış [ve]

“Yabancı devletlerin hepsi Han [Devleti’ne] tâbidir. Ch’iu-tzu [Devleti], nasıl olur da Wu-mi [Devleti’nden] rehin kabul eder?” diyerek hemen Lai-tan’ı başkent [Ch’ang-an’a] getirtmişti.

[İmparator] Chao-ti bunun üzerine San Hung-yang’ın önce den sunmuş olduğu önerisiyle, Wu-mi [ülkesinin] veliahtı Lai-tan’ı *Hsiao-wei Generalliği*’ne getirerek tarım yapması için Lun-t’ai’a [gönderdi], Lun-t’ai [ve] Ch’ü-li toprakları birbirlerine bağlandı. Ch’iu-tzu soylularından Ku-i, kralına [şöyle] dedi:

“Lai-tan, esasen bizim devletimizin teb’asıdır. Bugün Han mührünü [ve] kuşağını beline takmış, ülkemizin hemen yakınına (kadar) gelip tarım yapmaya [kalkışmaktadır], [bu] bize mutlaka zarar verecektir.”

[Bunun üzerine] Kral, hemen Lai-tan’ı öldürterek Han [hükümdarna] mektup sunup, özür diledi. Han [Devleti] de ordu göndermedi.

[İmparator] Hsüen-ti zamanında, *Ch’ang-lo Hou* [unvanlı] Ch’ang Huei, Wu-sun’lara elçi [olarak] yollanmıştı, dönüşünde [durumun] uygun olduğunu [görerek] çeşitli devletlerden 50.000 kişilik ordu toplayıp, Ch’iu-tzu’ya saldırdı [ve] daha önce öldürdükleri *Hsiao-wei* [unvanlı] Lai-tan için [onu] suçladı. Ch’iu-tzu Kralı karşılık olarak :

“Benden önceki kral, soylulardan biri olan Ku-i tarafından aldatılmıştır, [burada] benim suçum yoktur ” dedi [ve],

⁷⁸ *HS. 96B*, s. 3916, n. 28.

⁷⁹ Fu-min-hou, “halkı zenginleştirip refaha kavuşturan soylu” anlamındadır.

Ku-i'yi yakalaup [Ch'ang] Huei'ye teslim etti. Hui [de] onu öldürttü. Bu sırada Wu-sun prensesi kızını başkente, ud çalmayı öğrenmesi için yollamıştı. Han [sarayı], *Shih-lung*⁸⁰ [unvanlı] Lo Feng'ı, dönüşünde prensese Ch'iu-tzu [ülkesinden] geçerken refakat etmesi için gönderdi. Daha önceden Ch'iu-tzu Kralı, Wusunlar'a elçi göndererek prensesin kızını istemişti fakat o henüz [ülkesine] geri dönmemişti. Tam o sırada prenses Chiu-tzu topraklarından geçmekteydi. Chiu-tzu Kralı onu alıkoyarak geri göndermedi. Bir kez daha (bir) elçiyi [Wusun] prensesine yollayarak durumu anlatınca, Prenses teklifi kabul etti. Prenses, daha sonra imparatora [bir] mektup sunarak, kızının [Han] imparatorluk ailesinden [olanlar] gibi saraya kabul edilmesini istedi. Ayrıca, karısını çok seven Ch'iu-tzu Kralı Chiang Pin de İmparatora mektup yazıp Han [İmparatoru'nun] torunuyla evlenmek suretiyle onunla kardeş olduklarını, prenses [ve] kızıyla birlikte saraya gelmeyi arzuladığını belirtti. Böylelikle Yüen K'ang [saltanat devresinin] ilk yılında [M.Ö. 65], kutlamalar için saraya geldiler⁸¹. Kral ve eşine kurdele ve damga hediye edildi. Kralın karısına prenses unvanı verilerek arabalar, atlar, bayraklar, davullar, onlarca şarkıcı ve müzisyen ile binlerce [para] değerinde ince dokunmuş ipekli, desenli renkli kumaş ile değerli taşlar hediye edildi. [Yaklaşık orada] bir yıl kaldıktan [sonra] bol bol hediyelerle geri gönderildiler. [Daha] sonra birçok kez, saraya gelerek kutlamalara [katıldılar]. Han giysilerini ve uygulamalarını çok beğendikleri için ülkelerine döndüklerinde [Kral] saray inşa ettirerek, etrafını çevreleyen bir yol yaptırdı. [Saraya] giriş ve çıkışlar çan ve davullar çalınarak bildiriliyordu. [Bu] aynen Han [Sarayında] olduğu gibiydi. [Yabancı] devletler [ve] Hunlar, "Eşek [desek] eşek değil, at [desek] at değil, Ch'iu-tzu Kralı'na ancak katır denebilir" dediler. Chiang-pin öldüğünde, oğlu Ch'eng-te, kendisinin Han [hanedanının] anne tarafından torunu olduğunu söyleyerek, [İmparatorlar] Ch'ing [ti] ve Ai [ti] zamanlarında [Ch'ang-an'a] birçok kez gelip gitmişti. Han [sarayı da] ona iyi davranarak büyük yakınlık göstermişti.

[Devletin] doğudan, Wei-li ile 650 *li* [uzaklıktan] bağlantısı bulunuyordu.

Wei-li Devleti⁸²

Devletin merkezi Wei-li şehridir. Ch'ang-an'dan 6750 *li* uzaklıktadır. 1200 hane, 9600 kişi, 2000 askeri [vardır]. [Teşkilatında] bir *Wei-li Hou, An-shih Hou, Sol [ve] Sağ chuang, Sol ve Sağ Tu-wei, Chi-hu Komutanı* ile iki i-chang

⁸⁰ Refakatçi veya sarayla değişik görevler yapan kişilerdir.

⁸¹ [İmparator] Hsüan-ti'nin biyografisinde böyle bir ziyaretten bahsedilmemektedir.

⁸² Doğu Türkistan'da Korla Şehri ve batısıdır. Wylie'ye göre Kalga aman'dır. Wylie, *a.g.e.*, s. 101, Harita 98.

[bulunmaktadır]. Batıda *Genel Valilik* merkezine 300 *li* mesafededir. Güneyde Shan-shan ve Ch'ieh-mo ile komşudur.

Wei-hsü Devleti⁸³

Krallığın idare merkezi Wei-hsü şehrdir. Ch'ang-an'dan 7290 *li* uzaklıktadır. 700 hane, 4900 kişi [ve] 2000 askeri [vardır]. [Teşkilatında] birer *Chi-hu Hou*, *Chi-hu Tu-wei*, *Sol ve Sağ Chiang*, *Sol [ve] Sağ Tu-wei*, *Sol [ve] Sağ Ch'i chün*, *Ch'i-hu Chün* [ve] I-chang [gibi görevliler bulunmaktadır]. Batıdan *Genel Valilik* merkezine 500 *li* [ve] Yen-chi'ya 100 *li* [mesafededir].

Yen-chi Devleti⁸⁴

[Devletin] merkezi Yüen-ch'ü şehrdir. Ch'ang-an'dan 7300 *li* uzaklıktadır. 4000 hane, 32.100 kişi, 6000 askeri [vardır]. [Teşkilatında] birer *Chi-hu Hou*, *Ch'üeh-hu Hou*, *Fu-kuo Hou*, *Sol [ve] Sağ Ch'iang*, *Sol [ve] Sağ Tu-wei*, *Sol [ve] Sağ Chi-hu chün*, *Chi Chü-shih chün*, *Kuei-i Chü-shih chün* [ile] iki *Chi-hu Tu-wei*, *Chi-hu chün* [ve] üç I-chang [bulunmaktadır]. Güneybatıdan, *Genel Valilik* merkezine 400 *li*, güneyden Wei-li'ye 100 *li* [uzaklıktadır]. Kuzeyde Wu-sunlara komşudur. Yakınındaki gölde⁸⁵ balık çoktu.

Wu-t'an-tzu-li Devleti⁸⁶

[Kralın] idare merkezi Yü-lou⁸⁷ [vadisidir]. Ch'ang-an'dan 10.330 *li* uzaklıktadır. 41 hane, 231 kişi, 57 askeri [vardır]. [Teşkilatında] bir *Fu-kuo Hou* ile *Sol [ve] Sağ Tu-wei* [bulunmaktadır]. Doğuda Tan-huan, güneyden Chü-mi, batıdan Wu-sunlarla komşudur.

Pei-lu Devleti⁸⁸

[Kralın] idare merkezi T'ien-shan'ın [Tanrı Dağları'nın] doğusunda Kan-tang-ku⁸⁹ [vadisidir]. Ch'ang-an'dan 8680 *li* uzaklıktadır. 227 hane, 1387 kişi, 422 askeri [vardır]. [Teşkilatında] bir *Fu-kuo Hou*, *Sol [ve] Sağ Chiang*,

⁸³ Bugün Doğu Türkistan'ın Hoşut Nahiyesi'dir. Harita 80.

⁸⁴ Karaşar. Harita 94.

⁸⁵ Bu göl modern haritalarda Po sse-tang Bağraş Gölü olarak geçmektedir. Dağlardan kıvrılarak göle kovan sular şehrin etrafını dolaşır. *HYTK*, s. 57.

⁸⁶ Bugün Doğu Türkistan'ın Kutubi Nahiyesi'dir. Harita 88.

⁸⁷ Yü-luo Vadisi, bugün Doğu Türkistan'da Sui-lai ilçesidir. *HYTK*, s. 63.

⁸⁸ *Hsi-yü t'u kao* adlı eserde Urumçi'nin kuzeydoğusundaki Fu Kang ilçesi olarak gösterilmektedir. *HYTK*, s. 63 65. Wylie haritada adı geçmeyen bu yeri Pi-chan bölgesinde T'urfan ve Komul arasına koyar. *A.g.e.*, s. 102, n. 4. Harita 61.

⁸⁹ Büyük ihtimalle 'ku' imi yanlış olarak 'kuo' yazılmıştır.

Sol [ve] Sağ Tu-wei, Sol [ve] Sağ I-chang [bulunmaktadır]. Güneybatıdan *Genel Valiliğin* idare merkezine 1287 *li* mesafededir.

P'ei-lu hou Devleti

[Kralın] idare merkezi Fan⁹⁰ [Pan]-ch'ü-lei vadisidir. Ch'ang-an'dan 8710 *li* uzaklıktadır. 462 hane, 1137 kişi, 350 askeri [vardır]. [Teşkilatında] birer *Fu-kuo Hou, Tu-wei* [ve] I-chang [ile] iki *Chiang* [bulunmaktadır]. Doğuda Yü-li-shih, kuzeyden Hun, batıdan Chieh Devleti [ve] güneyden Chü-shih ile komşudur.

Yü-li-shih Devleti⁹¹

[Devletin] idare merkezi Nei-tu vadisidir. Ch'ang-an'dan 8830 *li* uzaklıktadır. 190 hane, 1445 kişi, 331 askeri [vardır]. [Teşkilatında] birer [olmak üzere] *Fu-ku Hou, Sol [ve] Sağ Tu-wei* [ile] I-chang [bulunmaktadır]. Doğuda *Chü-shih Hou* Ch'eng Chang, batıda Pei-lu [ve] kuzeyden Hunlarla komşudur.

Tan-huan Devleti⁹²

[Devletin] idare merkezi Tan-huan şehridir. Ch'ang-an'dan 8870 *li* uzaklıktadır. 27 hane, 194 kişi, 45 askeri [vardır]. [Teşkilatında] birer *Fu-kuo Hou, Chiang, Sol ve Sağ Tu-wei* [ile] I-chang [bulunmaktadır].

Pu-lei Devleti⁹³

[Devletin] idare merkezi Tanrı Dağları'nın batısında Shu-yü vadisidir. Ch'ang-an'dan 8360 *li* uzaklıktadır. 325 hane, 2032 kişi [ve] 799 askeri [vardır]. [Teşkilatında] birer [olmak üzere] *Fu-kuo-Hou, Sol ve Sağ Chiang, Sol ve Sağ Tu-wei* [bulunmaktadır]. Güneybatıdan *Genel Valilik* idare merkezine 1387 *li* [mesafededir].

⁹⁰ Shih-ku, bu kelimenin okunuşunu "P'an" olarak vermiştir. Ancak yeri hakkında bir açıklama yoktur. *HS. 96B*, s. 3919, n. 1.

⁹¹ Hsi-yü t'u-kao adlı eser bu yeri Ku-cheng'in kuzey batısına yerleştirmektedir. *Ti-min ta tze tien* adlı yer adları sözlüğünde ise Turfan'ın kuzeydoğusu ile Manas'ın doğusunda bulunduğu belirtilmektedir. Bugün Doğu Türkistan'da Cimisar Nahiyesi'nin Kuzeybatısındadır. Harita 97.

⁹² Urumçi Şhrinin kuzeybatısındadır. Harita 84.

⁹³ Bugün Doğu Türkistan'da Barköl Nahiyesi'dir. Harita 55.

P'u-lei-hou Devleti⁹⁴

[Devletin merkezi] Ch'ang-an'dan 8630 *li* uzaklıktadır. 100 hane, 1070 kişi, 334 askeri [vardır]. [Teşkilatında] birer *Fu-kuo Hou, Chiang, Sol ve Sağ Tu-wei* [ile] I-chang [bulunmaktadır].

Batı Chü-mi Devleti

[Devletin] merkezi, Tanrı Dağları'nın doğusundaki Yü-ta vadisidir. Ch'ang-an'dan 8670 *li* uzaklıktadır. 332 hane, 1926 kişi, 738 askeri [vardır]. [Teşkilatında] birer [olmak üzere] *Batı Chü-mi Hou, Sol [ve] Sağ Chiang, Sol [ve] sağ Ch'i-chün* [gibi görevliler bulunmaktadır]. Güneybatıdan *Genel Valilik* merkezine 1487 *li* [mesafededir].

Doğu Chü-mi Devleti⁹⁶

[Kralın] idare merkezi Tanrı Dağları'nın doğusundaki Tui-hsü vadisidir. Ch'ang-an'a 8250 *li* uzaklıktadır. 191 hane, 1948 kişi [ve] 572 askeri [vardır]. [Teşkilatında] birer [kişi olmak üzere] *Doğu Chü-mi Hou, Sol [ve] Sağ Tu-wei* [gibi görevliler bulunmaktadır]. Kuzeybatıdan *Genel Valilik* merkezine 1587 *li* [mesafededir].

Chieh Devleti⁹⁷

[Devletin] idare merkezi Tanrı Dağları'nın doğusunda Tan-chü vadisidir. Ch'ang-an'dan 8570 *li* uzaklıktadır. 99 hane, 500 kişi [ve] 115 askeri [vardır]. [Teşkilatında] birer [olmak üzere] *Fu-kuo Hou, Tu-wei* [ve] I-chang [gibi görevliler bulunmaktadır]. Güneybatıdan *Genel Valilik* idare merkezine 1487 *li* [uzaklıktadır].

Ku-hu Devleti⁹⁸

[Devletin] idare merkezi Chü-shih-liu vadisidir. Ch'ang-an'dan 8200 *li* uzaklıktadır. 55 hane, 264 kişi [ve] 45 askeri [vardır]. [Teşkilatında] birer

⁹⁴ Devletin merkezi belirtilmemiştir. Muhtemelen bu devlet yer olarak Barköl'ün kuzey doğusundadır. *HYTK*, s. 62 bkz. Bugün burası Doğu Türkistan'ın Mori Nahiyesi'dir. Harita 92.

⁹⁵ Yen Shih-ku'ya göre "Ch'ieh" imi "chü" olarak okunduğundan metinde bu şekilde verilmiştir. *H.S. 96B*, s. 3920, n. 1. Bugün Doğu Türkistan'da Kutubi nahiyesidir. Harita 93.

⁹⁶ Burası bugünkü Urumçi Şehridir. *HYTK*, s. 239; Harita 94.

⁹⁷ Bugünkü Urumçi civarında Fu-kang nahiyesi'dir. *HYTK*, s. 238; Harita 14.

⁹⁸ Ku-hu ve merkezi Chü-shih-liu, bugün haritalardaki Lukchin veya Lükçin olarak gösterilen yerdir. Turlan-Komul arasındadır. *HYTK*, s. 150; Harita 33.

[olmak üzere] *Fu-kuo Hou*, *Sol [ve] Sağ Tu-wei* [gibi görevliler bulunmaktadır]. Baudan *Genel Valilik* idare merkezine 1147 *li*, Yen-chi'ye 770 *li* [uzaklıktadır].

Shan Devleti⁹⁹

[Devletin] merkezi Ch'ang-an'dan 7170 *li* uzaklıktadır. 450 hane, 5000 kişi [ve] 1000 askeri [vardır]. [Teşkilatında] birer [olmak üzere] *Fu-kuo Hou*, *Sol [ve] Sağ Chiang*, *Sol [ve] Sağ Tu-wei*, *I-chang* [gibi görevliler bulunmaktadır]. Bauda Wei-hsü [memleketine] 260 *li* [mesafededir]. Güneydoğudan Shan-shan [ve] Ch'ich-mo [devleteri] ile komşudur. Dağlarından demir çıkartılır, halk dağlarda yaşar [ve] tarım ürünlerini Yen-chi [ve] Wei-hsü'den (kiraladıkları topraklardan) sağlarlardı.

Chü-shih Ch'ien Kuo¹⁰⁰

[Devletin] idare merkezi Chiao-ho şehridir ¹⁰¹. Orada nehir kollara ayrılarak şehrin etrafını dolaşır [ve] aşağı doğru akar. Bu yüzden [şehre] Chiao-ho adı verilmiştir. Ch'ang-an'dan 8150 *li* uzaklıktadır. 700 hane, 6050 kişi [ve] 1865 askeri [vardır]. [Teşkilatında] bir *Fu-kuo Hou*, *An-kuo Hou*, *Sol [ve] Sağ Chiang*, *Tu-wei*, *Kuei Han Tu-wei*, *Chü-shih Chün*, *Tung-shan Chün*, *Hsiang-shan Chün* [ile] iki *I-chang* [bulunmaktadır]. Güneybatıdan *Genel Valilik* merkezine 1807 *li*, Shan-shan [Devleti'ne] 835 *li* [mesafededir].

Chü-shih Hou Devleti¹⁰²

[Devletin] merkezi Wu-t'u vadisidir ¹⁰³. Ch'ang-an'dan 8950 *li* uzaklıktadır. 595 hane, 4774 kişi [ve] 1890 askeri [vardır]. Teşkilatında birer [olmak üzere] *Chi-hu Hou*, *Sol-Sağ Chiang*, *Sol-Sağ Tu-wei*, *Tao-min (Chün [ve] I-chang* [gibi görevliler] bulunmaktadır. Güneybatıdan *Genel Valilik* merkezine 1237 *li* [mesafededir].

⁹⁹ Turfan şehrinin güney batısındaki dağlık bölge ile Lop-nor'un kuzeyidir. *HYTK*, s. 54, harita 65. Halk genelde dağ eteklerinde yaşar. HS 96B, s. 3921, n. 1.

¹⁰⁰ Ön veya Güney Chü-Shih Devleti olarak bilinen bu eski yer bugünkü Turfan'dır. Harita 3.

¹⁰¹ "Nehrin birbirine bağladığı şehir" anlamındadır. Turfan'da Kuang-an ch'eng şehrine 20 *li* uzaklıktadır. *HYTK*, s. 54. Bugün bu şehrin doğusundaki Yargöl Harabesi'dir. Harita 13.

¹⁰² Arka veya Kuzey Chü-shih devleti'dir. Bu eski yer Beşbalık olarak bilinmektedir. Bugün Doğu Türkistan'ın Cimisar Nahiyesi'nin kuzeyinde yer alır. Harita 34.

¹⁰³ Beşbalık bölgesi ile Pao-hui cheng şehrinin 20 *li* kuzeyindedir. Bir diğer adı Chin-man Ch'eng'dir. *HYTK*, s. 54-55. Bugün burası Cimisar Nahiyesi'dir. Harita 89.

Chü-shih Tu-wei Kuo¹⁰⁴

40 hane, 333 kişi [ve] 84 askeri [vardır].

Chü-shih Hou Ch'eng-chang¹⁰⁵ Kuo

154 hane, 960 kişi [ve] 260 asker [bulunmaktadır].

[İmparator] Wu-ti'nin, T'ien-han [saltanat devresinin] ikinci yılında [M.Ö.99], Hunlardan [Han Devleti'ne] sığınan *Chieh-ho beyine* Kai-ling hou unvanı verilerek, Lou-lan askerlerinin başında Chü-shih [Devleti'ne] karşı [bir] saldırı başlatıldı. [Fakat] Hunlar Sağ Bilge Beyi komutasında onbinlerce süvariye yardıma yollayınca Han ordusu başarılı olamayarak geri çekildi. Cheng-ho [saltanat devresinin] dördüncü yılında [M.Ö. 89], *Chung-lo Hou* [unvanlı] Ma T'ung 40.000 süvariyle Hunlara [karşı] saldırıya gönderildi; fakat [ordu] Chü-shih'nin kuzeyinden geçmesi gerekiyordu. Bunun için [Han], *Chung-ho Hou*'nun yolunun tekrar kesilmesine engel olmak için, *Kai-ling Hou*'u, Lou-lan, Wei-li, Wei-hsü [gibi] toplam altı devletin askerlerine komuta ederek, Chü-shih'ya ayrı bir saldırı düzenlemesi için gönderdi. [Böylece] çeşitli devletlerin orduları, birlikte Chü-shih [Devleti'ni] kuşatınca, Chü-shih Kralı teslim olarak Han'a tâbi oldu.

[İmparator] Chao-ti zamanında, Hunlar tekrar 4000 kişilik bir süvari birliğini Chü-shih [memleketinde] tarım yapmak üzere gönderdi. [İmparator] Hsüan-ti tahta çıkınca beş generalini¹⁰⁶ ordularıyla Hunlar [üzerine] saldırıya yolladı. Chü-shih'da tarım yapanlar korkularından kaçtı (ve) Chü-shih, Han ile yeniden ilişki kurdu. Bu (duruma) kızan Hunlar, [Chü-shih Devleti'nin] veliahtı Chün-su'yu getirtip [onu] rehin almak istediler. Chün-su, Yen-chih [Kralı'nın] kızının oğluydu [ve] Hunlara rehin girmek istemiyordu, [bunun için] Yen-chi [Devleti'ne] kaçtı. Chü-shih Kralı, onun yerine oğlu Wu-kuei'yi veliaht yaptı. Wu-kuei kral olunca, Hunlarla evlilik yoluyla ilişki

¹⁰⁴ Turfan ve Pi chang şhirclerinin bulunduğu yerdedir. Bugün Türkistan'daki Piçan ilçesidir. Burası Tu-wei unvanlı bir komutanın idaresi altında bulunmakta idi. *HYTK*, s. 149; *TY*, s. 3256. Harita 7.

¹⁰⁵ "Kuo" ve "Ch'eng chang" terimlerinin ilk defa burada birlikte kullanıldığı görülmektedir. Ch'eng chang, Han döneminde nüfusu çok az olan bir ilçenin idarecileri için kullanılmış bir unvandı. Metinde hakkında yalnızca bir cümlelin geçmesi, kanımızca bu yerin küçük ve önemsiz olduğunu göstermektedir. Bu yer *Hsi yü l'u kao* adlı coğrafya eserinde Arka Chü Shih Devleti'nin kuzeydoğusunda gösterilmektedir. *HYTK*, s. 55. Harita 4.

¹⁰⁶ Han Shu'da bu beş generalin isim ve rütbeleri şöyledir: Yü shih tai-fu unvanlı (Chi-lien Generali) Tien Kuang-min, Hou Chiang-chin rütbeli Chao Hsüan-kuo (P'u-lei Chiang chün Generali), Yün chün valisi Tien Hsün (T'u-liao Generali), Fan min-yu ve Ch'ien Chiang chün' dür. *HS*. S. 3922 n. 1.

kurdu [ve] Han [Devleti] [ile] Wu-sunlar arasında irtibatı sağlayan yolun kesilmesini istedi.

Ti-chieh [saltanat devresinin] ikinci yılında [M.Ö. 68] Han, Chü-shih [Devleti'ne] saldırı düzenlemek için Shih-lang [görevindeki] Cheng Chi [ile] Hsiao-wei [rütbeli] Sse-ma Hsi'yi affedilen suçlularla [birlikte] Chü-li'de tarım yapıp hasat toplaması için yolladı. Sonbahar gelip mahsul alındığında [Cheng] Chi [ve] [Ssu-ma] Hsi,(civardaki) şehir devletlerinden toplanan onbini aşan ordularla, kendi komutaları altındaki 1500 çiftçi askerle birlikte Chü-shih [Devleti'ne] hücum ettiler, Chiao-ho şehrine saldırarak burayı ele geçirdiler. [Fakat] Kral, kuzeydeki taş kalede¹⁰⁷ bulunuyordu [ve] henüz ele geçirilememişti. Tam bu sırada askerin yiyeceği tükendiğinden, [Cheng] Chi [ve] diğerleri orduyu geri çekip, tekrardan Chü-li'deki tarlalarına geri döndüler. Sonbaharda hasat sona erdiğinde yeniden ordu toplanarak harekete geçildi [ve] taş kaledeki Chü-shih Kralı'na saldırıldı. Kral, Han ordusunun gelmek üzere olduğunu duyunca, kuzeyce kaçıp Hunlardan yardım istedi. Hunlar henüz asker göndermemişti ki Kral [hemen] geri dönüp soylu bir kişi olan Su-yu'ya danışarak, Han [Devleti'ne] sığınmak istedi, [ancak kendisine] itimat edilmeyeceğinden korktu. [Bunun üzerine] Su-yu, Krala, Hun sınırındaki küçük P'u-lei Devleti'ne saldırmasını, halkını öldürüp veya tutsak ederek [Cheng] Chi'ye teslim etmesini öğütledi. Chü-shih'nın yanı başındaki küçük Chin-fu Devleti¹⁰⁸, Han ordusunun arkasından takip edip Chü-shih'yı yağmalamak [isteyince], Chü-shih Kralı bu kez bizzat (Han'dan) Chin-fu'ya saldırması ricasında bulundu.

Hunlar, Chü-shih [Devleti'nin] Han'a teslim olduğu haberini duyunca, Chü-shih'ya saldırmak için asker gönderdi. [Cheng] Chi [ve] [Ssu-ma] Hsi, askerleriyle onları kuzeyde karşılamak üzere hareket edince, Hunlar daha fazla ilerlemeye cesaret edemediler. Chi [ve] Hsi, 20 asker [ile] bir komutanı, kralı korumak ve gözetmek [üzere] orada bıraktı. Chi [ve] beraberindekiler, askerleriyle Chü-li'ye geri döndü. Chü-shih Kralı, Hun askerlerinin tekrar gelerek kendisini öldürülebileceğinden korktuğu [için], hemen auna [atlayıp] yanına hiçbir şey almadan Wu-sunlara kaçtı. [Cheng] Chi, [kralın] karısını [ve] oğlunu karşılayarak Chü-li'de yerleştirdi. Olayı rapor etmek [üzere] doğuda Chiu-ch'üan'c ulaştığında, imparatorun emriyle, Chü-li [ve] Chü-shih'daki tarım bölgelerine geri dönmesi, batı memleketlerinde huzuru sağlaması [ve] Hun istilalarına [karşı hazırlıklı olabilmek için] daha çok tahlıl

¹⁰⁷ Hsü-sung'un (1781-1848) "taş duvarlı şehir" veya "taş kale" olarak tanımladığı bu yer, Turfan'ın yaklaşık 45 km. kuzeyindeki Tan-han Dağlarında bir kaledir. Hulsewe *a.g.e.*, s. 186. n. 638.

¹⁰⁸ Turfan Şehri'nin güneybatısıdır. Harita 16.

depolaması istendi. [Cheng] Chi geri döndükten [sonra] Chü-shih Kralı'nın karısı [ve] çocuğunun Ch'ang-an'a ulaşmasını sağladı, [onlara] bol miktarda hediyeler verilerek, dört bir [tarafı] gelen yabancı kavimlerin [katıldıkları] her saray toplantısında örnek olması için devamlı onlara bariz bir saygı gösterildi. Böylelikle de [Cheng] Chi, 300 görevli [ve] askerle Chü-shih'da ayrı bir tarım alanı kurmuş oldu. Kendisine sığınanlardan duyduğu göre, *Ch'an-yü* [ve] [emrindeki] bütün büyük danışmanlar [şöyle] diyordu:

“Chü-shih [Devleti'nin] toprağı zengin ve verimlidir. Hunlara (da) yakındır, Han [burasını] ele geçirir, tarım alanları açıp tahıl depolarsa, [Hun] Devleti ve halkı [bundan] muhakkak zarar görecektir. [Onun için] mücadele etmeye mecburuz.”

Neticede [Hunlar], tarım alanlarına saldırmak üzere atlı birlikler gönderdi. Bunun üzerine [Cheng] Chi [ve] *Hsiao-wei* rütbeli [bir] komutan¹⁰⁹ Chü-li'deki tarım alanındaki 1500¹¹⁰ askerin hepsini alıp [Chü-shih'daki] tarım alanına götürdü, Hunlar, tekrar daha fazla süvariyle gelince, sayıları az olan çiftçi askerler karşı koyamadı [ve] Chü-shih şehrine sığındılar. Hun Generali [şehre] yaklaşığında [Cheng] Chi'ye şöyle dedi:

“*Ch'an-yü*, bu topraklar için muhakkak mücadele edecektir, [buralarda] askeri tarım çiftlikleri kuramazsınız.”

[Hunlar] şehri günlerce kuşatma altında tuttuktan sonra kuşatmayı kaldırdılar. [Ancak] daha sonra binlerce süvariyle Chü-shih'ı kontrol altında tutabilmek için devamlı akınlar düzenlendi. [Cheng] Chi, imparatora mektup sunarak şöyle dedi:

“Chü-shih [memleketi], Chü-li'den 1000 *li*'den daha uzaktadır, aralarında birçok dağ [ve] nehir vardır.¹¹¹ Kuzeyden Hunlara yakındır. Savaş çıktığında Chü-li'deki Han askerlerinin gücü [Chü-shih] Devletine yardım edebilecek bir durumda değildir, bunun için askeri çiftliklerdeki asker sayısının artırılmasını istiyorum.”

Kung ve Ch'ing¹¹² [gibi] yüksek memurlar [bu öneriyi aralarında] tartışarak, mesafenin uzak oluşunun masraflara yol açtığını, [bunun] sıkıntı yaratacağından Chü-shih'daki askeri çiftliklerin kaldırılmasının daha iyi

¹⁰⁹ Bu kişi Ssu-ma Hsi'dir.

¹¹⁰ *Tze-chih tung-chien* adlı eserde bu çiftçi askerlerin sayısı 7000 olarak gösterilmektedir. Ancak rakam biraz abartılı olabilir. Çünkü daha sonra gelen cümlede, askerlerin gücünün az olduğu ve Hunlara karşı koyamadıklarından bahsedilmektedir. *TCTC*, s. 828.

¹¹¹ Dağ ve Nehirler arasında kalmıştır. *HS. 96B*, s. 3924, n. 2.

¹¹² Bakan düzeyinde yüksek görevliler.

olacağını düşündüler. İmparatorun emriyle gönderilen Chang-lo hou [ch'ang Hui]¹¹³, Chang-Yi [Yeh] [ve] Chiu-chüan [illerinden toplanan] askerlerin komutasında Chü-shih'nın kuzeyinde 1000 *li*'den fazla yol alarak Chü-shih [Devleti'ne] gelip, güç gösterisinde bulundu. Hu [Hun] süvarileri geri çekilince [Cheng] Chi (de) dışarı çıkabildi ve Chü-li'ye geri döndü. Hsiao-wei [rütbeli] üç komutanın emrindeki [askerlerin] hepsi çiftliklerde tarım yapmak üzere yerleştirildiler.

Chü-shih Kralı Wu-sunlara kaçınca, Wu-sun [Kralı onu] göndermeyerek alıkoydu [ve] İmparatora elçiyle [birlikte] bir mektup [sunarak], Chü-shih Kralı'nı ülkede meydana gelebilecek tehlikelere karşı hazırlıklı olabilmek için alıkoyduğunu [böylece] Batı Yolu üzerinden Hunlara saldırmanın mümkün olabileceğini [bildirince]. Han [bunu] kabul etti. Bunun üzerine Han [İmparatoru], Yen-chih [Devleti'nde] bulunan Chü-shih [Devleti'nin] eski veldiahtı Chün-su'yu çağırarak, [onu] kral yaptı [ve] bütün Chü-shih ülkesi halkının Chü-li'ye yerleştirilmesini emretti. [Böylelikle] Chü-shih'nın eski toprakları Hunlara verilmiş oldu. Chü-shih Kralı Han askeri çiftlikler komutanlığına yakınlaşıp, Hunlar ile olan bağlarını kopararak Han [Devleti] ile kurduğu yakınlıktan mutlu oldu. Daha sonra Han, Shih-lang [unvanlı] Yin Kuang-tê'yi, Wusun'lara göndererek Chü-shih Kralı Wu-kuc'i istetip, başkente getirtti. [Ona] karısı ve çocukları ile [birlikte] oturması için bir köşk verdi. Bu yıl, Yüen-k'ang [saltanat devresinin] dördüncü yılıdır [M.Ö.62]. Ondan sonra, Chü-shih'nın eski topraklarında, Wu-chi Hsiao-wei¹¹⁴ [komutanlığı altında] askeri tarım bölgeleti tesis edildi.

Yüen-shih [saltanat devresinde] *Chü-shih Hou Wang* Devleti'nden [geçen] yeni bir yol vardı. [Bu] Wu-ch'uan'ın¹¹⁵ kuzeyinden başlayıp, Yü-men Geçidi'ne kadar geliyordu. [Böylece] yolculuk biraz daha kısalıyordu. *Wu-chi Hsiao-wei* Hsü-pu, [ana] yolu yarı yarıya kısaltmayı [ve] Pai-lung-tui¹¹⁶

¹¹³ HS 96B, s. 3924, n. 3.

¹¹⁴ M.●. 48 yılında askeri tarım çiftliklerinin idaresine yardımcı olmak, Han ordularının yiyecek ve diğer hizmetlerini karşılayabilmek amacıyla kurulmuş bir makamdı. Batı Bölgeleri Genel Valiliği'ne bağlı olarak çalışan bu görevliler, askeri tarım çiftliklerinde belli kurallara uygun olarak idare ve denetiminden sorumlu idiler. M.Ö. 107 yılında bu teşkilat kaldırılmıştır. Hulsewé, *ag.e.*, s. 79, n. 63; *Cambridge History of China*, s. 42.

¹¹⁵ Küçük Güney Yolu üzerinde bulunan her iki tarafı sarp ve uçurum olan beş tepedir. Hulsewé, *ag.e.*, n. 653.

¹¹⁶ "Pai-lung-tui", "beyaz ejderha tümseği" anlamına gelmektedir. Meng Kang açıklamasında, Batı Bölgeleri'nde bulunan ve kuzeydoğuya doğru uzanan bu tümseğin, kuyruğu olan kafasız bir ejderhaya benzediğini en yüksek noktanın iki veya üç chang (~4.62 veya 6.93 m.) olup en alçak kısmı ise bir chang (~2.31 m.) olduğunu belirtmektedir. *HS 94B*, s. 3817, n. 7: Aslında çöldeki kum tepelerinden ibaret olan ve "Kum Dağı" olarak da adlandırılan bu silsile, Tanrı Dağları'nın güneyinde ve Lop

engelinden uzak durmak için [bu] yolu açmayı düşünüyordu. Chü-shih Hou Kralı Ku-kou, [bu yolun Han Devleti'nin] ihtiyaçlarını desteklemek için yapılmış olduğunu düşünüyor [ancak] bunun kullanışlı olmadığını düşünüyordu. Ayrıca toprakları Hunların Güney Generali'nin arazisine bitişikti. [Hsü] Pu, sınırları açıklığa kavuşturduktan sonra [mescleyi] rapor etmeyi düşünüyordu, Ku-kou'yu çağırıp bunu onaylamasını [istedi]; ancak [o], bunu yapmak istemeyince tutuklatı. Ku-kou, birkaç defa görevlilere rüşvet olarak sığır ve koyun verip kurtulmak istedi. [Fakat] muvaffak olamadı. Ku-kou'nun evinde mızrağı alev alınca karısı Ku-tzu-tsou, Ku-kou'ya [şöyle] dedi:

"Mızrak ucunun alev alması iyidir. Bu , askeri bir harekate haber verir [vc] orduyu harekete geçirmek için bir fırsattır. Daha önceki Chü-shih Ch'ien Kralı, Genel Valinin Ssu-ma [rübeli bir komutanı] tarafından öldürülmüştü. Şimdi [siz] uzun zamandır hapis tutulmaktasınız [ve] muhakkak öldürüleceksiniz, en iyisi Hunlara teslim olmakur."

[Bunun üzerine] (Ku-kuo) hemen atına atlayıp, Kao-ch'ang ¹¹⁷ kalesinden dışarı çıktı (vc), Hun topraklarına girdi.

Ayrıca, Chü-hu-lai Kralı ¹¹⁸ T'ang-tou'un devleti [büyük] bir soya mensup [olan] Chih'un shui Ch'iangları'na ¹¹⁹ yakındı. Birçok kez savaşmışlar [ve T'ang-t'ou] başarılı olamamış, zor [durumda] olduğu Genel Vali'ye rapor etmişti Genel Vali Tan Ch'in'nin, zamanında yardım edememesi [üzzerine] çok sıkıntıya düşen T'ang-t'ou, Vali [T'an] Ch'in'e kızıp, doğuda Yü-men Geçidi'ne sığınmak [istedi]. [Fakat] Yü-men Geçidi'nden içeri alınmadı, bunun üzerine karısı, çocukları [ve] 1000 kişiden fazla halkıyla Hunlara kaçıp sığındı. Hunlar¹²⁰ onu kabul ederek [İmparatora] elçi gönderip durumu anlattılar. Bu sırada, [Çin'de] yönetim, Hsin-tu Hou [unvanlı] Wang Mang'ın elinde bulunuyordu. Chung-lang Chiang [unvanlı] Wang Ch'ang [ve] beraberindekiler Hunlara elçi olarak gönderilerek, Chan-yü'nün Bau bölgeleri [Valiliğine] tâbi olanları kabul etmemesi gerektiğini bildirdiler. Ch'an-yü suçunun bağışlanmasını isteyerek iki kralı yakalattırıp elçilere teslim etti. [Wang] Mang, Chung-lang Chiang [unvanlı] Wang Mang'ı,

Nor'un doğusunda bulunmaktadı. *Chung-kuo Ku-chin 'T'i-min Ta Tzu tien (TM)*, s. 259; Sir Aurel Stein, burasını "ardang" olarak göstermektedir. Hulsewé, *a.g.e.*, s. 89, n. 1.

¹¹⁷ Han dönemindeki bu eski kale, Bugün Turfan bölgesindeki Koço'dadır. Harita 39.

¹¹⁸ Han İmparatoruna en yakın olan Ch'e Ch'ianglar'ın idarecisidir.

¹¹⁹ Tibet'te bu Ch'iang grubuna ait bu olay hakkında bilgi bulunamamıştır.

¹²⁰ Hunların Sol Lu-li Beyi'nde T'ang-t'ou'yu kabul etmesi ile ilgili bilgiler *Tze-chih Tung-chien*, s. 1137'de bulunmaktadır.

Batı bölgelerindeki O-tu-nu¹²¹ sınırında bekleyip, [onları] alıp getirmesi [için] görevlendirdi. *Ch'an-yü*, elçileri uğurlarken vesilelerle suçlarının bağışlanmasını rica etti¹²². Elçiler bu isteği bildirdiklerinde [Wang] Mang onları dinlemedi [ve] Batı Bölgelerindeki çeşitli devletlerin krallarını toplantıya [çağırarak] askeri [bir] geçit [sirasında] Ku-kou [ve] T'ang-t'ou'nun başlarını ibret olsun diye kestirtti.

[Wang] Mang'ın tahtı [zorla] ele geçişişinin, Chien-kuo [saltanat devresinin] ikinci yılında [M.S.10], *Kuang-hsin Kung* [unvanlı] Cheng Feng, *Sağ Po*¹²³ yapılarak, Batı Bölgelerine gönderilmek üzere hareket ederken Chü-shih Hou Wang [Kralı] Hsü-chih-li bunu haber aldı [ve] Sağ Ch'iang [Generali] Ku-ti [ve] Sol Ch'iang [Generali] Shih-ni-chih ile birlikte [bir] plan yaparak şöyle dedi:

“Duyduğuma [göre] Chen Kung, *Batı Bölgeleri T'ai-po* [unvanı] ile sefere çıkmak üzeredir. Eski uygulamalara göre, elçilere sığır, koyun, hububat, hayvan yemi, rehber [ve] tercümanlar verilmekteydi. Daha önce *Wu-wei Generali* [buralardan] geçtiğinde, elçilerin ihtiyaçları karşılanamamıştı. Şimdi T'ai-po yeniden sefere çıkmıştır. Devlet gittikçe fakirleştiğinden, korkarım [isteklerinin] karşılanması mümkün olmayacaktır.”

[Böylece] Hunlara kaçmak istediler. *Wu-chü Hsiao-wei* Tiao Hu, bunu duyunca [Hsü] Chih-li'yi çağırıp [onu] sorguya çekti. İtiraf etmesi üzerine el [ve] ayakları bağlanarak, Genel Vali Tan Ch'in'in bulunduğu Lüeh-lou [şehrine] getirildi.¹²⁴ Chih-li'nin halkı onun [bir daha] geri dönmeyeceğini anlamıştı, hep birlikte ağlayarak uğurladılar. [Oraya] ulaştığında Tan Ch'in, Chih-li'yi öldürttü. Shih-li'nin ağabeyi *Fu-kuo Hou* [unvanlı] Hu-lan-chih, [Hsü] Chih-li'nin 2000 kişiden fazla halkını alarak sürüleri [de] önüne katıp tüm ülke [halkı] Hunlara kaçıp sığındı.

Bu sırada [Wang] Mang *Ch'an-yü*'nün mührünü¹²⁵ değiştirmişti; [bu olaya] çok kızan *Ch'an-yü*, Hu-lan-shih'nin [kendisine] sığınmasını kabul

¹²¹ Tam nerede olduğu hakkında kesin bir kayıt yoktur.

¹²² *HS. 96B*, s. 3925, n. 3.

¹²³ “Hsi Po” ile aynı anlamdadır. Batı bölgelerindeki meseleler ile ilgilenen kişilere verilen soyluluk unvanıdır.

¹²⁴ Lüeh-lou şehrinin yeri tespit edilememiştir. *HS 96B*, s. 3926, n. 4. Hsü-sung, buranın Yen-ch'i (Karaşar'ın) başkentine yakın Ch'en-mu şehri olduğunu ileri sürmektedir. Hulsewe, *a.g.e.*, s. 193, n. 685.

¹²⁵ Eski Han Hükümdarlarının, Hun Hükümdarlarına verdikleri mühür. Üzerinde “Hsiung-nu Ch'an-yü'sünün mührü” yazılıydı. Wang Mang bunu kendi sülale adıyla değiştirerek “Hsin'e Tabi Hsiung-nu Ch'an-yü'sünün damgası” adını vermiştir. *HS 94B*, s. 3820. Bu çeşit mühürler tabi yabancı devletlerin hükümdarlarına değil, doğrudan imparatorun tebaası olan kişilere verildi.

cderek asker sevk ederek birlikte Chü-shih [Devleti'nc] saldırdılar, Hou Ch'eng [schrinin] idarccisini öldürüp, *Genel Valiliğin* Ssu-ma [rütbeli görevlisini] yaraladılar. Hu-lan askerleriyle tekrar geri dönüp Hun topraklarına girdi. O sırada *Wu-chü Hsiao-wei* [unvanlı] Tiao Hu hastalanınca, yardımcısı¹²⁶ Ch'eng Liang'ı, Huan-chü vadisinde karargâh kurup, Hun saldırılarına karşı savunma yapması için gönderdi. [Diğer] yardımcısı Chung Tai erzak toplamada, Ssu-ma Ch'eng [unvanlı] Han Hsüan, bütün kalelerin komutasını [üstlenmede], Sağ Ch'ü-hou [unvanlı] Jen Shang [isc] kalelerin sağlaştırılmasında görevlendirilmişti. [Generaller] beraberce [bir] plan yaparak [şöyle] dediler:

“Batı Bölgeleri'ndeki birçok ülke isyan çıkarma eğilimindedir, Hunlar ciddi şekilde büyük [bir] saldırı düzenlemeyi düşünmektedirler, [böyle durumda] hepimiz öleceğiz. [En iyisi] Hsiao-wei [T'ao Hu'yu] öldürelim, halkını, askerlerini de alarak Hunlara teslim olalım.”

Bunun üzerine birkaç bin athyla, Hsiao-wei'nin karargâhına gelip kuledaki görevlilerden işaret ateşini yakımlarını isteyerek, çeşitli kalelere ayrı ayrı haber yollayıp [şöyle] dediler:

“Hunlar, yüzbinlerce süvariyle gelmektedir. Asker ve görevlilerin hepsi silahlanıp hazır olsun, geçenler öldürülecektir”.

300 (veya) 400¹²⁷ kişiyle [birlikte], Hsiao-wei'in karargâhına birkaç *li* uzaklıkta durup beklemeye başladılar. Sabah işaret ateşi yakılırken, Hsiao-wei kapıyı açtırdı, davullar çalınarak görevliler içeri alındı. [Ch'en] Liang ve yanındakiler onların arkasından içeri girerek hemen Hsiao-wei Tiao Hu ile dört oğlunu, kardeşlerini ve onların oğullarını öldürdüler. Yalnızca eşlerini, kızlarını ve küçük çocukları öldürmeyip sağ bıraktılar¹²⁸. ‘Wu chi Hsiao-wei'in [oturduğu] şehirde kalarak,(oradan) Hunların Güncy Generali'ne haberci yollayıp durumu bildirdiler. Güney Generali 2000 süvari ile [Ch'en] Liang [ve] beraberindekileri karşıladı. Liang [ve] yanındakiler, zorla ele geçirdikleri Wu chi Hsiao-wei'nin [idaresindeki] kadın, erkek ve asker 2000 kişi ile Hunlara katıldılar. . *Ch'an-yü*, [Ch'en] Liang ve [Chung] T'ai'i, *Wu-fen Tu-wei* [görevine] getirdi.¹²⁹

¹²⁶ “Shih” kelimesi tarihçi, kâtip anlamlarına gelmektedir. Burada Hulsewé'in kullandığı Komutan Yardımcısı ifadesi daha uygun düşmektedir. *A.g.e.*, s. 194. Wylie ise, kelimeyi “tarihçi” olarak vermektedir. *A.g.e.*, s. 111.

¹²⁷ Chin yü ve Tien edisyonlarında bu rakam 400 olarak verilmiştir. *HS. 96B*, s. 3932.

¹²⁸ *HS. 96B*, s. 3927. n. 5.

¹²⁹ “Wu-fen” ile “Hu-fen” aynı anlamdadır. İmparatorluk muhafızları için kullanılmaktadır.

Üç sene sonra, *Ch'an-yü* öldüğünde kardeşi Wu-lei Hsien *Ch'an-yü* [olarak] başa geçti¹³⁰ [ve] yeniden [Wang] Mang'la evlilik yoluyla akrabalık kurdu [M.S.14]. [Wang] Mang elçi göndererek *Ch'an-yü*'ye bol miktarda altın [ve] değerli eşyalar hediye edip, karşılığında [da] Chen Liang, Chiung T'ai ve diğerlerini istedi. *Ch'an-yü*, bu dört kişi [ile] birlikte Tiao Hu'nun karısını, oğlunu, çocuklarını öldüren Chih Yin [ve] onun emrindeki 27 kişinin hepsini yakalatıp, ellerini ve ayaklarını bağlatarak [suçluları] taşıyan bir arabayla birlikte elçilere teslim etti. *Ch'ang-an*'a ulaştıklarında [Wang] Mang hepsini yakarak öldürttü. Bundan sonra [Wang] Mang, *Ch'an-yü*'yü *yeniden* aldatunca (aralarındaki) dostluk ilişkileri kesildi. Hunlar [Çin'in] kuzey sınırlarında büyük saldırıda bulundular. Batı Bölgeleri de Han [İmparatorluğundan] koptu. Hunlara yakın olan Yen-chi Devleti, ilk isyan [eden] oldu [ve] *Genel Vali* Tan Ch'in'i öldürdü. [Fakat] [Wang] Mang, [onları] cezalandırmak için [karşı bir] saldırıda bulunamadı.

[Wang Mang], T'ien-feng [saltanat devresinin] üçüncü yılında [M.S.16'da], Wu-wei Generali Wang Chün [ve] Batı memleketleri Genel Valisi Li Chung'u, Wu chi Hsiao-wei [komutanlığı emrindeki askerlerinin] başında Batı memleketlerine sefere gönderdi. Birçok ülke [halk] sınırlarının dışına çıkarak [onları] karşılayarak, askerlerine yiyecek verdi. [Bu arada] Yen-ch'i [Devleti] teslim olur gibi davranarak, savunmak üzere asker topladı. [Wang] Chün [ve] beraberindekiler, Sha-chü [ve] Ch'iu-tzu [ülkelerinden toplanan] sayısı 7000'i aşan [bir] orduyu ayrı ayrı birliklere bölerek Yen-ch'i'ye girdiler. Yen-ch'i askerleri [Wang] Chün'e karşı pusu kurdu. Taraf değiştiren Ku-mo, Wei-li [ve] Wei-hsü [gibi devletlerinin] askerleri geri dönüp birlikte [Wang] Chün [ve] beraberindekilere saldırarak hepsini öldürdüler. Yalnızca ayrı bir birliğin başında bulunan Wu-chi Hsiao wei [unvanlı] Kuo Ch'in sonradan Yen-ch'i'ye ulaştı. Henüz Yen-ch'i askerleri dönmeden [Kuo] Ch'in, [halkın] yaşlı ve zayıf olanlarını öldürerek, ordusu ile [ülkesine] geri döndü. [Wang] Mang, [Kuo] Ch'in'e, San Hu-tze¹³¹ [unvanını] verdi. Li Ch'ung kalan askerlerini toplayıp geri dönerek Ch'iu-tzu [Devletinin] koruması altına girdi. Birkaç yıl [sonra Wang] Mang ölünce, [Li] Ch'ung(da)ortadan kayboldu. Böylelikle Bau Bölgeleri [Çin'den] tamamen kopmuş oldu.

[Batı Bölgelerinde] toplam 50 devlet vardı. I-changdan itibaren Ch'eng-chang (şehir yönetileri), chün (başkanlar), chien (mülletişler), shih (resmî görevliler), ta-lu [unvanlı kişiler] yüzbaşılar, binbaşılar, tu-wei, Chü-ch'ü , Tang-hu, Chiang ve danışman gibi görevliler ile Hou ve Wang [unvanını]

¹³⁰ TCTC 1200; HS 94, s. 3827.

¹³¹ San Hu-tze unvanı, bütün Hunları öldürdüğü için verilmişti. HS. s. 3921, n. 1.

taşıyan soylulara kadar] herkes Han [Devleti'nin] damga ve kurdelesini taşırdı. [Bunların] tamamı 376 kişiydi. Ancak K'ang-chü, Büyük Yüeh-chih, An-hsi, Chi-pin [ve] Wu-i [devlelerinin] hepsi çok uzakta olduğundan bu sayıya dahil değildi. Oralardan gelenler haraç [ve] hediyeler getirir, [Han da] buna karşılık verir fakat denetleyip kontrol edemezdi.

Methiye / Yorum¹³²

[İmparator] Hsiao-wu zamanında Hunları kontrol etmek için planlar yapılırken onların Batı devletleriyle beraber bir birlik oluştur-malarından (ve) güneyde Ch'iang gruplarıyla ittifak yapmalarından korkularak Sarı Nehrin [batısında] bir hat üzerinde dört garnizon inşa edilmiş; Yü-men Geçidi vasıtasıyla Batı Bölgeleri ile ilişki kurularak, Hunların sağ kolu kesilmiş, ek suretiyle güneyde Ch'iang [ve] Yüeh-chihlerden ayrılmıştı. [Böylece] desteğini kaybeden Ch'an-yü, uzaklara kaçmış ve [Gobi] Çölün'ün güneyindeki sarayı da ortadan kalkmıştı.

[İmparatorlar] Wen [ve] Ching zamanlarında halk, sakin ve huzurlu yaşamış ve bu imparatorlar kendi içlerine dönük bir politika izlemişlerdi. Beş İmparatorun ¹³³ saltanatı döneminde halkla ilgilenilmiş, ülke zengileşerek refaha kavuşmuş, askeri gücü (ve), süvari atlarının sayısı artmıştı. Bundan dolayı gergedan boynuzu¹³⁴ [ile] kaplumbağa kabuklarını görme (ve) tanıma imkanına sahip olunarak Chu-ai [dahil] yedi il kurulmuştu. Yemiş¹³⁵ ve Bambu kamışı sayesinde Tsang-ko ve Yüeh-sui¹³⁶ illeri tesis edilmişti. Gök Atları [ve] üzümle ilgili haberler üzerine Ta-yüen [ve] An-hsi [devletleriyle] ilişkiler kurulmuştu. Bu zamandan itibaren (İmparatoriçenin) sarayında bol miktarda parlak inci, kaplumbağa kabuğu¹³⁷, gergedan boynuzu, yalığışu tüyü gibi ender ve değerli eşyalar görülmeye başlanmıştır. P'u-shao, Lung Wen, Yü-mu [ve] Han-hsüeh gibi at ¹³⁸ cinsleri [imparatorluk sarayının] sarı kapısını ağzına kadar doldurmuştu. Parklarında büyük filler, arslanlar, vahşi köpekler ve deve kuşu sürüleri yetiştiriliyordu. [Dünyanın] dört bir tarafından nadide ve

¹³² "Methiye olarak çevirdiğimiz, "tsan" kelimesi, övmek, methetmek, methiye, sitayiş anlamındadır. Genellikle derleyen kişiler tarafından her bölüm sonuna eklenen bir yorumdur.

¹³³ Kao (202-195), Hui (194-188), Lü (187-180), Wen (179-157) ve Ching (156-141)'dir.

¹³⁴ Hulscw'ın, Han chi'den yaptığı alıntıya göre bu kelime fildiştir. *a.g.e.*, s. 198, n. 722.

¹³⁵ Doğu Hindistan yerlilerinin çiğnediği fındığa benzer bir yemış. Giles Dictionary, p.2954

¹³⁶ Bunlar askeri sınır garnizonlarıdır. Her ikisi de güney Çin'dedir.

¹³⁷ *HIS 3929*, n. 3.

¹³⁸ *HS. S.3929*, n. 4.

ilginç mallar geliyordu. Bundan dolayı [İmparator Wu] Shang-lin Parkı'nı genişletmiş [ve] K'un-min Göletini yaptırmıştı . Büyük bir saray¹³⁹ inşa ettirerek, Gök Tanrı ile ilişkiyi sağlamak üzere yüksek bir platform¹⁴⁰ kurdurmuş, sıra sıra perdeler yapılarak , bunlar bir dizi Sui incisi [ve] Hê yeşimi ile birbirine tutturulmuştu. Göğün Oğlu, siyah-beyaz¹⁴¹ motifli bir pelerinle önünde, kuştüyü bir döşekte, kolları yeşim taşından olan [bir koltuğa] yaslanmış [vaziyette] oturuyordu. Dört [bir] taraftan gelen misafirlere ziyafetler verilerek [bir] gölü [dolduracak kadar] bol içki, ormanda [bulunabilecek kadar] et ikram edildi. Pa-yü [dansçıları], [suni] göl üzerinde sırtlara tırmanan Tu-lu akrobatları, ejderhaya dönüşen balık dansı yapan Man-yeh [dansçıları] ile güreş [gibi] oyunlar sergilendi. Ayrılan misafirlere ayrıca hediyeler verilerek 10.000 *li* uzakta oturanlara saygıda bulunuldu. Askeri masraflar tahminlerden daha fazla olmuştu. Harcamalar [İmparatora] kâfi gelmeyince, içki satımına tekel konmuş, tuz [ve] demir, [devletin] kontrolüne geçmiş, beyaz altından madeni paralar¹⁴² ile deriden para¹⁴³ yapılmıştı. [Vergilerin] kapsamı arabalara ve gemilere kadar genişletilmiş, hatta evcil hayvanlara vergi konmuştu¹⁴⁴. Halkın gücü tükenmiş, zenginliği yok olmuş, bunu izleyen kötü yıllar sonucunda [her tarafta] hırsız [ve] eşkiyalar ortaya çıkmış, yollar geçilemez olmuştu. [İmparatorun] emriyle gönderilen kişiler, işli elbiseler giyip, silahlarını [kuşanarak] askeri garnizon (ve) krallıklardaki eşkiyaları öldürdükten sonra başarılı olunmuştu. Bundan dolayı [İmparator Wu] son yıllarında, Lun-t'ai bölgesini terkedip - “ İyi ve kutsal [hükümdarlar] nasıl olur da [bundan] pişman olunmazlar” diyerek üzüntüsünü ifade etmişti. Ayrıca Batu Bölgeleri ile irtibat kurulurken [en] yakın yer Lung-tuei, en uzak [yer] ise Tsung-ling, Shen-tê, 'I'ou-t'eng [ve] Hsien-tu engelleri idi. Huai-nan [Kralı] ile Tu Ch'in [ve] Yang Hsiung tartışmalarında, hepsi buraların gök ve yerin birbirinden ayrıldığı iç [ve] dış bölgeler olduğunu düşünüyorlardı. *Shu (Belgeler)* [kitabında]: “Batu Junglar tâbi kılındı” denmektedir. Aslında bunlar Yü zamanında tâbi kılınmıştı. [Eğer] O, güçlü olmasaydı onları hediyeler [vergi] veren bir duruma getiremezdi.

¹³⁹ Ch'ien men wan hu...., “binlerce veya on binlerce kapılı” ifadesi büyük saraylar için kullanılmıştır.

¹⁴⁰ Shen min tai yüksekliği 50 Chang (~1,2 metre)'dir. Tepesindeki oda içinde 9 tanrı heykeli vardır. Burada 100 Tao rahibi yaşamaktadır. *TCTC*, s. 698.

¹⁴¹ Yen-shih-ku, siyah-beyaz olan bu örtünün üstünde balta motif bulunduğunu yazmaktadır. *HS*. s. 3929 n. 8.

¹⁴² Gümüş ve bakır karışımı.

¹⁴³ Han hükümdarı Wu zamanında beyaz geyik derisinden yapılan paradır. 1 yıl kullanıldıktan sonra tedavülden kaldırılmıştır. *TY*, 2183.

¹⁴⁴ Bunlar at, inek, keçi, domuz, köpek ve diğer kümes hayvanlarıdır.

Batı Bölgelerindeki devletlerin herbirinin kendi idareci ve başkanları vardı. Askerleri [sayıca] fazla [olmasına rağmen] dağınık [ve] zayıf, tek bir idare altında birleşememişlerdi. Hunlara tâbi olmalarına rağmen karşılıklı (bir) yakınlık (ve) dostluk kuramamışlardı. Hunlar yalnızca onlardan at, büyük ve küçük baş hayvan, keçe, yün almış fakat [onları] kontrol [ve] idare edememişti. Birlikte ve uyum içinde olamamışlardı. (Ayrıca) Han ile [olan ilişkileri] kopuktu. [aralarındaki] mesafe uzak olduğundan [Han] buraları ele geçirse bile bir kazancı olmayacaktı. Kendi hallerine terketse de yine bir şey kaybetmeyecek [ve] menfaatlerine zarar gelmeyecekti. (Şimdi) güç bizden yanadır. Onlardan alınacak bir şey yoktur. Bunun için Chien-wu¹⁴⁵ [saltanat devresinden] itibaren [M.S. 25] Batı Bölgelerindeki (devletlerin) hepsi Han'ın büyük [ve] güçlü olduğunu [düşünerek] (bize) tâbi olmaktan mutlu olmuşlardı. Yalnızca Shan-shan, Chü-shih [gibi] Hunlara yakın olan küçük devletler, hâlâ [onlara] bağlıdır. Sha-chü [ve] Yü-t'ien gibi büyük devletler elçilerle (birlikte) Han [Devleti'ne] rehineler göndermiş, *Genel Valilik'e* tabi olmak istediklerini bildirmişlerdi.

Kutsal imparatorumuz, geçmiş [ve] bugünü iyi değerlendirecek, uygun (bir) zamanını seçip [aralarındaki] bağı koparmadan isteklerini geri çevirip kabul etmemişti. Ta-yü'nün Hsi-Jong'ları [Batı Jongları] hakimiyet altına alması, Chou Kung'un sunduğu beyaz tavuskuşunu reddetmesi [ve] T'ai-tsung'un [hediye edilen] binek hayvanını geri göndermesinde [olduğu] gibi, [bunların] hepsi doğru ve ahlaklı davranışlardır¹⁴⁶.

¹⁴⁵ İmparator Kuang-wu dönemi (25-56).

¹⁴⁶ *Yen Shih-ku*, s. 3930, n. 1.

CHANG CH'EN VE LI KUANG-LI BİYOGRAFİLERİ

a) Chang Ch'ien

Chang Ch'ien, [aslen] Han-chung¹ [ilindendi]. Chien yüan saltanat devresinde[MÖ.140-135] “Lang”² görevinde bulunuyordu. O sırada Hunlardan kaçıp sığınanların söylediklerine göre Hunlar, Yüeh-chih³ Kralı'nı mağlup etmiş (ve) kafatasından içki kâsesi yapmışlardı. (Böylece) Yüeh-chih'lar [uzaklara] kaçarak, Hunlardan nefret etmişlerdi.. Ancak [onlara] karşı birlikte saldıracak [bir müttefikleri]⁴ yoktu. Aslında Han [hükümdarı] Hu [Hunlara] saldırarak [onları] yok etmeyi planlamaktaydı. Bu söylentileri duyunca [Yüeh-chih'lara] elçi [göndererek] [onlarla] ilişki kurmak istedi. Fakat [yol] Hun toprakları içinden geçiyordu. Bunun üzerine [İmparator] elçilik görevini üstlenmek isteyenler için [resmi bir] duyuru çıkarttı. [Chang] Ch'ien “Lang” [saray görevlisi] olarak Yüeh-chih'lara gönderilmek üzere [bu] çağrıya cevap verdi ve Tan-Yi⁵ ailesinin kölesi Kan-fu ile birlikte Lung-hsi'den⁶ yola çıktı. Hun [topraklarından] geçerken, Hunlar tarafından yakalanarak Chan-yü'nün⁷ sarayına gönderildi. Chan-yü : “Yüeh-chih'lar bizim kuzeyimizdedir. Han (Devleti), nasıl olur da oraya elçi gönderebilir? Ben Yüeh⁸ [Devleti'ne] elçi göndermek istesem, Han bana müsaade eder mi?”

¹ Shih Ku, Ch'en Shou'un “I- pu ch'i-chiu chuan” eserinden yaptığı alıntıya göre, Chang Ch'ien, Han-chung ilinin Ch'eng-ku ilçesindendi. *HS.61*, s. 2687, n. 1. Burası bugün Shenhsi eyaletindeki Ch'eng-ku ilçesinin 18 li [~ 11 km] kuzeybatısındadır. *TM*. s. 385.

² Çin sarayında hükümdarın yakın hizmetinde bulunan ve görev bekleyen memurlara verilen bir unvandır. Tam olarak ne iş ile uğraştıkları belli değildir.

³ “ Batı Bölgelerinde” yer alan devletlerden biridir. *HS.61*, s. 2687, n. 2. İlgili geniş bilgi *HS.96*. bölümünde bulunmaktadır.

⁴ Onlara yardım edecek hiç kimse yoktu. *HS.61*. s. 2688. n. 4.

⁵ Fu Ch'ien'e göre, “Tan-Yi” Çinli bir aile idi Kan-fu' bu ailenin bir kölesi idi. Shih Ku'nun açıklamasına göre “Tan-Yi” ailesinin kölesi Hun asıllı olan Kan-fu'dur. Metinde Tan-Yi-Fu şeklindeki ifade, [esasinda] köle sahibinin soyadı idi. Adı ise yalnızca fu'dur. *HS.61*, s. 2688, n. 6.

⁶ Kansu'daki Lung Dağları ile Sarı Nehir arasında bir ildir. Harita 107.

⁷ Hun hükümdarlarının unvandır.

⁸ Burada kastedilen Güney Yüeh Devleti'dir. Han İmparatoru Kao-tzu [M.Ö 206–194] zamanında Chao T'ao adlı Kuzey Çin'den olan bir kişi tarafından kurulmuş bir krallıktı. Wu-ti zamanında [M.Ö 140–86] yaklaşık M.Ö 112 yılında Han

dedi [ve] [Chang] Ch'ien'i bırakmayarak [ülkesinde] alıkoydu [ve onu] evlendirdi. [Bu evlilikten] [Chang] Ch'ien'in [iki] çocuğu oldu. Buna rağmen [Chang] Ch'ien, Han [imparatorluk] mührünü ve [yetkisini] bırakmayarak taşımaya devam etti.

Hunların batı toraklarında yaşayan [Chang] Ch'ien, [bir fırsatını bulup] yanındakilerle ⁹ [birlikte] Yüeh-chih ülkesine doğru kaçtı. Batıya doğru onlarca ¹⁰ gün gittikten [sonra] Ta-yüan'a ulaştı. Ta-yüan [Kralı], Han [Devleti'nin] çok zengin [olduğunu] duymuş [ve onlarla] ilişki kurmak istemiş, [fakat] başaramamıştı. [Chang] Ch'ien'i görünce çok memnun oldu ve istediğini sordu. [Chang] Ch'ien: "*Han elçisi [olarak] Yüeh-chih'lara [gidiyordum] fakat Hunlar tarafından yolum kesildi. Şimdi kaçtım, yalnızca [Siz] bana rehberlik edebilecek [birini] görevlendirebilirsiniz. Gideceğim yere ulaşp, Han [Devleti'ne] geri dönmeyi başarırsam, Han [İmparatoru'nun] krala göndereceği hediyeler, sözle anlatılamayacak kadar çok olacaktır*" dedi. Ta-yüan [Kralı] bunlara inanarak [Chang] Ch'ien'in [yanına] tercüman ve rehber verip Kang-chü'ye gitmesine yardım etti. [Oraya vardığında] Kang-chü [Kralı onu] Yüeh-chih'lara ulaştırdı. Büyük Yüeh-chih Kralı, Hunlar tarafından öldürüldüğünde kralın cşi başa geçmiş¹¹ ve 'Ta-hsia [Devleti'ni] kendisine bağlayarak o ülkenin idarecisi olmuştu. Oturdıkları topraklar verimliydi, soygun [olayları] az olurdu. [Halk] huzurlu [ve] mutluydu. Ayrıca Han'dan çok uzakta idi. Hunlardan öç almayı [da hiç] düşünmüyorlardı. [Chang] Ch'ien, Yüeh-chih [ülkesinden] Ta hsia'ya¹² geldi, [fakat] Yüeh-chih'ları Hunlara karşı saldırıya ikna edemedi.¹³

[Chang] Ch'ien, [orada] bir yıldan fazla kaldıktan [sonra] geri dönerken Güney Dağları'nı¹⁴ takip ederek Ch'iang [toprakları] üzerinden [ülkesine]

İmparatorluğu'na katılmıştır. Bugün Güneybatı Çin ile Vietnam arasında bulunan bölgedir.

⁹ Yanındaki kişiler ekçilik memurları idi. *HS.61*, s. 2688. n. 1.

¹⁰ Yolum uzaklığı bilinmediği için "onlarca gün " ifadesi kullanılmıştır. *HS 61*, s. 2688, n. 2.

¹¹ Shih Chi'nin Fergana bölümünde Büyük Yüeh-chih Kralı'nın Hunlar tarafından öldürülmesi üzerine veliaht'ı olan oğlunun kral olarak başa geçtiği hakkında verilen bilgi, Han shu'daki metinlerle çelişkilidir. *SC.123*, s. 3158.

¹² Ta-hsia. Bkz. Hsi-yü kısmı. Harita 72.

¹³ Ii Chi' ye göre, "Yao Ling" kelimesi " önemli ve gerçekli bağlantı " anlamındadır. Shih Ku, Li'nin söylediklerinin doğru olmadığını "Yao" elbisenin beli, "Ling" ise yakasıdır, her ikisi elbiseyi tutar demektedir. Chang Ch'ien'in sözlerinden Yüeh Chih'ların ilgilerini çekip desteklerini sağlayamadıkları, yeniden eskiye dönüp Han Devleti'ni desteklemek istemediklerinden bu deyimini kullanmıştır.

¹⁴ Ch'i-lien, Kun-lun ve Tanrı Dağları'na eskiden Güney Dağları adı veriliyordu. Shih Chi'deki bilgiye göre burası Chi-lien dağıdır. *SC.123*, s. 3159, n. 1. Harita 49.

dönmek istedi; [fakat] yeniden Hunlar tarafından yakalandı. [Orada] bir yıldan fazla kaldı. Ch'an-yü¹⁵ ölümü üzerine [Hun] ülkesi karışınca [bu durumdan istifade eden] Chang Ch'ien, Hun asıllı eşi ve Tang-Yi fu [ile] birlikte kaçıp Han [ülkesine] geri döndü. [İmparator] [Chang] Ch'ien'i, T'ai-chung ta-fu¹⁶ unvanı ile taltif etti [ve] Tan-i Fu'yu [da] Feng-shih chün¹⁷ [görevine] getirdi.

[Chang] Ch'ien, ruhen güçlü, cömert [ve] çok güven duyulan [bir] kişi idi, Man [ve] Yi [gibi yabancı kavimler onu] severdi. Tan-i Fu, [aslen] bir Hundu. İyi ok atar, zorda kaldıklarında yemek için vahşi hayvanları avlardı. [Chang] Ch'ien ilk yola çıktığında [kafilesi] yüz kişiden fazlaydı, on üç yıl sonra ise ancak iki kişi geri dönebilmişti.

[Chang] Ch'ien, Ta-yüan, Büyük Yüeh-chih, Ta-hsia [ve] Kan-chü [gibi] yerlere bizzat gitmiş, ancak yakınlardaki beş altı devletten [ise] dolaylı [olarak] haberi olmuştu. [Bu memleketlerin] coğrafyası [ile] sahip olduğu kaynakları Göğün Oğlu'na anlatmıştı. [Bu] anlatılanların hepsi, "Hsi-yü" bölümünde bulunur.

[Chang] Ch'ien [şöyle] diyordu: "*Ta-hsia'da bulunduğum sırada, Ch'üing [dağından gelen] bambu kumaşları [ile] Shu kumaşlarını¹⁸ gördüm. Bunların nasıl temin edildiğini sordum*". Ta-hsia halkı: "*Bizim tüccarlarımız Shen-tu pazarlarına gidip satın alıyorlar dedi. Shen-tu¹⁹ Devleti, Ta-hsia'nın birkaç bin li güneydoğusundadır. [Halkı] yerleşiktir, gelenekleri Ta-hsia ile aynıdır. Fakat [toprakları] alçak, [havası] rutubetli [ve] yazın çok sıcaktır. Halk fillerin üzerinde savaşır. Ülkenin yam başında büyük [bir] nehir [vardır]*". [Chang] Chien'in tahminine göre, Ta -hsia, Han [Devleti'nin] güney batı sınırına 12.000 li uzaklıktadır.

Shen-tu, Ta-hsia'nın birkaç bin li güneydoğusundadır, [ülkede] Shu memleketinden gelen mallar bulunduğundan Shu [ülkesine] uzak değildir. Şimdi Ta-hsia'ya gönderilen elçilerimiz, Ch'iang topraklarından geçmek zorundadır [buraları] tehlikelidir, Ch'iang halkı bundan hoşlanmayacaktır.

¹⁵ Bu Hun hükümdarı Chün Ch'en [M.Ö. 161-126]'dir.

¹⁶ Han döneminde maaşı 2000/1000 olan imparatorun özel danışmanlarından biridir. The Dictionary of Official Titles in Imperial China, s. 477, Nan-tien Basımevi, Taipei, 1977.

¹⁷ Saray danışmanlıklarından biridir. Elçi olarak yabancı memleketlere giden memurlara verilen bir payedir.

¹⁸ Ch'en Tsan'a göre, Ch'üing bir dağ adıdır. Burada kaliteli bambular yetişir ve baston yapılırdı. Shu'da aynı şekilde Ch'üing gibi Çin'in güneybatısındadır. Shu'dan gelen kumaş fu chien'e göre çok incedir. HS. 61, s. 3690, n. 1 Harita 109.

¹⁹ Li Chi'ye göre bu devletin bir diğer adı T'ien-tu'dur. Fou-t'u-hu adı verilir. Shih ku, "Budizm'e duyulan saygıdan dolayı bu ad verilmiştir" demektedir. Bugünkü Hindistan'ın kuzeyidir. HS. 61, s. 2690, n. 2. Harita 70.

[Elçiler] biraz daha kuzeyden giderlerse, o zaman da Hunlar tarafından ele geçirilecektir. Shu üzerinden gitmek, en kısa [ve] uygun yoldur²⁰, ayrıca burada soyguncular da yoktur.

Göğün Oğlu'nun duyduklarına [göre], 'Ta-yüan, Ta-hsia [ve] An-hsi gibi [devletlerin] hepsi büyük ülkelerdi; çok değişik [ve] ilginç [malları] vardı; halkın adet [ve] ananeleri Merkezi Ülke ile aynı idi, fakat askerleri zayıftı. Han [ülkesinin] mallarını çok değerli bulurlardı. Onların kuzeyindeki Büyük Yüch-chih [ve] K'ang-chü gibi devletlerin askerleri kuvvetliydi, onun için [bunlara] hediyeler sunarak kazançlı çıkılabilir [ve] saraya gelmeleri sağlanabilirdi. Samimi [ve] dürüstçe davranılarak tâbi kılınabilirlerdi, böylelikle [Han] toprakları on binlerce *li* genişletilebilir; değişik âdet [ve] ananelere [sahip] tercümanlar sayesinde ise [Han Devletini] gücü [ve] saygınlığını dört deniz²¹ arasında hissettirebilirdi. Göğün Oğlu, [Chang] Ch'ien'in sözlerinden çok hoşlandı [ve] ona inandı. Bundan sonra Shu [ve] Chien-wei²² [illerinden] araştırmacıların gönderilmesini emretti. [Bunlar] dört ayrı yoldan aynı zamanda yola çıktılar. Mang, T'se, Ssu, Ch'üung [ve] Po'dan²³ hareket edenlerin her biri 1000 [veya] 2000 *li* yol katetti. Kuzeydekilerin [yolları] Ti [ve] Tse²⁴ [halkı tarafından] kesildi; güneydekilerin [ise] Sui [ve] K'un-ming [kabilelerinden]²⁵ engellendi. Kun-ming [ve] bu gibi kabilelerin idarecileri [veya] başkanları yoktu, [halkı] çok [iyi] birer soyguncu idi. Han elçilerini yakaladıklarında [onları] hemen öldürür veya mallarını yağma ederlerdi. Sonunda tek bir kişi [bile] buralardan geçmeyi başaramazdı. Fakat duyduklarına göre onların batısında, aşağı yukarı 1000 *li*'den fazla bir uzaklıkta halkı fillere binen [bir] devlet vardı, adı T'ien-yüeh²⁶ idi ve Shu tüccarları mallarını satmak için bazen oraya giderlerdi. Bunun için Han, Ta-hsia [ülkesine giden] yol ararken,

²⁰ 'Ta-hsia'ya giden en kısa yol, Shu üzerindedir. Burası ana yol üzerindedir. *HS. 61*, s. 2690, n. 6.

²¹ Dünyanın dört bir tarafı veya dünyanın her tarafı anlamında kullanılmıştır.

²² Chien-wei, M.Ö. 145 yılında kurulan bir ildir. Bugünkü Sse-chou, Yi-ping ilçesidir.

²³ Bunların hepsi Çinli olmayan Yi halkından olup, Çin'in güneybatısında otururlardı. *HS. 61*, s. 2691, n. 10.

²⁴ Shih Ku'nun açıklamasına göre Ti ve Tse iki ayrı halk grubudur. *HS. 61*, s. 2691, n. 11.

²⁵ Sui ve Kun-ming her ikisi de Yi kavmindendir. *HS. 61*, s. 2691, n. 12.

²⁶ "Tien", T'ien olarak okunmaktadır. *HS 9661*, s. 2691, n. 13. Devletin adı, toprakları üzerinde bulunan Tien-ch'c gölünden gelmektedir. Gölün çevresi 300 *li*'dir. *TCTC*, s. 629; Fu Ch'ien, ülkede at yetiştirildiğinden bahsetmektedir. *HS. 61*, s. 2692, n. 13.

böylece Tien Devleti ile ilişki kurdu. Daha önce Han, Güneybatı Yi [halk²⁷] ile bağlantı kurmak istemiş [fakat] çok masraflı olduğu için vazgeçmişti. [Chang] Ch'ien'in Ta-hsia ile ilişkiler kurulabileceğini söylemesi üzerine, Güneybatı Yi meselesi yeniden ele alınmıştır.

Büyük Generalle birlikte Hunlara saldırmak üzere sefere [katılan] Hsiao-wei [rütbesindeki] [Chang] Chien, su ve otlak yerlerini iyi bildiğinden ordunun [erzak] ihtiyacı karşılanmış [ve] kıtlık çekilmemişti. Bunun üzerine [Chang] Ch'ien'e Po-wang hou²⁸ [unvanı] verilmişti. Bu yıl, Yüan-shou 6. yıldır [M.Ö.123]. İki yıl sonra, [Chang] Ch'ien, Wei-wei²⁹ [rütbesi ile] Li Kuang³⁰ ile birlikte Yu-pei-p'ing'den³¹ çıkarak Hunlara [karşı] saldırıya [katıldı]. Hunlar, General Li'yi kuşatınca ordusu büyük kayıp verdi.³² Ayrıca [Chang] Ch'ien, buluşma noktasına geç geldiği için başı kesilerek öldürülmesi gerekirken bedel ödeyip sıradan vatandaş yapıldı. Aynı yıl, P'iao-ch'i Generali³³ [Hou Ch'ü-p'ing], Hunları batı sınırında yenilgiye uğratarak on binlerce kişiyi öldürdü [ve] Ch'i-lien Dağları'na³⁴ kadar geldi. Aynı yılın sonbaharında, K'un-hsieh³⁵ [Beyi] halkıyla birlikte Han [Devleti'ne] sığındı. [Böylece] Chin-ch'eng³⁶, [ve] Hê-hsi³⁷, [illeri] ile Nan-shan'dan [Güney Dağları] Yen-tsê 'ya³⁸ [kadar] olan topraklar boşalarak [buralarda] Hun kalmadı. [Ancak] Hun gözcüleri ve devriyeleri sık olamamakla birlikte buralara kadar geliyordu. İki yıl sonra, Han [orduları] Ch'an-yü'yü yenilgiye uğrattı [ve] [onu] çölün kuzeyine itti.

²⁷ Han zamanında bugünkü Sse-ch'üan, Yün han, Kuei-chou, Burma gibi bölgelerde yaşayan Çinli olmayan kavimlerdir.

²⁸ Engin tecrübesinden dolayı bu unvan verilmişti. *HS.61*, s. 2691, n. 1.

²⁹ Muhafız Birliği Komutanı.

³⁰ Hun ordularına karşı savaşan ünlü Han dönemi generallerindendir. Shih Chi 109. ve Han shu 54. bölümlerde ayrıntılı bilgi bulunmaktadır.

³¹ Bugünkü Hê-pei cyaletinin kuzeyindedir.

³² General Li Kuang 4000 askeriyle önde giderken aşağı yukarı 1000 *li* gerisinden Chang Chien askeriyle onu takip ediyordu. Hunların Sol Bilge Beyi 40.000 kişilik süvarisi ile Li Kuang'ı kuşatınca, Han ordusunun yarıdan fazlası öldü ve Çin tam bir hezimeye uğradı. (M.Ö 121) *TCFC*, s. 630-631.

³³ Çevik Süvari Birliği Generali.

³⁴ Ch'i-lien Dağları, Chang-yeh ile Chiu-yüan sınırındadır. Üzerinde çam ve selvi ağaçları bulunan bu dağ, iyi otlak ve sulara sahipti. Kış ılık, yazı serin olup hayvancılık için elverişli bir yerdi. Ch'i-lien Dağları'na Tanrı Dağları ve Pai Shan Dağları da denmektedir. *SC.110*, s. 200, n. 4. Burada gösterilen Ch'i-lien Dağları, Tanrı Dağları'ndan farklıdır ve Kansu'daki dağlar kastedilmektedir.

³⁵ K'un-Hsieh veya Hun-yeh aynı kelimelerin farklı okunuş ve yazılışlarıdır.

³⁶ Harita 15.

³⁷ Bugünkü Kansu'nun orta ve batı bölgesidir.

³⁸ Harita 53.

Göğün Oğlu, birçok kez [Chang] Ch'ien'c, Ta-hsia [ve] onun gibi devletler [hakkında] sorular sormuştu. [Chang] Ch'ien unvanını kaybetmiş olmasına rağmen ona [şöyle] dedi: “Ben, Hunlar [çinde] yaşarken, Wu-sun Kralı'nın unvanının K'un-mo [olduğunu] s. 2692 duydum. K'un-mo'nun babası Nan-tou-mi, aslında Büyük Yüeh-chü'larla birlikte Ch'i-lien [ve] Tung-huang arasında oturuyordu [ve] küçük [bir] devlettiler.³⁹ Büyük Yüeh-chih'lar Nan-tou-mi'ye saldırıp [onu] öldürdüler, topraklarını ele geçirdiler [ve] halkı Hunlara kaçtı. [Tam bu sırada] Nan-tou-mi'nin oğlu K'un-mo yeni doğmuştu. Bakıcısı Pu-chiu Hsi-hou⁴⁰ [onu] kucaklayarak kaçtı. Yiyecek aramak için [onu] otlar üzerine bırakıp geri döndüğünde [bir] kurdun onu emzirmediğini gördü, ayrıca kuş sürüleri ağzlarında et parçalarıyla etrafında uçuyorlardı. Onun Tanrı olduğunu inanarak alıp Hunlara götürdü. Ch'an-yü, [çocuğu] çok severek [onu] büyütüp yetiştirdi. Büyüdüğünde [ona], babasının halkını verdi. Kun-mo emrindeki askerlerle, birçok zafer kazandı. O sırada Yüeh-chih'lar, Hunlar tarafından yenilgiye uğratılmış [ve] batıya [gelerek] Sai⁴¹ Kralı'na saldırmışlardı. Sai Kralı güneye, uzaklara kaçtı, Yüeh-chih'lar [da] onların yerlerine yerleştiler. K'un-mo [büyüyüp] güçlenince, babasına [karşı gösterilen] haksızlığın intikamını almak için Chan-yü'den izin istedi [ve] hemen batıda Büyük Yüeh-chih'lara saldırarak [onları] mağlup etti. Büyük Yüeh-chih'lar tekrar batıya doğru kaçarak Ta-hsia topraklarına geldiler. K'un-mo [Ta-hsia] halkını yağmalayarak [oraya] yerleşti, ordusu gittikçe güçlenmişti [ve] tam o sırada Chan-yü ölünce yeniden Hun [sarayına gelip] bağlılığını bildirmek istemedi. Hunlar, asker göndererek saldırdılar; [ancak] başarılı olamayınca, [onun] doğüstü [bir kişi] olduğuna inanarak uzaklaştılar. Şimdi [ise] Ch'an-yü, Han [Devleti karşısında] yeniden zor durumda kalmış [ve] K'un-mo'nun [ise] toprakları genişlemişti. Man [ve] Yi gibi [yabancı kavimler] eskiden [yaşadıkları] topraklarına çok bağlıydılar. Ayrıca Han mallarına [karşı da] aç gözledürler. Bu fırsatı değerlendirerek, Wu-sun'lara bol bol hediyeler gönderip [onların] doğuda eski topraklarına yerleşmelerini teşvik edelim. Eş olarak [bir] Han prensesi yollayarak, kardeşlik bağları kuralım [böylelikle] Han [Devleti'ni] dinleyip birlikte hareket edeceklerdir,⁴² işte o zaman Hunların sağ kolu kırılacaktır. Wu-sunlarla böyle [bir] ilişki kurulduğu takdirde batılarındaki Ta -hsia [ve] onun gibi devletlerin hepsi, saraya

³⁹ Ch'i-lien Dağları'nın doğusu ile Tung-huan batısıdır. HS.61, s. 2692, n. 1 Harita 78.

⁴⁰ Fu Ch'ien'in açıklamasına göre Fu-Fu ile Fu-mu aynıdır. Bu kelime, Wu sun krallıklarının çocuklarının bakımı ve yetiştirilmesiyle görevli kişiler için kullanılmaktadır. Li Chi, “Pu Chiu” bir soyadıdır, “Hsi-hou” ise Wu sun Devleti'nde sayıları birden fazla bir unvandır ve K'un-mo'nun bakıcısı ve eğitici yapılmıştır, demektedir. Shih Ku, “Hsi-hou”, Wu sun'larda sayıları birden fazla olan yüksek bir unvandır. Sağ-sol Chiang gibidir. Soyadı değildir. HS.61, s. 2692, n. 2.

⁴¹ Batı Bölgelerinde bulunan bu devletin adı, Klasik Budist eserlerinde Shih-chung olarak geçer. HS.61, s. 2693, n. 4.

⁴² Sonraları buralara giden elçi yardımcılarının hepsi Po-wang hou [olarak] adlandırılmışlar ve yabancı devletlerin güvenliğini kazandıklarından [bu] yabancı devletler [onların] sözlerine inanmıştı. HS.61, 2693, n. 6.

gelmek zorunda kalacak ve [Han'ın] tebaası⁴³ olacaktırdır ". Göğün Oğlu [bu önerileri] kabul ederek [Chang] Ch'ien'i, Chung-lan Chiang [görevine] getirdi [ve] emrine verdiği 300 kişinin her birine iki at, on binlerce sığır⁴⁴ [ve] koyun, hediye edilmek üzere bol miktarlarda altın [ve] ipekler verdi. İmparatorluk mührünü taşıyan bu elçi yardımcılarının çoğu yol müsait olduğu [takdirde] komşu devletlere gönderiliyordu.⁴⁵ [Chang] Ch'ien, Wu-sun'lara gelince Göğün Oğlu'nun hediyelerini [ve] mesajını sundu, [fakat onların] kararını öğrenemedi. [Bununla ilgili] anlatılanlar, "Hsi-yü" bölümünde bulunmaktadır. [Chang] Ch'ien, elçi yardımcılarını ayrı ayrı elçilikler halinde hemen Ta-yüan, K'ang-chü, Yüeh-chih [ve] Ta-hsia [ülkelerine] gönderdi.⁴⁶ [Wu-sun Kralı], [Chang] Ch'ien'e [dönüşünde] yanına tercüman [ve] rehber verdi. [Beraberinde] onlarca kişilik [bir] Wu-sun elçilik heyeti [ile] onlarca at göndererek, Göğün oğluna teşekkür etti. Bu vesileyle [onlar] Han ülkesinin büyük [ve] güçlü olduğunu öğrenmiş oldular.

[Chang] Ch'ien, geri döndükten [sonra] Ta-hsing⁴⁷ [görevine] getirildi [ve] bir yıl [sonra da] öldü. Bir yıl sonra da Ta-hsia gibi devletlerle ilişki kurmak üzere gönderilen elçi yardımcılarının hepsi o bölgelerin halklarını da beraber götürerek Han Sarayına geldiler. [Böylece] kuzeybaidaki devletler ilk defa Han [Devleti] ile münasibet kurmuş oldular. Batı Bölgelerine uzanan [bu] yolu açan şüphesiz [Chang] Ch'ien olmuştur. Bundan sonra [Choung] Ch'ien *Po wang hou* olarak tanınmış ve böylelikle yabancı ülkeler ona güven duymuşlardır. Bu olaydan sonra en nihayet Wu-sun ve Han [Devleti] arasında [bir] evlilik bağı kurulabilmiştir.

Önceleri Göğün Oğlu, "Yi"⁴⁸ kitabında yazılanlara [dayanarak] "Kutsal Atlar kuzeybatıdan gelir" demişti. Wu-sun atlarına sahip olunca [onları] çok beğendiğinden [bunlara] 'T'ien -ma [Gök Atlar] adını verdi. [Sonra] Ta-yüan [ülkesinden] temin edilen "Kan Terleyen Atlar" daha güçlü olduğu için

⁴³ Wai chen yabancıların Çin'e bağlanması durumudur. Bunlar dış ilişkilerinde Çin'e bağlı, iç işlerinde bağımsızdılar.

⁴⁴ "Ch'ien chü wan " ifadesi birçok klasik metinde on binler, on binlerce veya sayısı çok büyük miktarlar için kullanılmıştır.

⁴⁵ Chang Ch'ien'nin yardımcıları olan bu kişiler de imparatorluk alameti ve yetkisini taşıyorlardı. *HS.61*, s. 2693, n. 7.

⁴⁶ Shih Chi adlı kaynağın "Fergana" bölümünde bunlara ilave olarak ayrıca An-hsi, Shen-tu, Yü-tien, Han-mi gibi devletlerin adları da sayılmaktadır. *SC.123*, s. 3169.

⁴⁷ Eskiden bu unvanın adı Ta hung-lu idi. Özellikle Orta Asyalı yabancı halklarla ilgilenen dış ilişkiler memurudur.

⁴⁸ "*Değişiklikler*" kitabı olarak da tercüme edilen bu eser Chin Döneminin başlangıcına ait bir fal kitabıdır.

Wu-sun atlarının adını [yeniden] değiştirerek “Hsi-chi-ma ” [Çok Uzaklardan Gelen Atlar] dedi. [Ta]-yüan atlarına [da] “Gök Atları” adını verdi. Ayrıca Han, kuzeybatıdaki devletlerle ilişki kurmak için Lin-chü⁴⁹ [ve] batısında surlar inşa etmeye başladı. İlk olarak Chiu-ch’uan⁵⁰ ilini kurdu. Bu yolla daha çok elçilik heyeti An-hsi⁵¹, Yen-chi⁵², Li-kan⁵³, T’iao-chih⁵⁴ [ve] Shen-tu⁵⁵ gibi ülkelere gönderildi.⁵⁶ [Diğer taraftan] Göğün Oğlu [Ta]-yüan atlarına düşkün [olduğundan] elçiler, yollarda birbirleri ile karşılaşır olmuşlardı. Heyetlerin en büyüğü yüzleri, küçüğü [ise] [birkaç] yüz kişiyi aşırıyordu. Beraberlerinde taşıdıkları mühür [ve] hediyeler⁵⁷ çoğunlukla Po-wang hou [Chang Ch’ien] zamanındaki gibi idi. Bundan sonra [elçi gönderme] gittikçe olağan [bir hal almış] ancak sayıları azalmıştı. Bir yıl içinde Han [Devleti’nin] gönderdiği elçilik sayısı en fazla on, en az beş [veya] altı olmuştu. Uzağa [gidenler] sekiz [veya] dokuz sene, yakındakiler [ise] birkaç senede ancak geri dönebiliyordu.⁵⁸

Bu sırada Han, Yüeh [Devleti’ni] yıkıp yok etti. Shu⁵⁹ vasıtasıyla ilişki kurduğu Güneybatı Yi [kavimlerinin] hepsi korkarak, [İmparator’dan bir] görevlinin [gönderilmesi] ricasında bulundular. Tsang-k’o, Yüeh-sui, I-chou, Shen-li [ve] Wen-shan illeri kuruldu [ve] birbirine yakın bu yerler [vasıtasıyla] daha ileride [batıda] ‘Ta-hsia ile ilişki kurulmak isteniyordu. Böylece bir sene içinde, yeni kurulan bu illerden ondan fazla elçilik heyeti gönderildi. Fakat hepsi, Kun-ming [halkı tarafından yolları] kesilerek öldürüldü [ve] mallarına el kondu. Bunun üzerine Han, K’un-ming [ülkesine] ordu göndererek saldırdı, on binlerce kişiyi öldürdü. Daha sonra tekrar [bir] elçilik [heyeti]

⁴⁹ Ching-cheng’e bağlı bir ilçe adıdır. İnşa edilen surlar batıda Chiu-ch’uan’a kadar uzanıyordu. *HS. 61*, s. 2694. n. 2. Harita 19.

⁵⁰ Chiu-chüan, daha önce Hun beyi K’un-Hsieh’in oturduğu yerd. Çin başkenti Ch’ang-an’a 900 li uzaklıkta bulunuyordu. Harita 19.

⁵¹ Batı Bölgelerindeki devletlerden biridir. Harita 1.

⁵² Harita 94.

⁵³ Harita 45.

⁵⁴ Harita 69.

⁵⁵ Harita 70.

⁵⁶ Fu-Ch’ien’e göre, Li kan, Chang-yeh(yi)’de bir ilçe adıdır. Shih Ku’nun açıklamasında An-hsi ve ondan sonra gelen bu beş devletin hepsi Batı Bölgelerindeki yabancı devletlerdi. Li-kan, Ta-ch’in Devleti’dir. *HS. 61*, s. 2694, n. 3.

⁵⁷ Shih Ku’ya göre bu imparatorluk yetkisi (imparatorluk mührü) ve hediyelerdi. *HS. 61*, 2694, n. 4.

⁵⁸ Uzağa gidenler daha geç, yakına gidenler ise çabuk dönüyordu. *HS. 61*, s. 2694, n. 6.

⁵⁹ Bugün Sse-ch’uan eyaletinde, Ch’eng-tu valiliğinin civarındadır. Harita 109

yolladı [ancak onlar da] buradan geçmeyi başaramadı. [Bununla ilgili] anlatılanlar, “Güncy-Batı Yi” bölümünde bulunmaktadır.

[Chang] Ch'ien'nin, yabancı ülkelere giden yolu açarak [bu bölgelerle] ilişki kurması, ona büyük [bir] saygınlık [ve] mevki kazandırmış, yanındaki asker [ve] sivil memurlar, gördükleri ilginç şeyler ile fırsat [ve] tehlikeleri [İmparatora] rapor etmek için yarışmışlar [ve] elçilik talebinde bulunmuşlardı. Göğün Oğlu, aralarında büyük mesafeden dolayı hiç kimsenin zevk için oraya gitmeyeceğini düşünerek, [onların] sözlerine inanıp, [kendilerine imparatorluk] mührünü vermişti. Nereden geldiklerine bakılmaksızın, sivil [ve] askeri gönüllüler toplanarak, [bu yabancı ülkelere giden] yolları genişletmeleri [için elçilik] maiyetine adamlar sevk edildi. [Artık] gidiş ve dönüşlerde, değerli eşyalar yağmalanacak veya imparatorun emirlerinin yerine getirilmemesi olmayacaktı. Göğün Oğlu, [bu işlerin] [nasıl yürütüleceğini] iyi biliyordu, [olay çıkığında] hemen araştırıyor, suçlu ağır olanlar [cezalarından] kurtulmak [için] tekrardan elçilik talebinde bulunuyordu. Elçilik [görevinde] sınır [ve] kısıtlama yoktu. Bazen kanunlar hafife alınarak ihlal edilebiliyordu. Bu resmi görevliler [ve] askerler yabancı ülkelerin sahip olduklarını daima büyütüp methederdi, bu şekilde çok mübalağah konuşanlara mühür verilir, daha az konuşanlar elçi yardımcısı yapılırdı. Dolayısıyla abartılı, terbiyesiz ve yalancı kişilerin hepsi birbirlerine üstün gelebilmek için mücadele ediyordu. Bu elçilerin hepsine resmi devlet malları kendi çıkar ve kazançları için rüşvet olarak hediye ediliyor ve bunlar da satılarak kazanç sağlanıyordu. Aynı zamanda yabancı devletler, yalan söyleyen Han elçilerinden nefret ediyordu. Han ordusunun uzakta olduğunu, buralara kadar gelebileceğini hesaplayıp, elçileri zor durumda bırakmak [amacıyla] yiyecek vermeyi kestiler. Erzak sıkıntısına düşen Han elçileri durumdan şikâyetle öfkelenip, birbirleri ile kavga etme [noktasına kadar] geldiler. Lou-lan, Ku-shih [gibi] küçük devletler ana yol üzerindeydi, Han elçisi Wang Huei [ve] beraberindekilere saldırıp [onları] soymuşlardı. Diğer taraftan, Hun süvarileri ani akınlarla zaman zaman [elçilerin] yollarını kesip saldırıda bulunuyorlardı. Elçiler, yabancı devletlerle olan ilişkilerden [sağlanacak] yararlar ve [karşılaşılacak] tehlikeleri⁶⁰ [İmparatora] anlatmak [için] adeta birbirleri ile yarışıyor [ve] hepsinin yerleşik [olup] şchirlerde oturduğunu, askerlerin zayıf olduğunu [ve] kolaylıkla mağlup edilebileceklerini söylüyorlardı. Bunun üzerine Göğün Oğlu, Ts'ung-p'iao Hou unvanlı [Chao] P'o-nu'yu, tâbi devletlerin süvarileri [ile] illerden [toplanan] on binlerce askerin komutasında Hunlara saldırıya gönderdi.

⁶⁰ Bu devletler tâbi kılınırlarsa, Han Devleti kazançlı çıkacak aksi takdirde tehlikeli olacaktı. *HS.61*, s. 296, n. 12.

Hunların hepsi geri çekildi. Ertesi yıl, [Han ordusu] Ku-shih'ya⁶¹ saldırarak mağlup etti [ve] Lou-lan⁶² Kralı'nı esir aldı. Chiu-ch'üan [ilinden] Yü-men'e kadar savunma [ve] gözetleme kuleleri inşa edildi.

Ta-yüan [ve] diğer devletler, Han elçileri geri dönerken [onlarla] birlikte kendi elçilerini gönderdiler. [Bunlar], Han [ülkesinin ne kadar] büyük olduğunu gördüler, Han [İmparatoru'na] büyük kuş yumurtalar [ile] Li-kan sihirbazlarını sundular. Göğün Oğlu [hediyelere] çok memnun oldu. Diğer taraftan Han elçileri [Sar] Nehrin kaynağına [kadar] gelerek, oradaki [bir] dağda çok miktarda bulunan yeşim taşlarından toplayıp geri döndü. Göğün Oğlu, eski Kitap [ve] haritalardaki kayıtlara [bakarak Sar] Nehrin çıktığı dağlara "Kun-lun"⁶³ adını verdi.

O sıralarda İmparator sık sık nehir⁶⁴ boyunca gözlem ve inceleme gezilerine çıkıyor ve beraberinde yabancı ülkelerden [gelen] konukları [da] götürüyordu. Büyük [ve] kalabalık şhirlerden geçerken, ipekli [ve] değerli eşyalar dağıtıyordu. Bol [miktardaki bu] hediyeler, Han [Devleti'nin] zenginliğini [ve] refahını göstermek içindi. Büyük güreş veya dövüş müsabakaları [tertipletiliyor], ilginç gösteriler ve garip eşyalar sergilenerek, büyük [bir] kalabalık [bunları] seyreliyordu. Hediyelerle birlikte [bir] gölü [dolduracak kadar] içki [ve bir] ormanda [bulunabilecek kadar] et sunuluyordu. Yabancı devletlerden [gelen] konuklara [ünl] devlet tahlı ambarlarının [ve] depolarının hepsinin ne kadar dolu olduğı gösterilerek gezdiriliyor, böylece Han [Devleti'nin] korkutucu büyüklüğü ortaya konmak isteniyordu. Ayrıca sihirbazlık gösterileri düzenleniyor, güreş müsabakaları [ve] ilginç gösteriler her yıl değışerek artıyordu. Bunların başlaması [işte] bu zamandan itibaren olmuştur. Bu arada yabancı devletlerin elçileri devamlı gidip geliyordu. Fakat Ta-yüan [ve onun] batısındaki devletlerin hepsi, uzak olduklarını [düşünerek] kibirli ve küstah davranıyordu. [Bu yüzden] yerinde ve doğru bir tavır izleyerek [onlara] boyun eğdirip itaat altına almak [veya] elçilik ilişkileri kurmak mümkün değildir.

Oralara giden Han elçilerinin [sayısı] fazlaydı, heyetteki elçi yardımcılarının⁶⁵ Göğün Oğlu'nun huzuruna çıktıklarında [seyahatleri hakkında] etrafı bilgi verirlerdi. Dediklerine [göre] Ta-yüan'ın çok iyi atları vardı [ve] bunlar Erh-shih şchinde bulunurdu. [Fakat] halk [onları] Han elçilerine

⁶¹ Ku-Shih, Batı bölgelerindeki devletlerden. Harita 43.

⁶² Lou-lan, Batı bölgelerindeki devletlerden biridir. Harita 66.

⁶³ Çin'in en eski coğrafyasında yer alan bu dağlar genelde Tibet platosunun kuzeyindeki dağ silsisidir.

⁶⁴ Buradaki "hai" kelimesinin nehir anlamına geldiğini tahmin ediyoruz.

⁶⁵ Elçi yardımcılarını. *HS.61*, s. 2698, n. 1.

göstermekten sakınırdı. Göğün Oğlu, [Ta]-yüan atlarına [çok] düşkün olduğundan bu duydukları hoşuna gitti. Cesur [bir] asker olan Chü-ling [ve] beraberindekileri, 1000 [chin] altın⁶⁶ [ve] altından [bir] at [heykeli] ile [Ta]-yüan Kralı'na yollayıp [karşılığında] Erh-shih şehrinin iyi cins atlarından istedi. [Ta]-yüan ülkesinde Han malları çoktu.⁶⁷ [İleri gelenleri] aralarında görüşürcek [söyle] dediler: “*Han [Devleti] bizden uzaktadır, ayrıca Yen-shui⁶⁸ [de] sık sık kötü kazalar olmaktadır. Kuzeyden gidildiğinde Hun [Hu] saldırılarına maruz kalınır, güneyden gidildiğinde ise otlak [ve] su sıkıntısı yaşamırdı; bundan başka, gidilen her yerde yerleşim yerleri ile bağlantıları kesik olduğundan⁶⁹, yiyecek sıkıntısı çekenler çok olurdu. Han [buralara] yüzlerce kişilik elçilik heyetleri yollamış, çoğu zaman [bunların] yarından fazlası yiyecek bulamadığı için ölmüştü. Bu durumda [Han], nasıl büyük [bir] ordu göndermeye cesaret edebilir; ayrıca Erh-shih [şehrinin] atları, [Ta]-yüan'ın en değerli atlarıdır.*” Böylece [atlarını], Han elçilerine vermeye razı olmadılar. Han elçileri kızgınlıkla kötü sözler [söyleyip], altın atı kırıp parçaladılar [ve orayı] terk ettiler. [Ta]-yüan **S. 2698** soyluları öfkelenerek “*Han elçileri bizi çok aşağıladı.*” deyip, Han elçilerini geri gönderdiler [ve] doğu sınırındaki Yü-ch'eng Kralı'ndan, [onların] yolunu kesip, saldırmasını Han elçilerini öldürerek mallarına el koymasını istediler. Göğün Oğlu [bunu duyunca] çok öfkelenildi. Daha önceden [Ta]-yüan'a gitmiş, Yao Ting-han [ve] yanındakiler [ona] şöyle dediler:

“*[Ta]-yüan'ın askerleri zayıftır, [sayıları] 3000'i bile geçmeyen güçlü Han okçu birlikleri ile karşılaşıştıklarında [Ta]-yüan [muhakkak] yenilgiye uğrayacaktır.*” Göğün Oğlu daha önce Cho-yeh hou [unvanlı bir kişiyi] Lou-lan'a saldırıya göndermiş [ve Cho-yeh hou] 700 süvarisiyle buraya gelir gelmez krah ile geçirmişti. Bundan dolayı [Göğün Oğlu] Yao Ting-han [ve]

⁶⁶ Han dönemindeki altınlar dört köşe, yassı, yaklaşık 224~250 gr ağırlığında parçalardı. Genelde ticari amaçla değil, süs ve hediye eşyası olarak kullanılırdı. Altın için kullanılan birim 245 grama eşittir. *The Cambridge History of China*, vol. II, s. 589. Fakat burada birim kelimesi belirtilmediği için “parça” olarak tercüme edilebilir.

⁶⁷ Han ülkesinden gelen mallar çok olduğundan, altın at heykeli hediyesine itibar göstermemişlerdi. *HS.61*, s. 3698, n. 3.

⁶⁸ Fu Ch'ien'in notuna göre, Yen- shui, bir akarsu adıdır. Ana yol buradan geçer. Shih Ku'nun açıklamasında ise “Burada kum tepeleri üzerinde ağaç ve bitki yetişmezdi ve suyu tuzluydu. Tung-huang'ın kuzeybatısında yer alan korkunç çöllerd. Buradan geçenler yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalırlardı. Hatta bir söylentiye göre burayı geçmeye çalışan kişiler intihar eder veya yok olurlardı ” denmektedir. *HS.61*, s. 2698, n. 4. Tuzlu su şeklinde yazılan bu yer Tuzlu bataklık veya Lop Nor olarak bilinir. Harita 53.

⁶⁹ Shih Ku; “söylenenlere göre ana yola yakın yerlerde şehirler yoktu” denmektedir. *HS.61*, s. 2698, n. 5.

beraberindekilerin sözlerini doğru bulmuş, en sevdiği gözdesi Li'nin ailesine⁷⁰ bir asalet unvanı vermeyi isteyerek Li Kuang-li'yi generalliğe getirip [Ta]-yüan'a saldırıya göndermiştir.

[Chang] Ch'ien'in , 'Tzu-yu lakabını (taşıyan) Meng adlı torunu çok yetenekliydi. Yüan-ti zamanında Kuang lü tai-fu⁷¹ [görevinde iken] Hunlara elçi(olarak) gönderilmişti. [Saray] hizmetinde bulunduğu sırada Shih Hsien tarafından iftiraya uğrayınca intihar etmişti.

b) Li Kuang-li Biyografisi

Li Kuang-li'nin küçük kız kardeşi Li fu-jen [Bayan Li], İmparatorun büyük sevgisini kazanarak Ch'ang-yi⁷² Kralı Ai'yi doğurmuştu. 'T'ai-c'hu [saltanatının] ilk yılında [MÖ.104], Li Kuang-li, Erh-shih Generali yapılarak tâbi devletlere ait 6000 süvari ile Çin illerinden toplanan on binlerce başıbozuk, çapulcu gençle [birlikte] yola çıktı. Kararlaştırıldığı gibi, Erh-shih'a gelip değerli atları ele geçirecekti, bunun için (de) unvanı "Erh-shih Generali" olmuştu. Unvanı eskiden Hao hou [olan] Wang Huei, orduya rehberlik etmesi için görevlendirildi. [Erh-shih Generali] batıda Yen-shui'yi geçti. Yol üzerindeki küçük devletlerin her biri duvar ve surlarını güçlendirerek [kendilerini] savundular ve yiyecek vermek istemediler. Bunun üzerine karşı saldırıya geçen [General] başarılı olamadı. [Eğer buraları] ele geçirseydi yiyecek temin edilebilirdi. [Ancak] ele geçiremeyince birkaç gün içinde geri çekildi. Yü-ch'eng yakınlarına geldiğinde binlerce kişilik ordunun hepsi açlıktan bitkin düşmüştü. Yü-ch'eng şehrine saldırdıklarında, Yü-Ch'eng savunmaya geçti. Öldürülen [ve] yaralananların [sayısı] çok oldu. Erh-shih Generali [ve] yanındakiler, "Yü-Ch'eng'e kadar geldik ancak [burada bile] bir şey yapamadık, kralın Ta-yüen başkentine ulaşıldığında durum [daha da] kötü olacaktır" şeklinde düşünerek hemen askerlerini alıp geri döndüler. [Oraya] gidip gelmeleri iki yıl sürdü. [General] Tung-huang'a ulaştığında, her on [askerden ancak] bir [veya] ikisi [geri dönebilmişti]. [Li Kuang], İmparatora [bir elçi vasıtasıyla] sunduğu raporda [şöyle] dedi:

"Yol uzundu, [bunun için] büyük yiyecek sıkıntısı yaşandı, üstelik askerler savaştan değil açlıktan zarar gördüler. Az [sayıdaki] asker [Ta]-yüan'ı ele geçirmeye yetmedi. Ordu [geçici] olarak geri çekilsin, güçlü [bir] ordu toplandıktan [sonra] yeniden oraya girmeyi düşünüyorum".

⁷⁰ Li ailesinden olan gözdesinin erkek kardeşlerine unvan vermek istemişti. HS.61, s. 2698, n. 8.

⁷¹ Saray danışmanı.

⁷² Chang-I(Yi) Kralı'nın asıl adı Liu P'o'dur. Hulsecwé, a.g.e., s. 228, n. 870.

Gögün Oğlu bunu duyunca çok öfkelen-di, elçi göndererek Yü-men geçi-dini kapat-turarak “içeri girmeye cesaret eden asker öldürülecektir” [dedi]. Erh-shih [Generali] korkarak Tung-huang’da kaldı.

Aynı [yılın] yaz [mevsiminde], Han [Devleti] Cho-yeh⁷³ [komutasında] iki binden fazla askerini, Hunlarla yaptığı [mücadelede] kaybetti. Kung [ve] Ch’ing [gibi yüksek saray görevlilerin] hepsi, [İmparatora] Yüan’a [gönderilen] ordunun geri çekilerek [bütün] kuvvetlerin “Hu” [Hunlara] saldırmak üzere yönlendirilmesi önerisinde bulundular. Gögün Oğlu [Ta]-yüan’ı cezalandırmak için asker göndermişti. Yüan küçük [bir] devletti, eğer ele geçirilmezse, o zaman Ta-hsia gibi [devletler] Han’ı gititkçe küçümseyecek [Yüan’nın] iyi cins atları [yolu] kesilecek [ve] ülkeye gelemeyecekti. Wu-sun, Lun-t’ai [gibi devletler], aynı şekilde Han elçilerini küçümseyerek [onlara] rahat vermeyecek [ve] [Han] gülünç duruma düşecekti. Onun için [İmparator], [Ta-Yüan] saldırısına karşı çıkan Teng Kuang [ve] beraberindekileri suçladı. [Saldırı ve yağmalar] püskürtmek için hapisteki suçluları serbest bıraktırp, başıbozuk gençlerle, sınır süvarilerinden oluşan [bir] ordu topladı. Bir yılı aşkın bir süre [sonra] 60.000 kişilik ordu Tung-huang’dan yola çıktı. Kişisel eşya [ve] erzak taşıyanlar⁷⁴ [bu sayıya] dahil değildi. [Ayrıca] 100.000 baş sığır, 30.000 at ile büyük miktarda erzak taşımak için 10.000 deve ve eşek ile çok sayıda ok ve yay hazırladı. [Bütün] ülke telaş [ve] heyecan içindeydi. Arka arkaya yapılan [Ta] Yüan saldırılarında elliden fazla Hsiao-wei [rütbeli subay] görevlendirildi. [Ta] Yüan şehrinde su kuyuları yoktu. [Halk] suyunu şehrin dışındaki akarsudan temin ediyordu. Bu yüzden [Han], şehri susuz bırakmak için kendi işçilerini gönderip şehrin kenarından geçen suyun yönünü değiştirerek bu yoldan saldırıya geçti. Ayrıca Chiu-ch’üan’dan⁷⁵ 180.000 asker toplanarak Chang-yeh(Yi)’nin⁷⁶ kuzeyinde, Chiu-ch’üan’ı korumak için Chü-yen⁷⁷ [ve] Hsiu-t’u⁷⁸ [askeri illeri] kuruldu.⁷⁹ Ayrıca ülkedeki yedi halk grubundan⁸⁰ Erh-shih

⁷³ “Cho-yeh”, Han Generali Chao P’o-nu’ya M.Ö. 108 yılındaki başarılı Ku-shih seferinden sonra verilmiş bir unvandı. *HS.96 A*, s. 3876. Generalin M.Ö. 103 yılında Hunlarla olan savaş ve yenilgişi etrafı olarak *7C7C*, s. 702’de bulunmaktadır.

⁷⁴ *HS.61*, s. 2700. n. 6.

⁷⁵ Harita 19.

⁷⁶ Harita 12.

⁷⁷ Harita 108.

⁷⁸ Harita 103.

⁷⁹ Sınırları korumak maksadıyla iki ilçe veya iki tu-wei (garnizon) komutanlığı kurulmuştu. *HS.61*, s. 2701, n. 9.

⁸⁰ Suç işleyen, günahkâr kişiler ile kaçaklar ve tüccarlar bu gruptandır. Burton, Watson, *Records of the Grand Historian of China*, cilt II, s. 284, n. 7.

[Generali için] erzak⁸¹ toplayıp göndermeleri istendi. İnsan [ve] araba taşıyan konvoylar kesintisiz Tung-huang'a kadar uzanıyordu. Bunun yanı sıra atların bakımı ve eğitimi için iki at bakıcısı Chih [ve] Ch'ü-ma Hsiao-wei⁸² [gibi] görevlere getirildi. [Bunlar] Yüan fethedildikten sonra, iyi cins atların seçimi ile ilgileneceklerdi.

Erh-shih [Generali] yeniden yola çıktığında askeri çoktu, gittiği yerlerdeki ufak devletlerin hepsi [kendisini] iyi karşıladı [ve] ordusuna yiyecek verdi. Lun-t'ai'yi geldiğinde, Lun-t'ai teslim olmadı. General de şehri günlerce saldırı altında tutarak halkını öldürdü. Buradan, bauya doğru güvenli bir şekilde yürüyerek [Ta] Yüan'a geldi; asker [sayısı] 30.000'e ulaşmıştı. [Ta]-yüan askerleri, Han ordusu ile karşılaşp saldırıya geçti fakat Han okçu askerleri onları mağlup edince Yüan askerleri [hemen] kaçarak şehrin içine sığındılar. Erh-shih [Generali] Yü-ch'eng şehrine saldırmak istiyordu. [Çünkü] ilerlemesini durdurduğu takdirde [Ta]-yüan halkına plan yapma fırsatını vereceğinden korkuyordu. [Bunun için], Yüan'a gelir gelmez, su yolunu kesip yönünü değiştirdi. Böylelikle [Ta]-yüan zor durumda kalarak sıkıntıya düştü. [Han ordusu] şehri kuşatarak 40 günden fazla bir süre saldırıda bulundu. [Ta]-yüan soyluları [bir] plan yaparak [şöyle] dediler:

“Kralımız Wu-kua, en iyi atlarımızı sakladı ve Han elçilerini öldürdü. Şimdi kralı öldürür iyi cins atları vererek, Han ordusu kuşatmayı kaldırır; eğer [bu] olmazsa, o zaman bütün gücümüzle savaşır [ve] ölürüz. [Vakit] henüz geç değildir”.

Yüan soylularının hepsi [fikri] kabul ederek birlikte kralı öldürdüler. Şehrin dış duvarları yıkıldı ve [bir] Yüan soylusu olan General Chien-mi yakalandı.⁸³ Yüan [halkı] büyük korku içinde şehrin içlerine doğru kaçtı, [soylular] birbirlerine danışarak:

“Han'ın [Ta]-yüan'a saldırmamasının nedeni Kral Wu-kua dır” deyip, kafasını elçiyle birlikte Erh-shih [Generaline] gönderdiler [ve] anlaşma [teklif ederek] şöyle söylediler:

“Eğer Han bize saldırmazsa, iyi atlarımızın hepsini çıkartınız, siz de istediğiniz kadar seçebilirsiniz, ayrıca Han ordusuna yiyecek [de] veriniz. Eğer bizim [isteklerimizi] kabul etmezseniz, [o zaman] iyi cins atlarımızın hepsini öldürürüz. [Ayrıca] K'ang-chü'den

⁸¹ Pişmiş ve kurutulmuş pirinçtir. HS.61, s. 2701, n. 11.

⁸² Atlardan sorumlu olan bu kişilerin unvanları Chih-ma Hsiao-wei ve Ch'ü-ma Hsiao-wei'dir. HS.61, s. 2701, n. 13.

⁸³ Chien-mi'nin yakalanması ve bunu izleyen iki-üç cümle metnin bütünlüğünü bozmaktadır. Bunun büyük ihtimalle kuşatmaya ait paragrafın sonunda yer alması gerekirdi.

yardım gelmek üzeredir, geldiğinde biz içerden, K'ang-chü [askerleri] dışardan, Han ordusu ile savaşacağız. Bunu iyi düşünün, hangi yolu takip edeceksiniz”⁸⁴

Bu sırada K'ang-chü [ordusu] beklemekte [ve] gelişmeleri izlemekteydi. Han askerlerinin güçlü olduğunu görerek daha ileri gitmeye cesaret edememişti. Erh-shih [Generali], Yüan şehrinde, yeni tutsak edilmiş Han [halkından olan bazı] kişilerin kuyu açmasını bildiklerini, şehirde yiyeceğin de çok olduğunu duymuştu. [Buraya] gelmesinin nedeni, kötü [kral] Wu-kua'yı cezalandırıp başını kesmekti. [Şimdi] Wu-kua'nın [kesik] başı kendisine getirilmişti. Eğer öncileri kabul etmezse [şehir] güçlü [bir] savunma yapacak ve K'ang-chü [ordusu] Han ordusunun çekilmesini bekleyip [Ta]-yüan'ı kurtarmaya gelecek, [o zaman] Han ordusu muhakkak yenilecekti. Ordudaki subayların hepsinin de böyle düşünmesinden dolayı [Ta]-yüan'ın anlaşma [teklifi] kabul edildi.

Bunun üzerine [Ta]-yüan, atlarını meydana çıkartarak, Han [görevlilerinden] istediklerini seçmelerini istedi [ve] Han ordusuna bol miktarda yiyecek verdi. Han ordusu, en iyi cins onlarca at ile orta [ve] ortanın altında üç binden fazla kısırak [ve] aygır seçti. Ayrıca [bir] Yüan soylusu [olan], daha önce Han [elçilerine] iyi davranmış Mei-tsai adlı [kişiyi] [Ta]-yüan Kralı olarak başa geçirildi [ve] antlaşma yapılarak ordu çekildi. Sonunda [Han ordusu] şehrin içlerine girmeden geri döndü.

Başlangıçta Erh-shih [Generali] Tung-huang'ın batusından sefere çıktığında, askeri çok olduğundan için yol üzerindeki devletler [onların] yiyecek ihtiyacını karşılayamamıştı. [O yüzden] ordusunu birkaç [kola] ayırarak, kuzey [ve] güney yollarından geçirdi. Hsiao-wei [rütbeli] Wang Shen-sheng [ve] eskiden Hung-lu [görevinde bulunan] Hu Ch'ung-kuo beraberinde 1000'den fazla kişiyle ayrı ayrı yollardan Yü-Ch'eng'a geldi. Şehir savunmaya geçerek [onlara] yiyecek vermek istemedi. [Wang] Shen-sheng, ana ordudan 200 *li* uzaklıkta bulunuyordu. Buna güvenip [karşısındaki düşmanı] önemsemedi ve hemen Yü-Ch'eng'a saldırdı. Yü-ch'eng, Shen-sheng'in askerlerini gözetleyip az olduğunu öğrenince, sabah gün doğarken 3000 kişilik [bir kuvvetle] saldırıya geçti. Shen-sheng [ve] beraberindekiler öldürüldü. Yalnızca birkaç kişi [kurtularak] [Erh-shih Generaline] kaçıp sığındı. Erh-shih, Sou-su Tu-wei⁸⁵ [görevindeki] Shang-kuan Chieh'yi, Yü-ch'eng [şehrini] ele geçirmesi için saldırıya gönderdi. Yü-ch'eng teslim oldu. Kralı K'ang-ch'ü'ye kaçı [ve] Chieh, [onu] Kang-ch'ü'ye kadar takip etti. K'ang-chü [Devleti], Han [ordusunun] [Ta]Yüan

⁸⁴ O sırada Erh-shih Generalinin izleyeceği iki yol vardı. Saldırıya geçip savaşmalı veyahul saldırımdan vazgeçip, atlara sahip olmalı. *HS.61*, s. 2702, n. 5.

⁸⁵ Hububatın toplanmasından sorumlu en yüksek rütbeli komutan.

[Devlet'i'ni] mağlup ettiğini duyunca Yü-ch'eng Kralı'nı, Chieh'e teslim etti. Chieh, [onun] dört atlı muhafızın korumasında eli kolu bağlı olarak "Büyük General'e"⁸⁶ götürülmesini emretti. [Bu] dört kişi aralarında şöyle konuştular:

"Han, Yü-ch'eng [Kralı'na] kin duymaktadır, bugün canlı olarak yakalanmıştır, Eğer öldürülürse çok büyük olay olacaktır" diyerek [onu] öldürmek istediler, [fakat] ilk vuruşu [kimin] yapacağına karar veremediler. [Aslen] Shang-kuei [ilçesinden olan] Chao Ti [adındaki bir] süvari, kılıcını çekip Yü-ch'eng Kralı'nın başını kesti. Chieh [ve] beraberindekiler [de] arkadan takip edip 'Büyük Generale' yetiştirler

Erh-shih [Generalı] bir sonraki sefere çıkışında, Göğün Oğlu, Wu-sun'lara elçi göndererek, büyük [bir] ordu ile [Ta]-yüan'a saldırmalarını istedi. Wu-sun [Devletü] 2000 süvariye [Ta]-yüan'a gönderdi, iki tarafa [da] destek vermeyip kararsız davrandığından fazla ilerlemeye cesaret edemedi. Erh-shih Generali doğudan sefere çıktığında geçtiği yol üzerindeki küçük devletlerin hepsi [Ta]-yüan yenilgisini duymuş olduklarından [onunla birlikte] çocuklarını hediyelerle birlikte saraya gönderdiler. [Bunlar], Göğün Oğlu tarafından kabul edilerek sarayda rehin kaldılar. [Ordu] geri döndüğünde, Yü-men Geçidi'nden [ülkeye] on binden fazla asker [ve] binden fazla at girdi. Daha sonraki seferde yiyecek sıkıntısı yaşanmadı [ve] savaşta ölen [de] çok olmadı; fakat general [ve] subaylar aç gözliydi, askerlerini düşünmeyip mal [ve] yiyeceklerini zorla ellerinden alıyorlardı. Bu yüzden ölen çok oldu. Göğün Oğlu [onların] 10.000 *li* [uzakta] savaşuklarını düşünerek, [onları] yaptıklarıyla suçlamadı [ve] [bir] emir yayınlayarak [şöyle] dedi:

"Hunlar uzun zamandır [bizim için] tehlike oluşturmışlardır. Bugün çölün kuzeyine çekilmelerine rağmen, komşu devletlerle planlar yapıp, Büyük Yüeh-chih'lara giden elçilerimizin yoluna mani olmak istediler. Chung-lan Chiang [unvanlı] Chiang [ile] eski Yen-men Valisi Jang'u öldürdüler. Wei-hsü⁸⁷ 'min batısı ile Ta-yüan'a kadar [olan devletlerin] hepsi anlaşarak, Ch'i-men [görevindeki]⁸⁸ Chü Lin [ile] Chung-lan Chiang [unvanlı] Chao ve Shen-tu'ya [giden] elçimizi katlettiler, doğu-batı yolunu kestiler. Erh-shih Generali [Li] Kuang-li [onları] cezalandırmak [için] sefere çıktı. Ta-yüan'a saldırarak zafer kazandı. Kutsal Gök'ün yardımı sayesinde dağ [ve] nehirleri aştı, çölden geçti, Hsi-hui'ye [kadar] ulaştı. [O yıl] dağlarda çok kar yoktu, askerlerimiz kolaylıkla geçtiler, Ta-yüan kralının başını kestiler, değerli [ve] ilginç eşyalar ele geçirdiler, [bunların]

⁸⁶ O dönemde general sayısı çok olduğundan Erh-Shih'yi (Li Kuang) bunlardan ayırmak için "Büyük General" unvanı verilmişti.

⁸⁷ Wei-hsü, Batı Bölgelerindeki devletlerden biridir. Harita 104.

⁸⁸ Wen-yüeh'c göre Chü Lin, Han elçisiydi ve Chi-men lang (saray muhafızı) görevinde bulunuyordu.

hepsi sarayda bir arada sergilendi. [Li] Kuang-lü, Hai-hsi hou unvanı [ile] taltif edilerek [kendisine] sekiz bin ailenin [yaşadığı bir] toprak [parçası] [hımar olarak] verildi”.

Ayrıca Yü-ch'eng Kralı'nın başını kesen Chao Ti, Hsin-chih hou[unvanı] ile taltif edildi; Chün -chen[görevindeki] Chao Shih-cheng [ise], gösterdiği büyük başarılarından [dolayı] Kuang-lü tai-fu⁸⁹ [görevine] getirildi.

Shang-kuan Chieh [düşmanın] içlerine kadar girmeye cesaret ettiğinden, Shao-fu⁹⁰ [görevine] getirildi; plan [ve] stratejiden sorumlu Li Ch'ê, Shang-tang valisi yapıldı. Ordudaki subaylardan üçü, [saraydaki] dokuz yüksek görevden ⁹¹ [birinc], iki bin tan [maaşlı] yüzden fazla kişi soylu danışmanlığına⁹² [ve] il valiliğine; bin tan [maaşlı] binden fazla kişi [daha aşağı] görevlere getirildi. Kendi istek [ve] arzularıyla sefere katılan subaylara, beklentilerinin üzerinde görev [ve] mevkiler verildi. Sefere giden suçluların hepsi, [çektikleri] sıkıntılar karşılığında cezalarından kurtuldu. Askerler 40.000 [değerinde] parayla⁹³ mükâfatlandırıldı. Ta yuan seferine katılanlar orduda dört sene çalıştan sonra terhis edildi.

On bir yıl sonra Chêng-hê saltanatının üçüncü yılında [MÖ.90], Erh-shih [General] tekrar yetmiş bin süvari ile Wu-yüan'dan⁹⁴ çıkıp, Chih-chü⁹⁵ suyunu aşarak Hunlara saldırdı. Ordusu yenilince Hunlara teslim oldu [ve] Chan-yü tarafından öldürüldü. [Bunlar Hun Bölümünde anlaşılmaktadır].

c) Yorum ve tenkitte [şöyle] denmektedir

“Yü'nün biyografisinde anlatılanlara [göre Sarı] Nehir, K'un-lun'dan çıkar. K'un-lun [Dağları'nın] yüksekliği 2500 *li*'den fazladır. [Orada] güneş [ve] ay birbirini takip ederek [ve] parlak ışıklar meydana gelir. Chang Ch'ien'in Ta-hsia'ya elçi gitmesinden sonra, [Sarı] Nehrin kaynağına gelenler acaba K'un-lun adını verdikleri [dağları] görmüş olabilirler miydi?⁹⁶

⁸⁹ Kuang-lü tai-fu, İmparator'un en yakın yardımcısı ve danışmanıdır.

⁹⁰ Özel vergi ve harcamalardan sorumlu en yüksek memurdur.

⁹¹ Chiu Ch'ing, Han sarayında çeşitli işlerden sorumlu dokuz dereceli memuriyetin genel adıdır.

⁹² Soylu danışmanları veya yardımcılar saraydan tayin edilen ve genelde soyluların topraklarının yönetilmesi ile vergi toplanmasından sorumlu kişilerdir.

⁹³ Shih Chi'de “para” kelimesi karşılığında altın kullanılmıştır. SC.123, s. 3178.

⁹⁴ Bugün İç Moğolistan'da bulunan Wu-yüan ilinin 16 ilçesinden biridir. Aynı adı taşıyan bir kale vardır. TT. 135; TM, s. 113.

⁹⁵ Bu akarsuyun yeri tespit edilememiştir.

⁹⁶ Shang-shu'da yazılanlara göre Sarı Nehrin kaynağı Chi-shih idi. Chi Shih, bugün Chin-ch'eng ilinin He-kuang ilçesidir. Dolayısıyla Nehrin, Kun-lun'dan çıktığı söylenemez. HS.61, s. 2705, n. 1.

Onun için dokuz cyaletin dağ [ve] nehirlerini anlatan Shang Shu [Belgeler Kitabı], doğruya en yakındır. Yü biyografisi [ile] Shan-ching'deki⁹⁷ [bilgiler] tutarsızdır.

⁹⁷ Tam olarak adı Shan-hai ching'dir. Dağ ve nehirler hakkındaki klasik bu eser, Çince yazılmış en eski coğrafya kitabıdır. Yazarı bilinmemektedir. Son yüzyıl içinde bu kitabın Han sülalesinden önce değişik zamanlarda farklı kişiler tarafından yazılmış olduğu ileri sürülmüştür. Kitabın önce dağlar, sonra denizler (nehir- göl) kısmı hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Chung-kuo Li-tai Chih kuan Tzu-tien (Çin'in Tarihi Dönemlerine Ait Unvanlar Sözlüğü), Shanhai, 1992.
- Chung-kuo Ku-chin Ti-min Ta 'Tzu tien (Çin'in Eski ve yeni Yer Adları Büyük Sözlüğü), Shang-wu Basımevi, 12. Baskı, Taiwan, 1966.
- Chung-kuo Li-shih Ti-t'u Chi (Çin Tarih Atlası), 8 cilt, Shang-wu Basımevi, Pekin, 1982
- Çince-Uygurca Tarih Kavramları Karşılaştırılması, Xinjiang Halk Neşriyatı, Urumçi, 2003.
- Dubs H. Homes, "The Reliability of Chinese Histories", *The Far Eastern Quarterly*, vol. 6, no.1, Nov.1946.
- Eberhard, W., Çin Tarihi, TTK, Ankara, 1947.
- Feng Ch'eng-chün, "Hsi-yü ti-min", *Chung-hua shu-chü*, Taiwan, 51, 1962/63.
- Hanname, Gerbi, *Fırt (Kurigar) Tezkiresi, Xinjiang Halk Neşriyatı*, Urumçi, 1994, I ve II, s. 883-953.
- Han-tai Ho-hsi ssu-chün te t'uo-cha*, Shang-wu Basımevi, Taiwan
- Herbert A. Giles, *Chinesc-English Dictionary* 1-1, Shanghai, 1912.
- Hermann, Albert, "*Historical and Commercial Atlas of China*", Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1935; Edinburg, 1966.
- Hirth F. "The Story of Chang Ki'en, China's Pioneer in Western Asia", *JAOS*, 37/2, 1917, s. 89-152.
- Hsü Sung, *Hsi-yü shui-tao chi*, Kuang Wen Basımevi, Taiwan, 58, 1969.
- Hucker, Charles O., *A Dictionary of Official Titles in Imperial China*, Stanford University Press, Stanford, 1985.
- Hulsewe, A.F.P., *China in Central Asia: The Early Stage, 125BC-AD23*, Leiden, 1979.
- Hulsewe, A.F.P., *The problem of the Authenticity of Shah Chi ch.* 123.

- J.J.M. de Groot., *Die Hunnen der Vorchristlichen Zeit*, 1. cilt, Berlin, 1921; *Zeit Die Westlande Chinas in der Vorchristlichen Zeit*, 2. cilt, Berlin, 1926.
- K'ang-hsi Tzu-tien, Commercial Press, Shanhai, 1933.
- Kazou, Enoki, "On the Relationship between the Shih chi. Bk. 123 and the Han-shu Bks. 61 and 96." *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, No 41, The Toyo Bunko, 1983 ; "The Location of the Capital of Lou-lan and the Date of Kharosthi Inscriptions, Toyo Bunko, 22, 1963.
- Li Huei-yüan, "Han Hsi-yü t'u-k'ao", *Lê-t'ien basımevi*, Taiwan, 63, 1974/75.
- Lindemans, M. F., *Xi Wang-mu*, *Encyclopedia Mythica*, s. 1.
- Matthews, R. H., *Chinese-English Dictionary*, 17. baskı, Cambridge, Massachusetts, 1993.
- Nicola di Cosmo, *Inner Asia in Chinese History*, Indiana University, Ural-Altay Araştırmaları Bölümü, Basılmamış Doktora Tezi, 1991.
- Ögel, Bahaeddin., *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, 2. cilt, Ankara, 1981.
- Sino-Western Calendar For Two Thousand Years, 1-2000 AD*, Kuo-ming Basımevi, Taiwan, 1958.
- Sargent, B. Clyde, "Subsidized History, Pan Ku and the Historical Records of the Farmer Han Dynasty", *The Far Eastern Quarterly*, vol. 4, n. 2, 1944.
- Shao Tai-hsin, *Han-tai Ho-hsi Ssu-chün te t'o chan*, Shang-wu Basımevi, Taiwan, 77, 1988.
- Sino Western Calendar For Two Thousand Years, 1-2000 AD.*, Kuo ming Basımevi, 1958.
- Sse-ma Ch'ien, *Shih Chi*, Lê-t'ien Basımevi, Taiwan, 1959.
- Sse-ma Kuang, *Tze-chih tung-chien*, Shih-chieh basımevi, Taiwan, ...61. 1972/73.
- Twitchett, D., Michael Loewe., *The Cambridge History of China*, vol.1, Cambridge University Press, 1986.
- Tzu-yüan, Shang-wu basımevi, Taiwan, 1983.
- Watson, B., *Records of the Grand Historian of China*, Colombia University Press, 1961, vol.II.
- Wylic, A., "Notes on the Western Regions", *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, vol. 10(1881) s. 20-73; vol. 11(1882) s. 83-115.

DİZİN

A

Ai, 55, 63, 90
 Ai [ti], 63
 An-hsi, 15, 34-36, 39, 41, 76, 82, 85, 86
 An-jê, 54
An-shih Hou, 63
 An-ting, 41
An-yüen Hou, 18

B

Batı Bölgeleri, 3, 4, 6, 8, 9, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 23, 25, 29, 32, 35-37, 39, 52-54, 57, 71, 73-77
 Büyük Yüch-chihlar, 29, 30, 35-37, 46, 84

C

Ch'ang Huci, 49, 53, 62
 Ch'ang-an, 6, 20, 24-30, 33, 35, 37, 39, 42-45, 51, 56, 62-67, 70, 75, 86
 Ch'ang-feng, 41
Ch'ang-lo Hou, 50, 62
Ch'ang-luo Hou, 53
 Ch'ang-yi, 90
 Ch'an-yü, 15, 18, 19, 36-38, 41, 46, 49, 55, 61, 70, 72-76, 81, 83, 84
 Ch'ê, 95
 Ch'ê-Ch'ien-Ch'iu, 62
 Ch'ê-chi Chiang-chün Chang-shih, 51
 Ch'ên T'ang, 37, 53
Ch'eng lu-wei, 57
 Ch'eng-hsiang, 57, 60, 62
 Ch'eng-te, 63
 Ch'eng-ti, 31, 37
 [Ch'ang] Huei, 50
 [Ch'ang] Hui, 63
 [Chang] Ch'ien, 46, 47, 79-85, 87, 90

[Chao] P'o-mu, 22, 87
 [Cheng] Chi, 18, 69, 70, 71
Ch'i chün, 64
 Ch'iang, 14, 20, 21, 26, 28, 30, 36, 52, 53, 64, 72, 73, 76, 80, 81
Ch'i-chün, 45, 56, 66
 Ch'ieh-mo, 57, 64, 67
 Ch'ih-ku, 45, 51, 53, 56
 Ch'ih-t'u, 32
 Ch'i-lien, 14, 15, 36, 80, 83, 84
 Ch'i-mi, 53
 Ch'in, 16, 18, 33, 59, 60, 72, 73, 75
 Ch'ing, 1, 20, 60, 63, 70, 91, 95, 115
 Ch'ing [ti], 63
 Ch'ing Tai-fu, 60
 Ch'iuang, 81, 82
 Ch'iu-tzê, 26, 56
Ch'iu-tzu, 49, 56, 57, 62, 63, 75
 Ch'u, 43, 48, 49, 51
 Ch'ung-kuo, 43, 93
Ch'üeh-hu Hou, 21, 64
 Ch'ü-hou, 74
Ch'ü-lu-lai Wang, 20
 Ch'ü-lê, 26
 Ch'ü-li, 57, 58, 62
 Ch'ü-ma Hsiao-wei, 92
 Chan Tsun, 51
 Chang Ch'ien, 3, 4, 6, 8, 17, 21, 34, 40, 46, 79, 80, 81, 85, 86, 95
 Chang-yeh, 17, 58, 59, 83, 86, 91
 Chang-Yi, 71
 Chao Shih-cheng, 95
 Chao Te, 31
 Chao-ti, 62, 68
 Chen Liang, 75
 Cheng Chi, 18, 51, 52, 69
 Chêng-hê, 95
 Cheng-ho, 68
 Cheng-shih Ch'ang, 58
 Chih, 3, 80, 92, 95, 97

EKLER

ÇİNCE'NİN SES ALFABESİ

(Çince Pinyin, Wade-Giles, Türkçe)

P	WG	T	P	WG	T
a	a	a	ceng	ts'eng	tsing
ai	ai	ay	cha	ch'a	ça
an	an	an	chai	ch'ai	çay
ang	ang	anğ	chan	ch'an	çan
ao	ao	av	chang	ch'ang	çanğ
ba	pa	ba	chao	ch'ao	çav
bai	pai	bay	che	ch'e	çi
ban	pan	ban	chen	ch'en	çın
bang	pang	banğ	cheng	ch'eng	çing
bao	pao	bav	chi	ch'ih	çi
bei	pei	bey	chong	ch'ung	çung
ben	pen	bın	chou	ch'ou	çoğ
benğ	peng	binğ	chu	ch'u	çu
bi	pi	bi	chuai	ch'uai	çuay
bian	pien	byen	chuan	ch'uan	çuan
biao	piao	byav	chui	ch'ui	çuiy
bie	pieh	bye	chun	ch'un	çun
bin	pin	bın	chuo	ch'o	çuo
bing	ping	binğ	ci	tz'u	tsı
bo	po	bo	cong	ts'ung	tsunğ
bu	pu	bu	cou	ts'ou	tsoğ
cai	ts'a	tsay	cu	ts'u	tsu
can	ts'an	tsan	cuan	ts'uan	tsuan
cang	ts'ang	tsanğ	cui	ts'ui	tsuiy
cao	ts'ao	tsav	cun	ts'un	tsun
ce	ts'e	tsğı	cuo	ts'o	tsuo
cen	ts'en	tsın	da	ta	da

<u>P</u>	<u>WG</u>	<u>T</u>	<u>P</u>	<u>WG</u>	<u>T</u>
dai	tai	dai	gan	kan	gan
dan	tan	dan	gang	kang	gāng
dang	tang	dāng	gao	kao	gav
dao	tao	dav	ge	ko	gɿ
de	te	di	gen	ken	gɿn
deng	teng	dīng	geng	keng	gīng
di	ti	di	gong	kung	gūng
dian	tien	dycn	gou	kou	goǒ
diao	tiao	dyav	gu	ku	gu
die	tieh	dye	gua	kua	gua
ding	ting	dīng	guai	kuai	guay
diu	tiu	dyu	guan	k'uan	guan
dong	tung	dūng	gui	kuei	guiy
dou	tou	doǒ	gun	kun	gun
du	tu	du	guo	kuo	guo
duan	tuan	duan	ha	ha	ha
dui	tui	duiy	hai	hai	hay
duo	to	dǒo	han	han	han
e	o,a	ǵ	hang	hang	hāng
ci	ei	ey	hao	hao	hav
en	en	in	he	ho	hǵɿ
eng	eng	īng	hei	hei	hey
er	erh	irǵ	hen	hen	hin
fa	fa	fa	heng	heng	hīng
fan	fan	fān	hong	hung	hūng
fang	fang	fāng	hou	hou	hoǒ
fei	fei	fey	hu	hu	hu
fen	fēn	fin	hua	hua	hua
feng	fēng	fīng	huai	huai	huay
fo	fo	fo	huan	huan	huan
fou	fou	foǒ	huang	huang	huāng
fu	fu	fu	hui	hui	hui
ga	ka	ga	hun	hun	hun
gai	kai	gay	huo	huo	huo

<u>P</u>	<u>WG</u>	<u>T</u>	<u>P</u>	<u>WG</u>	<u>T</u>
jì	chi	ci	lang	lang	laŋğ
jia	chia	cya	lao	lao	lao
jian	chien	cyen	lei	lei	ley
jiang	chiang	cyangğ	leng	leng	liŋğ
jiao	chiao	cyav	li	li	li
jic	chieh	cye	lian	lien	lyen
jín	chin	cin	liang	liang	lyangğ
jiong	chiung	cyungğ	liao	liao	lyav
jiu	chiu	cyu	lie	lieh	lyc
ju	chü	cü	lin	lin	lin
juan	chüan	jüen	ling	ling	liŋğ
jue	chüch	cüe	liu	liu	lyu
jun	chün	cün	long	lung	luŋğ
ka	k'a	ka	lou	lou	loğğ
kai	k'ai	kay	lu	lu	lu
kan	k'an	kan	luan	luan	luan
kang	k'ang	kaŋğ	lun	lun	lun
kao	k'ao	kav	luo	lo	luo
ke	k'o	kğ	lü	lü	lü
kcn	k'en	kin	lue	lueh	luc
keng	k'eng	kiŋğ	ma	ma	ma
kong	k'ung	kunğğ	mai	mai	may
kou	k'ou	koğğ	man	man	man
ku	k'u	ku	mang	mang	maŋğ
kua	k'ua	kua	mao	mao	mav
kuai	k'uai	kuay	mci	mei	mey
kuan	k'uan	kuan	men	men	min
kuang	k'uang	kuangğ	meng	meng	miŋğ
kui	k'uei	kuiy	mi	mi	mi
kun	k'un	kun	mian	mien	myen
kuo	k'uo	kuo	miao	miao	myav
la	la	la	min	min	min
lai	lai	lay	ming	ming	miŋğ
lan	lan	lan	miu	miu	myu

<u>P</u>	<u>WG</u>	<u>T</u>	<u>P</u>	<u>WG</u>	<u>T</u>
mo	mo	mo	pen	p'en	pın
mou	mou	moğ	peng	p'eng	ping
mu	mu	mu	pi	p'i	pi
na	na	na	pian	p'ien	pyen
nai	nai	nai	piao	p'iao	pyav
nan	nan	nan	pie	p'ieh	pye
nang	nang	nağ	pın	p'in	pın
nao	nao	nav	ping	p'ing	ping
nei	nei	ney	po	p'o	po
nen	nen	nın	pou	p'ou	poğ
neng	neng	neğ	pu	p'u	pu
ni	ni	ni	qi	ch'i	çi
nian	nien	nyen	qia	ch'ia	çya
niang	niang	niang	qian	ch'ien	çyen
niao	niao	nyav	qiang	ch'iang	çyang
nie	nich	nye	qiao	ch'iao	çyav
nin	nin	nın	qie	ch'ieh	çye
ning	ning	ning	qin	ch'in	çin
niu	niu	nyu	qing	ch'ing	çing
nong	nung	nunğ	qiong	ch'iung	çyung
nou	nou	noğ	qiu	ch'iu	çyu
nu	nu	nu	quan	ch'üan	çüen
nuan	nuan	nuan	que	ch'üch	çüe
nun	nun	nun	qun	ch'ün	çün
nuo	no	nuo	ran	jan	ran
nü	nü	nü	rang	jang	rang
o	o	o	rao	jao	rav
ou	ou	oğ	re	je	rgı
pa	p'a	pa	ren	jen	rn
pai	p'ai	pay	reng	jeng	rnğ
pan	p'an	pan	ri	jih	ng
pang	p'ang	pağ	rong	jung	rung
pao	p'ao	pav	rou	jou	roğ
pei	p'ei	pey	ru	ju	ru

<u>P</u>	<u>WG</u>	<u>T</u>	<u>P</u>	<u>WG</u>	<u>T</u>
ruan	juan	ruan	sun	sun	sun
rui	jui	ruiy	suo	so	suo
run	jun	run	ta	t'a	ta
ruo	jo	ruo	tai	t'ai	tay
sa	sa	sa	tan	t'an	tan
sai	sai	say	tang	t'ang	tanğ
san	san	san	tao	t'ao	tav
sang	sang	sangğ	te	t'e	tğ
sao	sao	sav	teng	t'eng	unğ
se	se	siğ	ti	t'i	ti
sen	sen	sin	tian	t'ien	tyen
sha	sha	şa	tie	t'ieh	tye
shai	shai	şay	ting	t'ing	ting
shan	shan	şan	tong	t'ung	tunğ
shang	shang	şangğ	tou	t'ou	toğ
shao	shao	şav	tu	t'u	tu
shen	shen	şin	tuan	t'uan	tuan
sheng	sheng	şinğ	tui	t'ui	tuiy
shi	shih	şi	tun	t'un	tun
shou	shou	şoğ	tuo	t'o	tuo
shu	shu	şu	wa	wa	va
shua	shua	şua	wai	wai	vay
shuai	shuai	şuay	wan	wan	van
shuan	shuan	şuan	wang	wang	vanğ
shuang	shuang	şuangğ	wei	wci	vciy
shui	shui	şui	wen	wcn	vin
shun	shun	şun	weng	weng	vinğ
shuo	shuo	şuo	wo	wo	vo
si	ssu	si	xi	hsi	şi
song	sung	sunğ	xia	hsia	şia
sou	sou	soğ	xian	hsien	şyen
su	su	su	xiang	hsiang	şyang
suan	suan	suan	xiao	hsiao	şyav
sui	sui	sui	xie	hsieh	şye

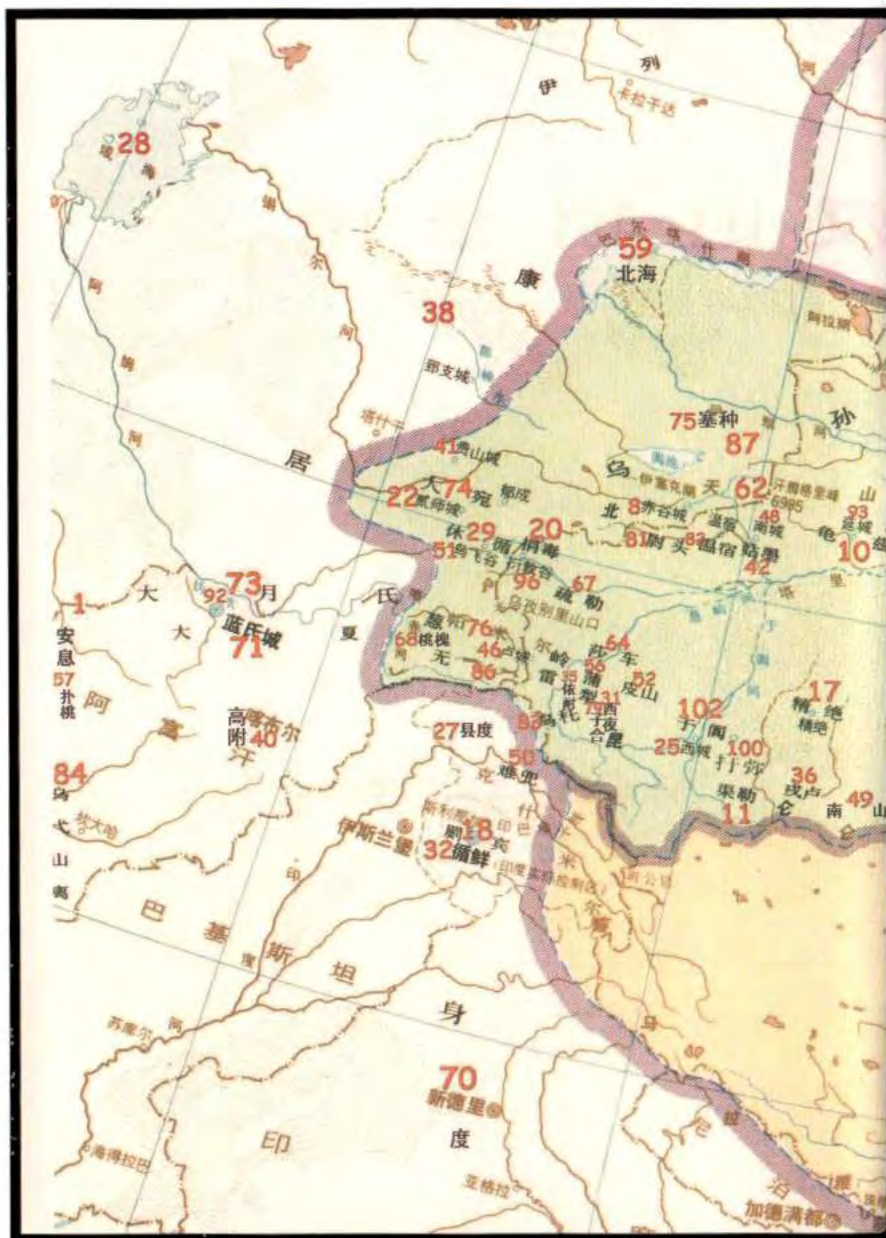
<u>P</u>	<u>WG</u>	<u>T</u>	<u>P</u>	<u>WG</u>	<u>T</u>
xin	hsin	šin	zhao	chao	cao
xing	hsing	şing	zhe	che	cǎi
xiong	hsiong	şyung	zhen	chen	cin
xiu	hsiu	şyu	zheng	cheng	cing
xu	hsü	şü	zhi	chih	ci
xuan	hsüan	şüan	zhong	chung	cung
xun	hsün	şün	zhou	chou	coğ
(yai)	yai	yay	zhu	chu	cu
yan	yen	yen	zhua	chua	cua
yang	yang	yang	zhuai	chuai	cuay
yao	yao	yav	zhuan	chuan	cuan
ye	yeh	ye	zhuang	chuang	cuang
yi	yi	I	zhui	chui	cuiy
yin	yin	yin	zhun	chun	cün
ying	ying	ying	zhuo	chuo	cuo
yo	yo	yo	zi	tzu	dzi
yong	yung	yung	zong	tsung	dzung
you	yu	yoğ	zou	tsou	dzou
yu	yü	yü	zu	tsu	dzu
yuan	yücn	yücn	zuan	tsuan	dzuan
yue	yüeh	yüe	zui	tsui	dzuiy
yun	yün	yün	zun	tsun	dzun
za	tsa	dza	zuo	tso	dzuo
zai	tsai	dzai			
zan	tsan	dzan			
zang	tsang	dzang			
zao	tsao	dzao			
ze	tse	dzǎi			
zei	tsei	dzey			
zen	tscn	dzin			
zeng	tseng	dzing			
zha	cha	ca			
zhan	chan	can			
zhang	chang	cang			

Tablo 2: Ölçü Birimleri Tablosu

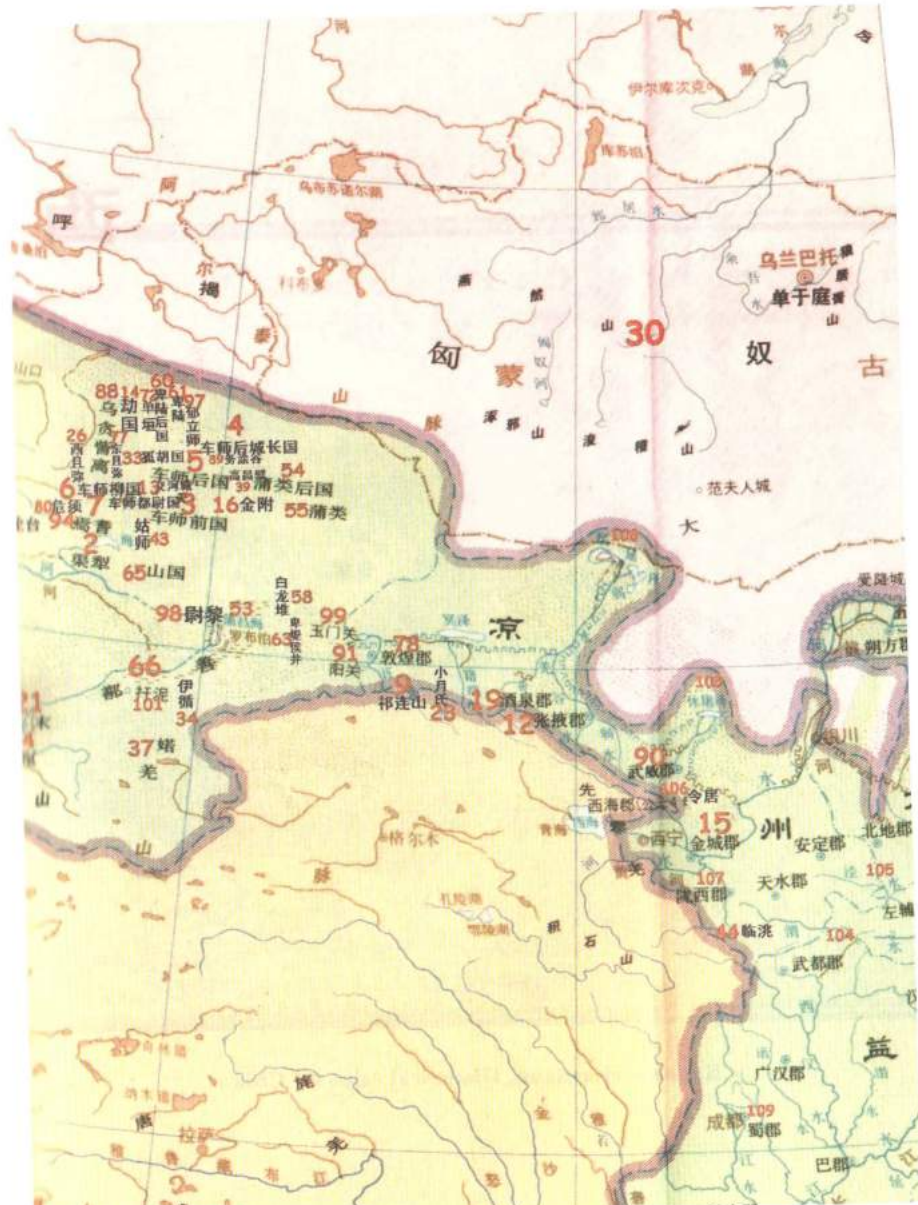
Han Dönemi Ölçü Birimleri

1 ts'un		23.1 mm
1 ch'ih	(10 ts'un)	23.1 cm
1 pu	(6 ch'ih)	1.38 m
1 Chang	(10 ch'ih)	2.31 m
1 li		0.415 km
1 Shih / 1 hu		19.968 litre
1 Shu		0.64 gram
1 Liang	(24 shu)	15.36 gram
1 Chin	(16 Liang)	245 gram
1 Ch'ing	(100 mou)	46095,33 m

HARİTALAR

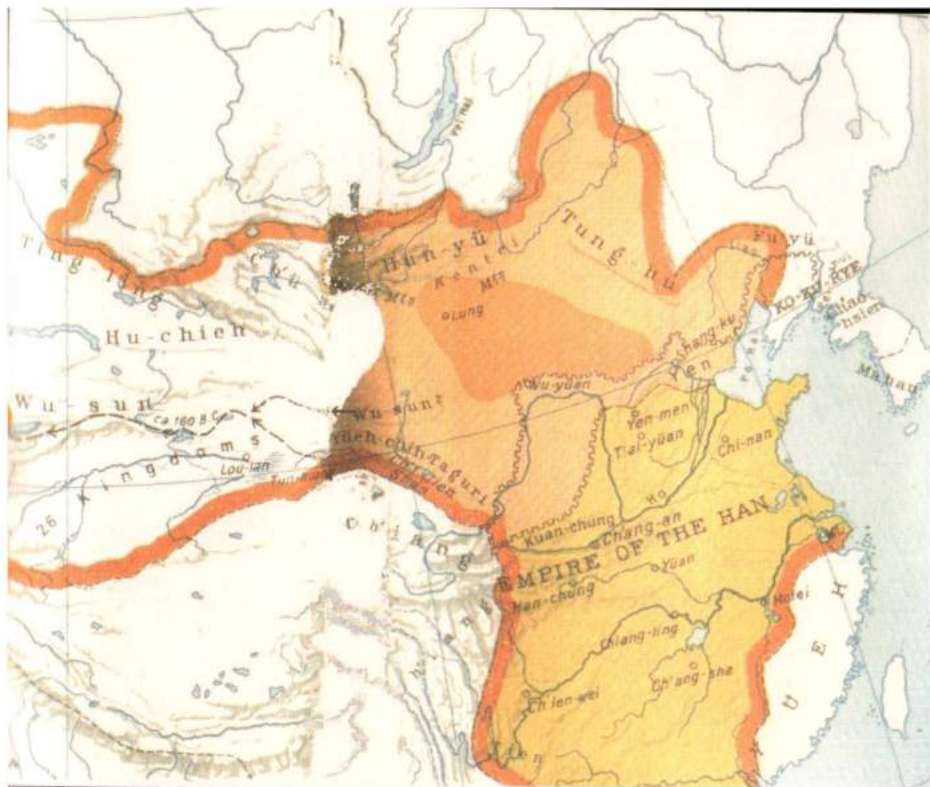

Kaynak: Chung- kuo Li-shih Ti-t'u Chi

Kaynak: Hermann, Historical Atlas Of China

ORİJİNAL METİN

漢書卷九十六上

西域傳第六十六上

師古曰：「自烏孫國已後分爲下卷。」

西域以孝武時始通，本三十六國，其後稍分至五十餘，^(一)皆在匈奴之西，烏孫之南。南
北有大山，中央有河，東西六千餘里，南北千餘里。東則接漢，隄以玉門、陽關，^(二)西則限
以葱嶺。^(三)其南山，東出金城，與漢南山屬焉。^(四)其河有兩原：一出葱嶺山，一出于闐。^(五)
于闐在南山下，其河北流，與葱嶺河合，東注蒲昌海。蒲昌海，一名鹽澤者也，去玉門、陽
關三百餘里，廣袤三百里。^(六)其水亭居，冬夏不增減，皆以爲潛行地下，南出於積石，爲中
國河云。

〔一〕師古曰：「司馬彪續漢書云至于哀平，有五十國也。」

〔二〕孟康曰：「陽（陽）^(一)關皆在敦煌西界。」師古曰：「隄，塞也。」

〔三〕師古曰：「西河舊事云葱嶺其山高，上悉生葱，故以名焉。」

【師古曰：「屬，聯也，音之欲反。」】

【師古曰：「閼字與寔同，音徒賢反，又音徒見反。」】

【師古曰：「表，長也，音茂。」】

自玉門、陽關出西域有兩道。從鄯善傍南山北，波河西行至莎車，爲南道；〔一〕南道西踰葱嶺則出大月氏、安息。〔二〕自車師前王廷隨北山，波河西行至疏勒，爲北道；北道西踰葱嶺則出大宛、康居、奄蔡焉〔三〕。

〔一〕師古曰：「波河，循河也。鄯善上屬反。傍音步浪反。波音彼義反。此下皆同也。」

〔二〕師古曰：「氏音支。」

西域諸國大率土著，〔一〕有城郭田畜，與匈奴、烏孫異俗，故皆役屬匈奴。〔二〕匈奴西邊日逐王置僮僕都尉，使領西域，常居焉耆、危須、尉黎間，賦稅諸國，取富給焉。〔三〕

〔一〕師古曰：「言著土地而有常居，不隨畜牧移徙也。著音直略反。」

〔二〕師古曰：「服屬於匈奴，爲其所役使也。」

〔三〕師古曰：「給，足也。」

自周衰，戎狄錯居涇渭之北。〔一〕及秦始皇攘卻戎狄，築長城，界中國，〔二〕然西不過臨洮。〔三〕

〔一〕師古曰：「錯，雜也。」

〔二〕師古曰：「爲中國之竟界也。」

〔三〕師古曰：「洮音土高反。」

漢興至于孝武，事征四夷，廣威德，而張騫始開西域之迹。其後驃騎將軍擊破匈奴右地，降渾邪、休屠王，〔一〕遂空其地，始築令居以西，〔二〕初置酒泉郡，後稍發徙民充實之，分置武威、張掖、敦煌，〔三〕列四郡，據兩關焉。自貳師將軍伐大宛之後，西域震懼，多遣使來貢獻，漢使西域者益得職。〔四〕於是自敦煌西至鹽澤，往往起亭，而輪臺、渠犂皆有田卒數百人，置使者校尉領護，〔五〕以給使外國者。〔六〕

〔一〕師古曰：「屠音除。」

〔二〕師古曰：「令音鈴。」

〔三〕師古曰：「敦音徒門反。」

〔四〕師古曰：「賞其勤勞，皆得拜職也。」

〔五〕師古曰：「統領保護營田之事也。」

〔六〕師古曰：「收其所種五穀以供之。」

至宣帝時，遣衛司馬使護鄯善以西數國。及破姑師，未盡殄，〔一〕分以爲車師前後王及山北六國。時漢獨護南道，未能盡并北道也，然匈奴不自安矣。其後日逐王畔單于，將衆

來降，護鄯善以西使者鄭吉迎之。既至漢，封日逐王爲歸德侯，吉爲安遠侯。是歲，神爵三年也。乃因使吉并護北道，故號曰都護。都護之起，自吉置矣。(一) 僮僕都尉由此罷，匈奴益弱，不得近西域。於是徙屯田，田於北胥鞬，(二) 披莎車之地，(三) 屯田校尉始屬都護。都護督察烏孫、康居諸外國，(四) 動靜有變以聞。可安輯，安輯之；可擊，擊之。(五) 都護治烏壘城，去陽關二千七百三十八里，與渠犂田官相近，土地肥饒，於西域爲中，故都護治焉。

(一) 師古曰：「雖破其國，未能滅之。」

(二) 師古曰：「都猶總也，言總護南北之道。」

(三) 師古曰：「胥鞬，地名也。胥音先餘反。擊音居言反。」

(四) 師古曰：「披，分也。」

(五) 師古曰：「擊，視也。」

(六) 師古曰：「輯與集同。」

至元帝時，復置戊己校尉，屯田車師前王庭。是時匈奴東蒲類王茲力支將人衆千七百餘人降都護，都護分車師後王之西爲烏食，離地以處之。

自宣、元後，單于稱藩臣，西域服從，其土地山川王侯戶數道里遠近翔實矣。(一)

(一) 師古曰：「翔與詳同，假借用耳。」

〔出陽關，自近者始〕曰媼羌。〔二〕媼羌國王，號去胡來王。〔三〕去陽關千八百里，去長安六千三百里，辟在西南，不當孔道。〔四〕戶四百五十，口千七百五十，勝兵者五百人。西與且末接。〔五〕隨畜逐水草，不田作，仰鄯善、且末穀。〔六〕山有鐵，自作兵，兵有弓、矛、服刀、劍、甲。〔六〕西北至鄯善，乃當道云。

〔一〕孟康曰：「媼音兒。」師古曰：「音而遮反。」

〔二〕師古曰：「言去離胡戎來附漢也。」

〔三〕師古曰：「辟讀曰僻。孔道者，穿山險而爲道，猶今言穴徑耳。」

〔四〕師古曰：「且音子餘反。」

〔五〕師古曰：「賴以自給也。仰音牛向反。」

〔六〕劉德曰：「服刀，拍髀也。」師古曰：「拍音貳。髀音俾，又音陞。」

鄯善國，本名樓蘭，王治扞泥城，〔一〕去陽關千六百里，去長安六千一百里。戶千五百七十，口萬四千一百，勝兵二千九百十二人。輔國侯、卻胡侯，〔二〕鄯善都尉、擊車師都尉，左右且渠、擊車師君各一人，譯長二人。西北去都護治所千七百八十五里，至山國千三百

六十五里，^(三)西北至車師千八百九十里。地沙鹵，少田，寄田仰穀旁國。^(四)國出玉，多菽、藿、檉柳、胡桐、白草。^(五)民隨畜牧逐水草，有驢馬，多橐它。^(六)能作兵，與婼羌同。

〔一〕師古曰：「扞音一胡反。」

〔二〕師古曰：「卻音丘略反，其字從卩。卩音節。下皆類此。」

〔三〕師古曰：「此國山居，故名山國也。」

〔四〕師古曰：「寄於它國種田，又隴旁國之數也。仰音牛向反。」

〔五〕孟康曰：「白草，草之白者。胡桐似桑而多曲。」師古曰：「檉柳，河柳也，今謂之赤檉。白草似莠而細，無芒，其乾孰時正白色，牛馬所嗜也。胡桐亦似桐，不類桑也。蟲食其樹而沫出下流者，俗名爲胡桐淚，言似眼淚也，可以汗金銀也，今工匠皆用之。流俗語訛呼淚爲律。橐音丑成反。」

〔六〕師古曰：「它，古他字也，音徒何反。」

初，武帝感張騫之言，甘心欲通大宛諸國，使者相望於道，一歲中多至十餘輩。樓蘭姑師當道，苦之。^(一)攻劫漢使王恢等，又數爲匈奴耳目，令其兵遮漢使。漢使多言其國有城邑，兵弱易擊。於是武帝遣從票侯趙破奴將屬國騎^(二)及郡兵數萬擊姑師。王恢數爲樓蘭所苦，上令恢佐破奴將兵。破奴與輕騎七百人先至，虜樓蘭王，遂破姑師，因暴兵威以動烏孫，大宛之屬。^(三)還，封破奴爲浞野侯，恢爲浩侯。^(四)於是漢列亭障至玉門矣。

〔一〕師古曰：「每供給使者受其勞費，故厭苦之。」

〔二〕師古曰：「屬國謂諸外國屬漢也。」

〔三〕師古曰：「恭謂顯揚也。」

〔四〕蘇林曰：「浩音昊。」

樓蘭既降服貢獻，匈奴聞，發兵擊之。於是樓蘭遣一子質匈奴，一子質漢。後貳師軍擊大宛，匈奴欲遮之，貳師兵盛不敢當，即遣騎因樓蘭候漢使後過者，欲絕勿通。時漢軍正任文將兵屯玉門關，爲貳師後距。〔一〕捕得生口，知狀以聞。上詔文使道引兵捕樓蘭王。將詣闕，簿責王。〔二〕對曰：「小國在大國間，不兩屬無以自安。願徙國入居漢地。」上直其言，遣歸國。〔三〕亦因使候司匈奴。匈奴自是不甚親信樓蘭。

〔一〕師古曰：「後距者，居後以距敵。」

〔二〕師古曰：「以文簿一責之。簿音簿。〔步〕戶反。」

〔三〕師古曰：「以其言爲直。」

征和元年，樓蘭王死，國人來請質子在漢者，欲立之。質子常坐漢法，下蠶室宮刑，故不遣。報曰：「侍子，天子愛之，不能遣。其更立其次當立者。」樓蘭更立王，漢復責其質子，亦遣一子質匈奴。後王又死，匈奴先聞之，遣質子歸，得立爲王。〔一〕漢遣使詔新王，令入朝，天子將加厚賞。樓蘭王後妻，故繼母也，謂王曰：「先王遣兩子質漢皆不還，奈何欲往

朝乎？」王用其計，謝使曰：「新立，國未定，願待後年入見天子。」然樓蘭國最在東垂，近漢，當白龍堆，乏水草，常主發導，負水儲糧，送迎漢使，又數爲吏卒所寇，懲艾不便與漢通。」^(一)後復爲匈奴反間，^(二)數遮殺漢使。其弟尉屠耆降漢，具言狀。

〔一〕師古曰：「匈奴在漢前聞樓蘭王死，故即遣質子還也。」

〔二〕師古曰：「艾讀曰久。」

〔三〕師古曰：「聞音居覓反。」

元鳳四年，大將軍霍光白遣平樂監傳介子往刺其王。介子輕將勇敢士，齎金幣，揚言以賜外國爲名。既至樓蘭，詐其王欲賜之，王喜，與介子飲，醉，將其王屏語，壯士二人從後刺殺之，貴人左右皆散走。介子告諭以「王負漢罪，天子遣我誅王，當更立王弟尉屠耆在漢者。漢兵方至，毋敢動，自令滅國矣！」介子遂斬王，當歸首，^(一)馳傳詣闕，^(二)縣首北闕下。封介子爲義陽侯。乃立尉屠耆爲王，更名其國爲鄯善，爲刻印章，賜以宮女爲夫人，備車騎輜重，^(三)丞相〔將軍〕率百官送至橫門外，^(四)祖而遣之。^(五)王自請天子曰：「身在漢久，今歸，單弱，而前王有子在，恐爲所殺。國中有伊循城，其地肥美，願漢遣^(一)〔一〕將屯田積穀，令臣得依其威重。」於是漢遣司馬一人、吏士四十人，田伊循以填撫之。^(二)其後更置都尉。伊循官置始此矣。

〔一〕師古曰：「嘗歸者，其王名也。」昭紀言安歸，今此作嘗歸，紀傳不同，當有誤者。」

〔二〕師古曰：「傳音張戀反。」

〔三〕師古曰：「重音直用反。」

〔四〕孟康曰：「橫音光。」

〔五〕師古曰：「爲設祖道之禮也。」

〔六〕師古曰：「填音竹勿反。」

鄯善當漢道衝，西通且末七百二十里。自且末以往皆種五穀，土地草木，畜產作兵，略與漢同，有異，乃記云。

且末國，王治且末城，去長安六千八百二十里。戶二百三十，口千六百一十，勝兵三百二十人。輔國侯、左右將、譯長各一人。西北至都護治所二千二百五十八里，北接尉犁，南至小宛，可三日行。有蒲陶諸果。西通精絕二千里。

小宛國，王治扞零城，〔一〕去長安七千二百一十里。戶百五十，口千五十，勝兵二百人。輔國侯、左右都尉各一人。西北至都護治所二千五百五十八里，東與婼羌接，辟南不當道。〔二〕

〔一〕師古曰：「扞音烏。」

〔二〕師古曰：「辟讀曰僻。下皆類此。」

精絕國，王治精絕城，去長安八千八百二十里。戶四百八十，口三千三百六十，勝兵五百人。精絕都尉，左右將，譯長各一人。北至都護治所二千七百二十三里，南至戎盧國四日行，地隄陁，西通扞彌四百六十里。〔一〕

〔一〕師古曰：「扞音烏。」

戎盧國，王治卑品城，去長安八千三百里。戶二百四十，口千六百一十，勝兵三百人。東北至都護治所二千八百五十八里，東與小宛、南與婁羌、西與渠勒接，辟南不當道。

扞彌國，王治扞彌城，去長安九千二百八十里。戶三千三百四十，口二萬四十，勝兵三千五百四十人。輔國侯，左右將，左右都尉，左右騎君各一人，譯長二人。東北至都護治所三千五百五十三里，南與渠勒、東北與龜茲、西北與姑墨接，〔二〕西通于闐三百九十里。今名寧彌。

〔一〕師古曰：「龜音丘。茲音慈。」

渠勒國，王治隄都城，〔一〕去長安九千九百五十里。戶三百一十，口二千一百七十，勝兵三百人。東北至都護治所三千八百五十二里，東與戎盧、西與婼羌、北與扞彌接。

〔一〕師古曰：「隄音居言反。」

于闐國，王治西城，去長安九千六百七十里。戶三千三百，口萬九千三百，勝兵二千四百人。輔國侯、左右將、左右騎君、東西城長、譯長各一人。東北至都護治所三千九百四十七里，南與婼羌接，北與姑墨接。于闐之西，水皆西流，注西海；其東，水東流，注鹽澤，河原出焉。〔一〕多玉石。〔二〕西通皮山三百八十里。

〔一〕蘇林曰：「即中國河也。」

〔二〕師古曰：「玉石，玉之璞也。一曰石之似玉也。」

皮山國，王治皮山城，去長安萬五十里。戶五百，口三千五百，勝兵五百人。左右將、左右都尉、騎君、譯長各一人。東北至都護治所四千二百九十二里，西南至烏秬國，二千三百

四十里，(一)南與天篤接，北至姑墨千四百五十里，西南當尉賓、烏弋山離道，西北通莎車三百八十里。

〔一〕鄭氏曰：「烏秣音鷄舉。」師古曰：「烏音一加反。秣音直加反。急言之聲如鷄舉耳，非正音也。」

烏秣國，王治烏秣城，去長安九千九百五十里。戶四百九十，口二千七百三十三，勝兵七百四十人。東北至都護治所四千八百九十二里，北與子合、蒲犂、西與難兜接。山居，田石間。有白草。累石爲室。民接手飲。(二)出小步馬，(三)有驢無牛。其西則有縣度，(四)去陽關五千八百八十八里，去都護治所五千二百(十)里。縣度者，石山也，谿谷不通，以繩索相引而度云。

〔一〕師古曰：「自高山下谿澗中飲水，故接連其手，如緩之爲。」

〔二〕孟康曰：「種小龍步也。」師古曰：「此說非也。小，細也。細步，(言其)能蹠足，即今所謂百步千跡者也。豈謂其小種乎？」

〔三〕師古曰：「縣繩而度也。縣，古懸字。」

西夜國，王號子合王，治呼健谷，(一)去長安萬二百五十里。戶三百五十，口四千，勝兵

千人。東北到都護治所五千四十六里，東與皮山、西南與烏秣、北與莎車、西與蒲犁接。蒲犁〔反〕〔及〕依耐、無雷國〔二〕皆西夜類也。西夜與胡異，其種類羌氏行國，〔三〕隨畜逐水草往來。而子合土地出玉石。

〔一〕師古曰：「獲音鉅言反。」

〔二〕師古曰：「耐音奴代反。」

〔三〕師古曰：「言不土著也。」

蒲犁國，王治蒲犁谷，去長安九千五百五十里。戶六百五十，口五千，勝兵二千人。東北至都護治所五千三百九十六里，東至莎車五百四十里，北至疏勒五百五十里，南與西夜子合接，西至無雷五百四十里。侯、都尉各一人。寄田莎車。種俗與子合同。

依耐國，王治去長安萬一百五十里。戶一百二十五，口六百七十，勝兵三百五十人。東北至都護治所二千七百三十里，至莎車五百四十里，至無雷五百四十里，北至疏勒六百五十里，南與子合接，俗相與同。〔一〕少穀，寄田疏勒、莎車。

〔一〕師古曰：「與子合同風俗也。」

無雷國，王治盧城，去長安九千九百五十里。戶千，口七千，勝兵三千人。東北至都護治所二千四百六十五里，南至蒲黎五百四十里，南與烏秣、北與捐毒、西與大月氏接。(一)衣服類烏孫，俗與子合同。

(一)師古曰：「捐毒即身毒，天竺也，本皆一名，語有輕重耳。」

難兜國，王治去長安萬一百五十里。戶五千，口三萬一千，勝兵八千人。東北至都護治所二千八百五十里，西至無雷三百四十里，西南至罽賓三百三十里，南與娑羌、北與休循、西與大月氏接。種五穀，蒲陶諸果。有銀銅鐵，作兵與諸國同，屬罽賓。

罽賓國，王治循鮮城，去長安萬二千二百里。不屬都護。戶口勝兵多，大國也。東北至都護治所六千八百四十里，東至烏秣國二千二百五十里，東北至難兜國九日行，西北與大月氏、西南與烏弋山離接。

昔匈奴破大月氏，大月氏西君大夏，而塞王南君罽賓。(二)塞種分散，往往爲數國。(三)自疏勒以西北，休循、捐毒之屬，皆故塞種也。

〔一〕師古曰：「君謂爲之君也。塞音先得反。」

〔二〕師古曰：「即所謂釋種者也，亦稍有輕重耳。」

屬寶地平，溫和，有目宿，雜草奇木，檀、梓、竹、漆。〔二〕種五穀，蒲陶諸果，糞治園田。地下溼，生稻，冬食生菜。其民巧，雕文刻鏤，治宮室，織罽，刺文繡，好治食。有金銀銅錫，以爲器。市列。〔三〕以金銀爲錢，文爲騎馬，幕爲人面。〔三〕出封牛、水牛、象、大狗、沐猴、孔爵、〔四〕珠璣、珊瑚、虎魄、璧流離。〔五〕它畜與諸國同。

〔一〕師古曰：「樓香懷。即槐之類也，葉大而黑也。」

〔二〕師古曰：「市有列肆，亦如中國也。」

〔三〕張晏曰：「錢文面作騎馬形，漫面作人面目也。」如淳曰：「幕音漫。」師古曰：「幕即漫耳，無勞借音。今所呼幕皮者，亦謂其平而無文也。」

〔四〕師古曰：「封牛，項上隆起者也。郭義恭廣志云：屬寶大狗大如驢，赤色，數里搖尾以呼之。沐猴即獼猴也。」

〔五〕孟康曰：「流離青色如玉。」師古曰：「魏略云：大秦國出赤、白、黑、黃、青、綠、紺、紺、紅、紫十種流離。孟嘗青色，不博通也。此蓋自然之物，采澤光潤，隨於衆玉，其色不恆。今俗所用，皆銷（治）石汁，加以衆藥，灌而爲之，尤虛脆不貞，實非真物。」

自武帝始通屬寶，自以絕遠，漢兵不能至，其王烏頭勞數剽殺漢使。〔二〕烏頭勞死，子代立，遣使奉獻。漢使關都尉文忠送其使。王復欲害忠，忠覺之，乃與容屈王子陰末赴共合

謀，攻屬賓，殺其王，立陰末赴爲屬賓王，授印綬。後軍候趙德使屬賓，與陰末赴相失，^(一)陰末赴鎖琅當德，^(二)殺副已下七十餘人，遣使者上書謝。孝元帝以絕域不錄，放其使者於縣度，絕而不通。

〔一〕師古曰：「剽，劫也，音頻妙反。」

〔二〕師古曰：「相，失意也。」

〔三〕師古曰：「琅當，長鎖也，若今之繫繫人鎖矣。琅音郎。」

成帝時，復遣使獻謝罪，漢欲遣使者報送其使，杜欽說大將軍王鳳曰：「前屬賓王陰末赴本漢所立，後卒畔逆。^(一)夫德莫大於有國子民，罪莫大於執殺使者，所以不報恩，不懼誅者，自知絕遠，兵不至也。有求則卑辭，無欲則嬌嫚，終不可懷服。凡中國所以爲通厚蠻夷，慝快其求者，爲壤比而爲寇也。^(二)今縣度之隕，非屬賓所能越也。其鄉慕，不足以安西域；^(三)雖不附，不能危城郭。^(四)前親逆節，惡暴西域，^(五)故絕而不通；今悔過來，而無親屬貴人，奉獻者皆行賈賤人，欲通貨市買，以獻爲名，故煩使者送至縣度，恐失實見欺。凡遣使送客者，欲爲防護寇害也。起皮山南，更不屬漢之國四五，^(六)斥候士百餘人，五分夜擊刀斗自守，^(七)尙時爲所侵盜。驢畜負糧，須諸國稟食，得以自贍。^(八)國或貧小不能食，或桀黠不肯給，擁彊漢之節，餒山谷之間，^(九)乞匄無所得，^(一〇)離一二句則人畜棄捐曠野而

不反。^(三)又歷大頭痛、小頭痛之山，赤土、身熱之阪，令人身熱無色，頭痛嘔吐，驢畜盡然。^(四)又有三池、盤石阪，道陁者尺六七寸，長者徑三十里。臨崢嶸不測之深，^(五)行者騎步相持，繩索相引，二千餘里乃到縣度。畜隊，未半阮谷盡靡碎；^(六)人墮，勢不得相收視。險阻危害，不可勝言。聖王分九州，制五服，^(七)務盛內，不求外。今遣使者承至尊之命，送蠻夷之賈，勞吏士之衆，涉危難之路，罷弊所恃以事無用，^(八)非久長計也。使者業已受節，可至皮山而還。^(九)於是鳳白從欽言。屬賓實利賞賜賈市，其使數年而壹至云。

〔一〕師古曰：「卒，終也。」

〔二〕師古曰：「比，近也。爲其土壤接近，能爲寇也。厭音苦類反。比音頻寐反。」

〔三〕師古曰：「瘞讀曰擗。」

〔四〕師古曰：「城郭，總謂西域諸國也。」

〔五〕師古曰：「參謂章露也。」

〔六〕師古曰：「言經歷不屬漢者凡四五國也。更音工衡反。」

〔七〕師古曰：「夜有五更，故分而持之也。刀斗，解在李廣傳。」

〔八〕師古曰：「稟，給也。賂，足也。食讀曰飢。次下並同。」

〔九〕師古曰：「餒，飢也，音能賄反。」

〔十〕師古曰：「句亦乞也，音工大反。」

〔一〕師古曰：「離亦歷也。曠，空也。」

〔二〕師古曰：「嘔音一口反。」

〔三〕師古曰：「崢嶸，深險之貌也。崢音仕耕反。嶸音宏。」

〔四〕師古曰：「隊亦墮也。靡，散也。隊音直類反。靡音糜。」

〔五〕師古曰：「九州：冀、兖、豫、青、徐、荆、揚、梁、雍也。五服：侯、甸、綏、要、荒。」

〔六〕師古曰：「罷讀曰疲。所恃，謂中國之人也。無用，謂遠方蠻夷之國。」

〔七〕師古曰：「官已立計遣之，不能即止，可至皮山也。」

烏弋山離國，王去長安萬二千二百里。不屬都護。戶口勝兵，大國也。東北至都護治所六十日行，東與罽賓、北與撲挑、西與犂靬、條支接。〔一〕

〔一〕師古曰：「撲音布木反。犂讀與離同。靬音鉅連反，又鉅官反。」

行可百餘日，乃至條支。國臨西海，暑溼，田稻。有大鳥，卵如瓊。〔二〕人衆甚多，往往有小君長，安息役屬之，以爲外國。〔三〕善眩。〔四〕安息長老傳聞條支有弱水、西王母，亦未嘗見也。〔五〕自條支乘水西行，可百餘日，近日所入云。

〔一〕師古曰：「瓊，汲水瓶也，音於龍反。」

〔二〕師古曰：「安息以條支爲外國，如言蕃國也。」

〔三〕師古曰：「該讀與幻同，解在張壽傳。」

〔四〕師古曰：「玄中記云：『昆侖之詞水，鴻毛不能起』也。爾雅曰：『風竹、北戶、四王母、日下，謂之四荒也。』」

鳥弋地暑熱莽平，〔二〕其草木、畜產、五穀、果菜、食飲、宮室、市列、錢貨、兵器、金珠之屬皆與鬲賓同，而有桃拔、師子、犀牛。〔三〕俗重妄殺。〔四〕其錢獨文爲人頭，幕爲騎馬。以金銀飾杖。〔五〕絕遠，漢使希至。自玉門、陽關出南道，歷鄯善而南行，至鳥弋山離，南道極矣。轉北而東得安息。

〔一〕師古曰：「言有草莽而平坦也。一曰莽莽平野之貌。」

〔二〕孟康曰：「桃拔一名符拔，似鹿，長尾，一角者或爲天鹿，〔者〕兩角〔者〕或爲辟邪。師子似虎，正黃有頰，尾端茸毛大如斗。」師古曰：「師子即爾雅所謂綬貌也。綬音酸。貌音倪。拔音步葛反。形亦頗旁毛也，音而。茸音人庸反。」

〔三〕師古曰：「重，難也。言其仁愛不妄殺也。」

〔四〕師古曰：「杖謂所持兵器也，音直亮反。」

安息國，王治番兜城，〔二〕去長安萬一千六百里。不屬都護。北與康居，東與鳥弋山離，西與條支接。土地風氣，物類所有，民俗與鳥弋、鬲賓同。亦以銀爲錢，文獨爲王面，幕爲夫人面。王死輒更鑄錢。有大馬爵。〔三〕其屬小大數百城，地方數千里，最大國也。臨臨

水，商賈車船行旁國。書革，旁行爲書記。(一)

(一)蘇林曰：「番音盤。」

(二)師古曰：「廣志云：『大餅，類及膚身，蹄似羖羊，色蒼，舉頭高八九尺，張翅文餘，食大麥。』」

(三)服虔曰：「橫行爲書記也。」師古曰：「今西方胡國及南方林邑之徒，書皆橫行，不直下也。革爲皮之不柔者。」

武帝始遣使至安息，王令將二萬騎迎於東界。東界去王都數千里，行比至，過數十城，人民相屬。(二)因發使隨漢使者來觀漢地，以大鳥卵及犂牛獻於漢，天子大說。(三)安息東則大月氏。

(一)師古曰：「屬，聯也，音之欲反。」

(二)師古曰：「說讀曰悅。」

大月氏國，治監氏城，去長安萬一千六百里。不屬都護。戶十萬，口四十萬，勝兵十萬人。東至都護治所四千七百四十里，西至安息四十九日行，南與罽賓接。土地風氣，物類所有，民俗錢貨，與安息同。出一封橐駝。(一)

(一)師古曰：「橐上有一封也。封言其隆高，若封土也。今俗呼爲封牛。封音峯。」

大月氏本行國也，隨畜移徙，與匈奴同俗。控弦十餘萬，故彊輕匈奴。(二)本居敦煌、祁

連間，至冒頓單于攻破月氏，而老上單于殺月氏，以其頭爲飲器，月氏乃遠去，過大宛，西擊大夏而臣之，^(二)都嬌水北爲王庭。其餘小衆不能去者，保南山羌，號小月氏。

〔一〕師古曰：「自恃其強盛，而輕易匈奴也。」

〔二〕師古曰：「解在張騫傳。」

大夏本無大君長，城邑往往置小長，民弱畏戰，故月氏徙來，皆臣畜之，共稟漢使者。^(一)有五翎侯：^(二)一曰休密翎侯，治和墨城，去都護二千八百四十一里，去陽關七千八百一里；二曰雙靡翎侯，治雙靡城，去都護三千七百四十一里，去陽關七千七百八十二里；三曰貴霜翎侯，治護澡城，^(三)去都護五千九百四十里，去陽關七千九百八十二里；四曰肸頓翎侯，^(四)治薄茅城，去都護五千九百六十二里，去陽關八千二百一里；五曰高附翎侯，治高附城，去都護六千四十一里，去陽關九千二百八十三里。凡五翎侯，皆屬大月氏。

〔一〕師古曰：「同受節度也。」

〔二〕師古曰：「翎卽翕字。」

〔三〕師古曰：「澡音藻。」

〔四〕師古曰：「肸音許乙反。」

康居國，王冬治樂越匿地。^(一)到卑闐城。^(二)去長安萬二千三百里。不屬都護。至越

匿地馬行七日，至王夏所居蕃內九千一百四里。^(一)戶十二萬，口六十萬，勝兵十二萬人。東至都護治所五千五百五十里。與大月氏同俗。東羈事匈奴。^(二)

〔一〕師古曰：「樂音來各反。」

〔二〕師古曰：「閼音徒干反。」

〔三〕師古曰：「王每冬寒夏暑，則徙別居不一處。」

〔四〕師古曰：「爲匈奴所羈來也。」

宣帝時，匈奴乖亂，五單于並爭，漢擁立呼韓邪單于，而郅支單于怨望，殺漢使者，西阻康居。^(一)其後都護甘延壽、副校尉陳湯發戊己校尉西域諸國兵至康居，誅滅郅支單于，語在甘延壽、陳湯傳。是歲，元帝建昭三年也。

〔一〕師古曰：「依其險阻，以自保固也。」

至成帝時，康居遣子侍漢，貢獻，然自以絕遠，獨驕慢，不肯與諸國相望。都護郭舜數上言：「本匈奴盛時，非以兼有烏孫、康居故也。及其稱臣妾，非以失二國也。漢雖皆受其質子，然三國內相輪遣，交通如故，亦相候司，見便則發，合不能相親信，離不能相臣役。以今言之，結配烏孫竟未有益，反爲中國生事。然烏孫既結在前，今與匈奴俱稱臣，義不可距。而康居驕黠，訖不肯拜使者。」都護更至其國，坐之烏孫諸使下，王及貴人先飲食，^(一)

乃飲啗都護吏，^(三)故爲無所省以夸旁國。^(四)以此度之，何故遣子入侍？其欲賈市爲好，辭之詐也。匈奴百蠻大國，^(五)今事漢甚備，聞康居不拜，且使單于有自下之意，^(六)宜歸其侍子，絕勿復使，^(七)以章漢家不通無禮之國。敦煌、酒泉小郡及南道八國，給使者往來人馬廩餼駝食，皆苦之。^(八)空罷耗所過，送迎驕黠絕遠之國，^(九)非至計也。漢爲其新通，重致遠人，^(一〇)終羈縻而未絕。

〔一〕師古曰：「訖，竟也。」

〔二〕師古曰：「飲晉於禁反。哈晉徒濫反。」

〔三〕師古曰：「晉故不省視漢使也。」

〔四〕師古曰：「於百蠻之中，最大國也。」

〔五〕師古曰：「言單于見康居不事漢，以之爲高，自以事漢爲太卑，而欲改志也。」

〔六〕師古曰：「不通使於其國也。」

〔七〕師古曰：「言二郡八國皆以此事爲困苦。」

〔八〕師古曰：「所過，所經過之處。驕黠謂康居使也。罷讀曰疲。耗音呼到反。」

〔九〕師古曰：「以此聲名爲重也。」

其康居西北可二千里，有奄蔡國。控弦者十餘萬^(大)^(人)。與康居同俗。臨大澤，無崖，蓋北海云。

康居有小王五：一曰蘇離王，治蘇離城，〔二〕去都護五千七百七十六里，去陽關八千二十五里；二曰附墨王，治附墨城，去都護五千七百六十七里，去陽關八千二十五里；三曰窳匿王，〔三〕治窳匿城，去都護五千二百六十六里，去陽關七千五百二十五里；四曰罽王，治罽城，去都護六千二百九十六里，去陽關八千五百五十五里；五曰奧鞬王，〔四〕治奧鞬城，去都護六千九百六里，去陽關八千三百五十五里。凡五王，屬康居。

〔一〕師古曰：「窳音下戒反。」

〔二〕師古曰：「窳音庚。」

〔三〕師古曰：「奧音於六反。鞬音居言反。」

大宛國，王治貴山城，去長安萬二千〔二〕〔五〕百五十里。戶六萬，口三十萬，勝兵六萬人。副王、輔國王各一人。東至都護治所四千三十一里，北至康居卑闐城千五百一十里，西南至大月氏六百九十里。北與康居、南與大月氏接，土地風氣物類民俗與大月氏安息同。大宛左右以蒲陶爲酒，富人藏酒至萬餘石，久者至數十歲不敗。俗耆酒，馬者目宿。〔二〕

〔一〕師古曰：「耆讀曰嗜。」

宛別邑七十餘城，多善馬。馬汗血，言其先天馬子也。〔二〕

〔一〕師古〔孟康〕曰：「言大宛國有高山，其上有馬不可得，因取五色母馬置其下與集，生駒，皆汗血，因號曰天馬子。」

張騫始爲武帝言之，上遣使者持千金及金馬，以請宛善馬。宛王以漢絕遠，大兵不能至，愛其寶馬不肯與。漢使妄言，〔一〕宛遂攻殺漢使，取其財物。於是天子遣貳師將軍李廣利將兵前後十餘萬人伐宛，連四年。宛人斬其王毋寡首，獻馬三千匹，漢軍乃還，語在張騫傳。貳師既斬宛王，更立貴人素遇漢善者名昧蔡爲宛王。〔二〕後歲餘，宛貴人以爲昧蔡謂，使我國遇屠，〔三〕相與〔兵〕共殺昧蔡，立毋寡弟蟬封爲王，遣子入侍，質於漢，漢因使使賂賜鎮撫之。又發〔數〕〔使〕十餘輩，抵宛西諸國〔四〕求〔其〕〔奇〕物，因風諭以〔代〕〔伐〕宛之威。〔五〕宛王蟬封與漢約，歲獻天馬二匹。漢使采蒲陶、目宿離宮館旁，極望焉。〔六〕使來衆，益種蒲陶、目宿離宮館旁，極望焉。〔六〕

〔一〕師古曰：「謂晉辱宛王。」

〔二〕師古曰：「昧音秣。蔡音千易反。」

〔三〕師古曰：「闕，古詔字。」

〔四〕師古曰：「抵，至也。」

〔五〕師古曰：「風讀曰諷。」

〔六〕師古曰：「今北道諸州舊安定、北地之境往往有目宿者，皆漢時所種也。」

自宛以西至安息國，雖頗異言，然大同，自相曉知也。其人皆深目，多須頰。善賈市，爭分銖。貴女子，女子所言，丈夫乃決正。其地皆（無）絲漆，不知鑄鐵器。及漢使亡卒降，教鑄作它兵器。（二）得漢黃白金，輒以爲器，不用爲幣。

〔一〕師古曰：「漢使至其國及有亡卒降其國者，皆教之也。」

自烏孫以西至安息，近匈奴。匈奴嘗困月氏，（二）故匈奴使持單于一信到國，國傳送食，（三）不敢留苦。（三）及至漢使，非出幣物不得食，不市畜不得騎，所以然者，以遠漢，而漢多財物，（四）故必市乃得所欲。及呼韓邪單于朝漢，後咸尊漢矣。

〔一〕師古曰：「困，苦也。」

〔二〕師古曰：「言畏之甚也。食讀曰飢。」

〔三〕師古曰：「不敢留連及困苦之也。」

〔四〕師古曰：「遠音于萬反。」

桃槐國，王去長安萬一千八十里。（二）戶七百，口五千，勝兵千人。

〔一〕師古曰：「槐音回。」

休循國，王治鳥飛谷，在蔥嶺西，去長安萬二百一十里。戶三百五十八，口千三十，勝

兵四百八十人。東至都護治所三千一百二十一里，至捐毒衍敦谷二百六十里，西北至大宛國九百二十里，西至大月氏千六百一十里。民俗衣服類烏孫，因畜隨水草，本故塞種也。

捐毒國，王治衍敦谷，去長安九千八百六十里。戶三百八十，口千一百，勝兵五百人。東至都護治所二千八百六十一里。至疏勒。南與葱領屬，^(一)無人民。西上葱領，則休循也。西北至大宛千三十里，北與烏孫接。衣服類烏孫，隨水草，依葱領，本塞種也。

〔一〕師古曰：「屬，聯也，音之欲反。」

莎車國，王治莎車城，去長安九千九百五十里。戶二千三百三十九，口萬六千三百七十三，勝兵三千四十九人。輔國侯、左右將、左右騎君、備西夜君各一人，都尉二人，譯長四人。東北至都護治所四千七百四十六里，西至疏勒五百六十里，西南至蒲犁七百四十里。有鐵山，出青玉。

宣帝時，烏孫公主小子萬年，莎車王愛之。莎車王無子死，死時萬年在漢。莎車國人計欲自託於漢，又欲得烏孫心，即上書請萬年爲莎車王。漢許之，遣使者奚充國送萬年。萬年初立，暴惡，國人不说。^(二)莎車王弟呼屠徵殺萬年，并殺漢使者，自立爲王，約諸國背

漢。會衛侯馮奉世使送大宛客，卽以便宜發諸國兵擊殺之，更立它昆弟子爲莎車王。還，拜奉世爲光祿大夫。是歲，元康元年也。

〔一〕師古曰：「說讀曰悅。」

疏勒國，王治疏勒城，去長安九千三百五十里。戶千五百一十，口萬八千六百四十七，勝兵二千人。疏勒侯、擊胡侯、輔國侯、都尉、左右將、左右騎君、左右譯長各一人。東至都護治所二千二百一十里，南至莎車五百六十里。有市列，西當大月氏、大宛、康居道也。

尉頭國，王治尉頭谷，去長安八千六百五十里。戶三百，口二千三百，勝兵八百人。左右都尉各一人，左右騎君各一人。東至都護治所千四百一十一里，南與疏勒接，山道不通，西至捐毒千三百一十四里，徑道馬行二日。田畜，隨水草，衣服類烏孫。

校勘記

三六頁二行

〔陽〕〔二〕關皆在敦煌西界。

景祐、殿本都作「二」，此誤。

三六頁二行

北道西嶺葱嶺則出大宛、康居、奄蔡焉〔考〕。

景祐本無「焉」字。

王念孫說景祐本是，

「焉」字絕句，「眷」字後人妄加之。

景祐本「步」

傳音〔傳〕〔步〕戶反。景祐、殿本都作「步」，此誤。

景祐本「將軍」

丞相〔將軍〕率百官送至橫門外，景祐、殿本都有「將軍」二字。

景祐本「王先謙說作「一」是」

顧漢道〔二〕〔一〕將屯田積穀，景祐、殿本都作「一」。王先謙說作「一」是。

景祐本「十」

去都護治所五千二百〔十〕里。景祐、殿本都作「十」。

景祐本「言其」

細步，〔言其〕能蹀足，景祐、殿本都有「言其」二字。

景祐本「及」

蒲鞞〔反〕〔及〕依耐，景祐、殿本都作「及」，此誤。

景祐本「治」

皆銷〔治〕石汁，景祐、殿本都作「治」。王先謙說疑是「治」字。

景祐本「兩角者」

〔者〕兩角〔者〕或爲辟邪。景祐、殿本都作「兩角者」，此誤倒。

景祐本「人」

控弦者十餘萬〔大〕〔人〕。殿本作「人」，景祐本作「大」。王先謙說作「人」是。

景祐本「五」

去長安萬二千二百〔五〕百五十里。景祐、殿本都作「五」。

景祐本「孟康」

〔師古〕〔孟康〕曰：景祐、殿本都作「孟康」。

景祐本「共」

相與〔共〕共殺昧蔡，景祐、殿本都作「共」，此誤。

景祐本「伐」

又發〔使〕十餘輩，抵宛西諸國〔四〕求〔美〕〔奇〕物，因風諭以〔代〕〔伐〕宛之威。

殿本「數」都作「使」，「其」都作「奇」，「代」都作「伐」。

漢書卷九十六上

吳元貢二行

其地(皆)〔無〕絲漆，

「皆無絲漆」。

王念孫說

「皆」當爲

「無」，

通典正作

「無絲漆」。

按史記大宛傳作

漢書卷九十六下

西域傳第六十六下

烏孫國，大昆彌治赤谷城，^(一)去長安八千九百里。戶十二萬，口六十三萬，勝兵十八萬八千八百人。相，大祿，左右大將二人，侯三人，大將，都尉各一人，大監二人，大吏一人，舍中大吏二人，騎君一人。東至都護治所千七百二十里，西至康居蕃內地五千里。地莽平。多雨，寒。山多松櫟。^(二)不田作種樹，^(三)隨畜逐水草，與匈奴同俗。國多馬，富人至四五千匹。民剛惡，食^(四)狼^(五)無信，多寇盜，最爲強國。故服匈奴，^(六)後盛大，取羈屬，不肯往朝會。^(七)東與匈奴，西北與康居，西與大宛，南與城郭諸國相接。本塞地也，大月氏西破走塞王，塞王南越縣度，大月氏居其地。後烏孫昆莫擊破大月氏，大月氏徙西臣大夏，而烏孫昆莫居之，故烏孫民有塞種、大月氏種云。

〔一〕師古曰：「烏孫於西域諸戎其形最異。今之胡人青眼、赤須，狀類獼猴者，本其種也。」

〔二〕師古曰：「莽平謂有草莽而平坦也。一曰莽莽平野之貌。櫟，木名，其心似松，音武元反。」

〔三〕師古曰：「樹，植也。」

〔四〕師古曰：「故謂舊時也。服，屬於匈奴也。」

〔五〕師古曰：「官機羅縠屬之而已。」

始張騫言烏孫本與大月氏共在敦煌間，今烏孫雖強大，可厚賂招，令東居故地，妻以公主，與爲昆弟，以制匈奴。語在張騫傳。武帝卽位，令騫齎金幣往。昆莫見騫如單于禮，〔二〕騫大慙，謂曰：「天子致賜，王不拜，則還賜。」〔三〕昆莫起拜，其它如故。

〔二〕師古曰：「昆莫自比於單于。」

〔三〕師古曰：「還賜，謂將賜物還歸漢也。」

初，昆莫有十餘子，中子大祿強，善將，〔二〕將衆萬餘騎別居。大祿兄太子，太子有子曰岑陁。〔三〕太子蚤死，〔四〕謂昆莫曰：「必以岑陁爲太子。」昆莫哀許之。大祿怒，乃收其昆弟，將衆畔，謀攻岑陁。昆莫與岑陁萬餘騎，令別居，昆莫亦自有萬餘騎以自備。國分爲三，大總屬屬昆莫。騫既致賜，諭指曰：「烏孫能東居故地，則漢遣公主爲夫人，結爲昆弟，共距匈奴，不足破也。」烏孫遠漢，未知其大小，〔五〕又近匈奴，服屬日久，其大臣皆不欲徙。昆莫年老國分，不能專制，乃發使送騫，因獻馬數十匹報謝。其使見漢人衆富厚，歸其國，其國後乃益重漢。

〔一〕師古曰：「晉其材力優彊，能爲將。」

〔二〕師古曰：「畢晉仕林反。厥晉子侯反。」

〔三〕師古曰：「蚤，古早字。」

〔四〕師古曰：「遠晉于萬反。」

匈奴聞其與漢通，怒欲擊之。又漢使烏孫，乃出其南，抵大宛、月氏，相屬不絕。〔一〕烏孫於是恐，使使獻馬，願得尙漢公主，爲昆弟。天子問羣臣，議許，曰：「必先內聘，然後遣女。」烏孫以馬千匹聘。〔二〕漢元封中，遣江都王建女細君爲公主，以妻焉。賜乘輿服御物，爲備官屬宦官侍御數百人，贈送甚盛。烏孫昆莫以爲右夫人。匈奴亦遣女妻昆莫，昆莫以爲左夫人。

〔一〕師古曰：「抵，至也。屬晉之欲反。」

〔二〕師古曰：「入聘財。」

公主至其國，自治宮室居，歲時一再與昆莫會，置酒飲食，以幣帛賜王左右貴人。昆莫年老，語言不通，公主悲愁，自爲作歌曰：「吾家嫁我兮天一方，遠託異國兮烏孫王。穹廬爲室兮旃爲牆，以肉爲食兮酪爲漿。〔一〕居常土思兮心內傷，〔二〕願爲黃鵠兮歸故鄉。〔三〕天子聞而憐之，間歲遣使者持帷帳錦繡給遺焉。〔四〕」

〔一〕師古曰：「食謂飯，音臥。」

〔二〕師古曰：「土思，謂憂思而懷本土。」

〔三〕師古曰：「鵠音下督反。」

〔四〕師古曰：「間歲者，謂每隔一歲而往也。」

昆莫年老，欲使其孫岑陁尙公主。公主不聽，上書言狀，天子報曰：「從其國俗，欲與烏孫共滅胡。」岑陁遂妻公主。昆莫死，岑陁代立。岑陁者，官號也，名軍須靡。昆莫，王號也，名獵驕靡。後書「昆彌」云。〔一〕岑陁尙江都公主，生一女少夫。〔二〕公主死，漢復以楚王戊之孫解憂爲公主，妻岑陁。岑陁胡婦泥靡尙小，岑陁且死，以國與季父大祿子翁歸靡，曰：「泥靡大，以國歸之。」

〔一〕師古曰：「昆莫本是王號，而其人名獵驕靡，故書云昆彌。昆取昆莫，彌取驕靡。彌，靡音有輕重耳，蓋本一也。後遂以昆彌爲其王號也。」

〔二〕師古曰：「名少夫。」

翁歸靡既立，號肥王，復尙楚主解憂，生三男兩女：長男曰元貴靡；次曰萬年，爲莎車王；次曰大樂，爲左大將；長女弟史爲龜茲王絳賓妻；小女素光爲若呼翎侯妻。〔一〕

〔一〕師古曰：「弟史、素光皆女名。」

昭帝時，公主上書，言「匈奴發騎田車師，車師與匈奴爲一，共侵烏孫，唯天子幸救之！」漢養士馬，議欲擊匈奴。會昭帝崩，宣帝初即位，公主及昆彌皆遣使上書，言「匈奴復連發大兵侵擊烏孫，取車延、惡師地，收人民去，使使謂烏孫趣持公主來，」欲隔絕漢。昆彌願發國半精兵，自給人馬五萬騎，盡力擊匈奴。唯天子出兵以救公主、昆彌。」漢兵大發十五萬騎，五將軍分道並出。語在匈奴傳。遣校尉常惠使持節護烏孫兵，昆彌自將翎侯以下五萬騎從西方入，至右谷蠡王庭，獲單于父行及嫂、居次、名王、犁汗都尉、千長、騎將以下四萬級，馬牛羊驢橐駝七十餘萬頭，烏孫皆自取所虜獲。還，封惠爲長羅侯。是歲，本始三年也。漢遣惠持金幣賜烏孫貴人有功者。

〔一〕師古曰：「趣讀曰促。」

元康二年，烏孫昆彌因惠上書：「願以漢外孫元貴靡爲嗣，得令復尙漢公主，結婚重親，畔絕匈奴，願聘馬羸各千匹。」詔下公卿議，大鴻臚蕭望之以爲「烏孫絕域，變故難保，不可許。」上美烏孫新立大功，又重絕故業，遣使者至烏孫，先迎取聘。昆彌及太子、左右大將、都尉皆遣使，凡三百餘人，入漢迎取少主。上乃以烏孫主解憂弟子相夫爲公主，置官屬侍御百餘人，舍上林中，學烏孫言。天子自臨平樂觀，會匈奴使者、外國君長大角抵，設樂而遣之。使長〔康〕侯光祿大夫惠爲副，凡持節者四人，送少主至敦煌。未出塞，聞烏

孫昆彌翁歸靡死，烏孫貴人共從本約，立岑阪子泥靡代爲昆彌，號狂王。惠上書：「願留少主敦煌，惠馳至烏孫責讓不立元貴靡爲昆彌，還迎少主。」事下公卿，望之復以爲「烏孫持兩端，難約結」。前公主在烏孫四十餘年，恩愛不親密，邊竟未得安，^(三)此已事之驗也。今少主以元貴靡不立而還，信無負於夷狄，中國之福也。少主不止，繇役將興，其原起此。」天子從之，徵還少主。

〔一〕師古曰：「重，難也。故葉，謂先與烏孫婚親也。」

〔二〕師古曰：「舍，止也。」

〔三〕師古曰：「竟，讀曰境。」

狂王復尙楚主解憂，生一男鴟靡，不與主和，又暴惡失衆。漢使衛司馬魏和意、副候任昌送侍子，公主言狂王爲烏孫所患苦，易誅也。遂謀置酒會，罷，使士拔劍擊之。劍旁下，^(一)狂王傷，上馬馳去。其子細沈瘦，^(二)會兵圍和意、昌及公主於赤谷城。數月，都護鄭吉發諸國兵救之，乃解去。漢遣中郎將張遵持醫藥治狂王，賜金二十斤，采繒。因收和意、昌係瓊，從尉犂檻車至長安，斬之。車騎將軍長史張翁留驗公主與使者謀殺狂王狀，主不服，叩頭謝，張翁捽主頭罵。主上書，翁還，坐死。副使季都別將醫養視狂王，狂王從十餘騎送之。都還，坐知狂王當誅，見便不發，下蠶室。

〔一〕師古曰：「不正下（之）。」

〔二〕師古曰：「瘦音搜。」

〔三〕師古曰：「猝，持其頭，音材兀反。」

初，肥王翁歸靡胡婦子烏就屠，狂王傷時驚，與諸翎侯俱去，居北山中，揚言母家匈奴兵來，故衆歸之。後遂襲殺狂王，自立爲昆彌。漢遣破羌將軍辛武賢將兵萬五千人至敦煌，遣使者案行表，穿卑鞬侯井以西，〔二〕欲通渠轉穀，積居廬倉以討之。

〔二〕孟康曰：「大井六通渠也，下泉流湧出，在白龍堆東土山下。」

初，楚主侍者馮嫪〔一〕能史書，習事，嘗持漢節爲公主使，行賞賜於城郭諸國，敬信之，號曰馮夫人。爲烏孫右大將妻，右大將與烏就屠相愛，都護鄭吉使馮夫人說烏就屠，以漢兵方出，必見滅，不如降。烏就屠恐，曰：「願得小號。」宣帝徵馮夫人，自問狀。遣謁者竺次、期門甘延壽爲副，送馮夫人。馮夫人錦車持節，〔二〕詔〔三〕烏就屠詣長羅侯赤谷城，立元貴靡爲大昆彌，烏就屠爲小昆彌，皆賜印綬。破羌將軍不出塞還。後烏就屠不盡歸諸翎侯民衆，漢復遣長羅侯惠將三校屯赤谷，因爲分別其人民地界，大昆彌戶六萬餘，小昆彌戶四萬餘，然衆心皆附小昆彌。

〔一〕師古曰：「晉了。嫪者，褻也，故以爲名。」

〔三〕服虔曰：「錦車，以錦衣車也。」

元貴靡、鴟靡皆病死，公主上書言年老土思，願得歸骸骨，葬漢地。天子閔而迎之，公主與烏孫男女三人俱來至京師。是歲，甘露三年也。時年且七十，賜以公主田宅奴婢，奉養甚厚，朝見儀比公主。後二歲卒，三孫因留守墳墓云。

元貴靡子星靡代爲大昆彌，弱，〔二〕馮夫人上書，願使烏孫鎮撫星〔彌〕〔靡〕。漢遣之，卒百人送〔烏孫〕焉。都護韓宣奏，烏孫大吏、大祿、大監皆可以賜金印紫綬，以尊輔大昆彌，漢許之。後都護韓宣復奏，星靡怯弱，可免，更以季父左大將樂代爲昆彌，漢不許。後段會宗爲都護，招還亡畔，安定之。〔三〕

〔一〕師古曰：「言其尙幼少。」

〔二〕師古曰：「有人衆亡畔者，皆招而還之，故安定也。」

星靡死，子雌栗靡代。小昆彌烏就屠死，子拊離代立，〔二〕爲弟日貳所殺。漢遣使者立拊離子安日爲小昆彌。日貳亡，阻康居。漢徙已校屯姑墨，〔三〕欲候便討焉。安日使貴人姑莫匿等三人詐亡從日貳，刺殺之。〔三〕都護廉褒賜姑莫匿等金人二十斤，繒三百匹。

〔一〕師古曰：「拊離與撫同。」

〔二〕師古曰：「有戊己兩校兵，此直徙已校也。」

〔三〕師古曰：「詐畔亡而投之，因得以刺殺。」

後安日爲降民所殺，漢立其弟末振將代。時大昆彌雖栗靡健，翎侯皆畏服之，告民牧馬畜無使入牧，〔二〕國中大安和翁歸靡時。〔三〕小昆彌〔彌〕末振將恐爲所并，使貴人烏日領詐降刺殺雌栗靡。漢欲以兵討之而未能，遣中郎將段會宗持金幣與都護圖方略，立雌栗靡季父公主孫伊秩靡爲大昆彌。漢沒入小昆彌侍子在京師者。久之，大昆彌翎侯難栖殺末振將，末振將兄安日子安犁靡代爲小昆彌。〔四〕漢恨不自〔責〕誅末振將，復使段會宗即斬其太子番丘。〔五〕還，賜爵關內侯。是歲，元延二年也。

〔一〕師古曰：「勿入昆彌牧中，恐其相擾也。」

〔二〕師古曰：「勝於翁歸靡時也。」

〔三〕師古曰：「末振將之兄名安日，安日之子名安犁靡。」

〔四〕師古曰：「番音聲。」

會宗以翎侯難栖殺末振將，雖不指爲漢，合於討賊，奏以爲堅守都尉。責大祿、大吏、大監以雌栗靡見殺狀，奪金印紫綬，更與銅墨云。末振將弟卑爰寔〔二〕本共謀殺大昆彌，將衆八萬餘口北附康居，謀欲藉兵〔三〕兼并兩昆彌。兩昆彌畏之，親倚都護。〔四〕

〔一〕師古曰：「塞音竹二反。」

〔二〕師古曰：「藉，借也。」

〔三〕師古曰：「倚，依附也，晉於綺反。」

哀帝元壽二年，大昆彌伊秩靡與單于並入朝，漢以爲榮。至元始中，卑爰寔殺烏日領以自效，漢封爲歸義侯。兩昆彌皆弱，卑爰寔侵陵，都護孫建襲殺之。自烏孫分立，兩昆彌後，漢用憂勞，且無寧歲。〔二〕

〔二〕師古曰：「言或鎮撫，或威制之，故多事也。」

姑墨國，王治南城，去長安八千一百五十里。戶三千五百，口二萬四千五百，勝兵四千人。姑墨侯、輔國侯、都尉、左右將、左右騎君各一人，譯長二人。東至都護治所〔二〕〔二〕千二十一里，南至〔於〕〔于〕〔闐〕馬行十五日，北與烏孫接。出銅、鐵、雌黃。東通龜茲六百七十里。王莽時，姑墨王丞殺溫宿王，并其國。

溫宿國，王治溫宿城，〔二〕去長安八千三百五十里。戶二千二百，口八千四百，勝兵千五百人。輔國侯、左右將、左右都尉、左右騎君、譯長各二人。東至都護治所二千三百八十里，西至尉頭三百里，北至烏孫赤谷六百一十里。土地物類所有與鄯善諸國同。東通姑墨

二百七十里。

〔一〕師古曰：「今雍州醴泉縣北有山名溫宿嶺者，本因漢時得溫宿國人令居此地田牧，因以爲名。」

龜茲國，王治延城，去長安七千四百八十里。戶六千九百七十，口八萬一千三百一十七，勝兵二萬一千七十六人。大都尉丞、輔國侯、安國侯、擊胡侯、卻胡都尉、擊車師都尉、左右將、左右都尉、左右騎君、左右力輔君各一人，東西南北都千長各二人，卻胡君三人，譯長四人。南與精絕、東南與且末、西南與杆彌、北與烏孫、西與姑墨接。〔二〕能鑄冶，有鉛。東至都護治所烏壘城三百五十里。

〔一〕師古曰：「杆音烏。」

烏壘，戶百一十，口千二百，勝兵三百人。城都尉、譯長各一人。與都護同治。其南三百二十里至渠犂。

渠犂，城都尉一人，戶百三十，口千四百八十，勝兵百五十人。東北與尉犂、東南與且末、南與精絕接。西有河，至龜茲五百八十里。

自武帝初通西域，置校尉，屯田渠犂。是時軍旅連出，師行三十二年，海內虛耗。征和中，貳師將軍李廣利以軍降匈奴。上既悔遠征伐，而搜粟都尉桑弘羊與丞相御史奏言：「故輪臺（一）東捷枝，渠犂皆故國，地廣饒水草，有溉田五千頃以上，處溫和，田美，可益通溝渠，種五穀，與中國同時孰。其旁國少錐刀，貴黃金采繒，可以易穀食，宜給足不（可）乏。（二）臣愚以爲可遣屯田卒詣故輪臺以東，置校尉三人分護，各舉圖地形，通利溝渠，務使以時益種五穀。（三）張掖、酒泉遣騎假司馬爲斥候，屬校尉，事有便宜，因騎置以聞。（四）田一歲，有積穀，募民壯健有累重敢徙者詣田所，（五）就畜積爲本業，（六）益墾溉田，稍築列亭，連城而西，以威西國，輔烏孫，爲便。臣謹遣徵事臣昌分部行邊，（六）嚴敕太守都尉明燹火，選士馬，謹斥候，蓄茭草。願陛下遣使使西國，以安其意。臣昧死請。」

〔一〕師古曰：「言以錐刀及黃金綵繒與此旁國易穀食，可以給田卒，不憂乏糧也。」

〔二〕師古曰：「益，多也。」

〔三〕師古曰：「騎置即今之驛馬也。」

〔四〕師古曰：「累重謂妻子家屬也。累音力瑞反。重音直用反。」

〔五〕師古曰：「畜讀曰蓄。」

〔六〕師古曰：「分音扶問反。行音下更反。」

上乃下詔，深陳既往之悔，曰：「前有司奏，欲益民賦三十助邊用，（二）是重困老弱孤獨

也。(二)而今又請遣卒田輪臺。輪臺西於車師千餘里，前開陵侯擊車師時，(三)危須、尉犁、樓蘭六國子弟在京師者皆先歸，發畜食迎漢軍，(四)又自發兵，凡數萬人，王各自將，共圍車師，降其王。諸國兵便罷，力不能復至道上食漢軍。(五)漢軍破城，食至多，然士自載不足以竟師，(六)彊者盡食畜產，羸者道死數千人。朕發酒泉驢橐駝負食，出玉門迎軍。吏卒起張掖，不甚遠，然尚廝留甚衆。(七)曩者，朕之不明，以軍候弘上書言「匈奴縛馬前後足，置城下，馳言『秦人，我勾若馬』」，(八)又漢使者久留不還，故興(師)遣貳師將軍，(九)欲以爲使者威重也。古者卿大夫與謀，(一〇)參以蓍龜，不吉不行。(一一)乃者以縛馬書徧視丞相御史二千石諸大夫郎爲文學者，(一二)乃至郡屬國都尉成忠、趙破奴等，皆以「虜自縛其馬，不祥甚哉！」或以爲「欲以見彊」，(一三)夫不足者視人有餘。(一四)易之，卦得大過，爻在九五，(一五)匈奴困敗。公車方士、太史治星望氣，及太卜龜著，皆以爲吉，匈奴必破，時不可再得也。(一六)又曰「北伐行將，於隴山必克」。(一七)卦諸將，貳師最吉。(一八)故朕親發貳師下隴山，詔之必毋深入。今計謀卦兆皆反繆。(一九)重合侯(毋)(得)虜候者，言「聞漢軍當來，匈奴使巫埋羊牛所出諸道及水上以詛軍」。(二〇)單于遣天子馬裘，常使巫祝之。縛馬者，詛軍事也。」又卜「漢軍一將不吉」。匈奴常言「漢極大，然不能飢渴」，(二一)失一狼，走千羊。(二二)乃者貳師敗，軍士死略離散，(二三)悲痛常在朕心。今請遠田輪臺，欲起亭隧，(二四)是擾勞天下，非所以優民也。今朕不忍聞。大鴻

臚等又議，欲募囚徒送匈奴使者，明封侯之賞以報忿，五伯所弗能爲也。^{〔三〕}且匈奴得漢降者，常提掖搜索，問以所聞。^{〔四〕}今邊塞未正，闌出不禁，障候長吏使卒獵獸，以皮肉爲利，辛苦而燹火乏，失亦上集不得。^{〔五〕}後降者來，若捕生口虜，乃知之。^{〔六〕}當今務在禁苛暴，止擅賦，力本農，脩馬復令，^{〔七〕}以補缺，毋乏武備而已。郡國二千石各上進畜馬方略補邊狀，與計對。^{〔八〕}由是不復出軍。而封丞相車千秋爲富民侯，以明休息，思富養民也。

〔一〕師古曰：「三十者，每口轉增三十錢也。」

〔二〕師古曰：「重音直用反。」

〔三〕晉灼曰：「開陵侯，匈奴介和王來降者。」

〔四〕師古曰：「畜謂馬牛羊等也。」

〔五〕師古曰：「食讀曰飢。」

〔六〕師古曰：「士雖各自戰，而在道已盡。至於歸塗，尙苦乏食不足，不能終師旅之事也。」

〔七〕師古曰：「窮留，言其前後離斯，不相逮及也。斯音斯。」

〔八〕師古曰：「謂中國人爲秦人，習故言也。句，乞與也。若，汝也。乞音氣。」

〔九〕師古曰：「與軍而遣之。」

〔十〕師古曰：「與讀曰豫。」

〔十一〕師古曰：「謂共卿大夫謀事，尙不專決，猶雜問著龜也。」

〔三〕師古曰：「視讀曰示。爲文學，謂學經書之人。」

〔四〕師古曰：「見，顯示。」

〔五〕師古曰：「言其誇張也。視亦讀曰示。」

〔六〕孟康曰：「其條曰『枯楊生華』，象曰『枯楊生華，何可久也』。『謂匈奴破不久也』。」

〔七〕師古曰：「今便利之時，後不可再得也。」

〔八〕師古曰：「行將謂遣將率行也。關山，山名也。關，古簽字。」

〔九〕師古曰：「上遣諸將，而於卦中貳師最吉也。」

〔十〕師古曰：「言不效也。繆，妄也。」

〔十一〕師古曰：「於軍所行之道及水上埋牛羊。」

〔十二〕師古曰：「能音耐。」

〔十三〕師古曰：「言死及被虜略，并自離散也。」

〔十四〕師古曰：「隱者，依深險之處，開通行道也。」

〔十五〕師古曰：「伯讀曰霸。五霸尙恥不爲，況今大漢也。」

〔十六〕師古曰：「搜索者，恐其或私屬文書也。」

〔十七〕師古曰：「言邊塞有闕出逃亡之人，而（止）（主）者不禁。又長吏利於皮肉，多使障候之卒獵獸，故令燧火有乏。」

又其入勞苦，因致奔亡。凡有此失，皆不集於所（亡）（上）文書。」

〔十八〕師古曰：「既不上書，所以當時不知，至有降者來，及捕生口，或虜得匈奴人言之，乃知此事。」

〔乙〕孟康曰：「先是令長吏各以秩養馬，亭有牝馬，民養馬皆復不事。後馬多羸乏，至此復修之也。」師古曰：「此說非也。馬復，因養馬以免徭賦也。復音方目反。」

〔丙〕師古曰：「與上計者同來赴對也。」

初，貳師將軍李廣利擊大宛，還過杆彌，杆彌遣太子賴丹爲質於龜茲。廣利責龜茲曰：「外國皆臣屬於漢，龜茲何以得受杆彌質？」即將賴丹入至京師。昭帝乃用桑弘羊前議，以杆彌太子賴丹爲校尉將軍，田輪臺，輪臺與渠犂地皆相連也。龜茲貴人姑翼謂其王曰：「賴丹本臣屬吾國，今佩漢印綬來，迫吾國而田，必爲害。」王卽殺賴丹，而上書謝漢，漢未能征。

宣帝時，長羅侯常惠使烏孫還，便宜發諸國兵，〔二〕合五萬人攻龜茲，責以前殺校尉賴丹。龜茲王謝曰：「乃我先王時爲貴人姑翼所誤，我無罪。」執姑翼詣惠，惠斬之。時烏孫公主遣女來至京師學鼓琴，漢遣侍郎樂奉送主女，過龜茲。龜茲前遣人至烏孫求公主女，未還。會女過龜茲，龜茲王留不遣，復使使報公主，主許之。後公主上書，願令女比宗室入朝，而龜茲王絳賓亦愛其夫人，上書言得尙漢外孫爲昆弟，願與公主女俱入朝。元康元年，遂來朝賀。王及夫人皆賜印綬。夫人號稱公主，賜以車騎旗鼓，歌吹數十人，綺繡雜繒瑋珍凡數千萬。〔三〕留且一年，厚贈送之。後數來朝賀，樂漢衣服制度，歸其國，治宮室，作微

道周衛，出入傳呼，撞鐘鼓，如漢家儀。外國胡人皆曰：「驢非驢，馬非馬，若龜茲王，所謂羸也。」絳賓死，其子承德自謂漢外孫，咸哀帝時往來尤數，漢遇之亦甚親密。

〔一〕師古曰：「以便宜擅發兵也。」

〔二〕師古曰：「琦音奇。」

東通尉犁六百五十里。

尉犁國，王治尉犁城，去長安六千七百五十里。戶千二百，口九千六百，勝兵二千人。尉犁侯、安世侯、左右將、左右都尉、擊胡君各一人，譯長二人。西至都護治所三百里，南與鄯善、且末接。

危須國，王治危須城，去長安七千二百九十里。戶七百，口四千九百，勝兵二千人。擊胡侯、擊胡都尉、左右將、左右都尉、左右騎君、擊胡君、譯長各一人。西至都護治所五百里，至焉耆百里。

焉耆國，王治員渠城，〔一〕去長安七千三百里。戶四千，口三萬二千一百，勝兵六千人。

擊胡侯、卻胡侯、輔國侯、左右將、左右都尉、擊胡左右君、擊車師君、歸義車師君各一人，擊胡都尉、擊胡君各二人，譯長三人。西南至都護治所四百里，南至尉犁百里，北與烏孫接。近海水多魚。

〔一〕師古曰：「員音于權反。」

烏貳離國，王治于婁谷，去長安萬三百三十里。戶四十一，口二百三十一，勝兵五十七人。輔國侯、左右都尉各一人。東與單桓、南與且彌、西與烏孫接。〔二〕

〔二〕師古曰：「且音子余反。」

卑陸國，王治天山東乾當國，〔一〕去長安八千六百八十里。戶二百二十七，口千三百八十七，勝兵四百二十二人。輔國侯、左右將、左右都尉、左右譯長各一人。西南至都護治所千二百八十七里。

〔一〕師古曰：「乾音干。」

卑陸後國，王治番渠類谷，〔二〕去長安八千七百一十里。戶四百六十二，口千一百三十

七，勝兵三百五十人。輔國侯、都尉、譯長各一人，將二人。東與郁立師、北與匈奴、西與劫國、南與車師接。

〔一〕師古曰：「番音聲。」

郁立師國，王治內咄谷，〔二〕去長安八千八百三十里。戶百九十，口千四百四十五，勝兵三百三十一人。輔國侯、左右都尉、譯長各一人。東與車師後城長，西與卑陸、北與匈奴接。

〔二〕師古曰：「咄音丁忽反。」

單桓國，王治單桓城，去長安八千八百七十里。戶二十七，口百九十四，勝兵四十五人。輔國侯、將、左右都尉、譯長各一人。

蒲類國，王治天山西疏榆谷，去長安八千三百六十里。戶三百二十五，口二千三十二，勝兵七百九十九人。輔國侯、左右將、左右都尉各一人。西南至都護治所千三百八十七里。

蒲類後國，王去長安八千六百三十里。戶百，口千七十，勝兵三百三十四人。輔國侯、

將、左右都尉、譯長各一人。

西且彌國，王治天山東于大谷，(二)去長安八千六百七十里。戶三百三十二，口千九百二十六，勝兵七百三十八人。西且彌侯、左右將、左右騎君各一人。西南至都護治所千四百八十七里。

(二)師古曰：「且音子余反。」

東且彌國，王治天山東兌虛谷，去長安八千二百五十里。戶百九十一，口千九百四十八，勝兵五百七十二人。東且彌侯、左右都尉各一人。西南至都護治所千五百八十七里。

劫國，王治天山東丹渠谷，去長安八千五百七十里。戶九十九，口五百，勝兵百一十五人。輔國侯、都尉、譯長各一人。西南至都護治所千四百八十七里。

狐胡國，王治車師柳谷，去長安八千二百里。戶五十五，口二百六十四，勝兵四十五人。輔國侯、左右都尉各一人。西至都護治所千一百四十七里，至焉耆七百七十里。

山國，王去長安七千一百七十里。(二)戶四百五十，口五千，勝兵千人。輔國侯、左右將、左右都尉、譯長各一人。西至尉犁二百四十里，西北至焉耆百六十里，西至危須二百六十里，東南與鄯善、且末接。山出鐵，民山居，寄田糴穀於焉耆、危須。

〔一〕師古曰：「常在山下居，不爲城治也。」

車師前國，王治交河城。河水分流繞城下，故號交河。去長安八千一百五十里。戶七百，口六千五十，勝兵千八百六十五人。輔國侯、安國侯、左右將、都尉、歸漢都尉、車師君、通善君、鄯善君各一人，(二)譯長二人。西南至都護治所千八百七十里，至焉耆八百三十五里。

〔一〕師古曰：「鄉讀曰擲。」

車師後(王)國，(王)治務塗谷，去長安八千九百五十里。戶五百九十五，口四千七百七十四，勝兵千八百九十人。擊胡侯、左右將、左右都尉、道民君、譯長各一人。(二)西南至都護治所千二百三十七里。

〔一〕師古曰：「道讀曰導。」

車師都尉國，戶四十，口三百三十三，勝兵八十四人。

車師後城長國，戶百五十四，口九百六十，勝兵二百六十人。

武帝天漢二年，以匈奴降者介和王爲開陵侯，將樓蘭國兵始擊車師，匈奴遣右賢王將數萬騎救之，漢兵不利，引去。征和四年，遣重合侯馬通將四萬騎擊匈奴，道過車師北，復遣開陵侯將樓蘭、尉犁、危須凡六國兵別擊車師，勿令得遮重合侯。諸國兵共圍車師，車師王降服，臣屬漢。

昭帝時，匈奴復使四千騎田車師。宣帝卽位，遣五將將兵擊匈奴，(一)車師田者驚去，車師復通於漢。匈奴怒，召其太子軍宿，欲以爲質。軍宿，焉耆外孫，不欲質匈奴，亡走焉耆。車師王更立子烏貴爲太子。及烏貴立爲王，與匈奴結婚姻，教匈奴遮漢道通烏孫者。

(二)師古曰：「謂本始二年御史大夫田廣明爲祁連將軍，後將軍趙充國爲蒲類將軍，雲中太守田順爲武牙將軍，及度遼將軍范明友、前將軍韓增，凡五將也。」

地節二年，漢遣侍郎鄭吉、校尉司馬憲 (一)將免刑罪人田渠犂，積穀，欲以攻車師。至秋收穀，吉、憲發城郭諸國兵萬餘人，自與所將田士千五百人共擊車師，攻交河城，破之。王尙在其北石城中，未得，會軍食盡，吉等且罷兵，歸渠犂田。(秋收)畢，復發兵攻車師王於石城。王聞漢兵且至，北走匈奴求救，匈奴未爲發兵。王來還，與貴人蘇猶議欲降

漢，恐不見信。蘇猶教王擊匈奴邊國小蒲類，斬首，略其人民，以降吉。車師旁小金附國隨漢軍後盜車師，車師王復自請擊破金附。

〔一〕師古曰：「惠音許吏反。」

匈奴聞車師降漢，發兵攻車師，吉、惠引兵北逢之，匈奴不敢前。吉、惠即留一候與卒二十人留守王，吉等引兵歸渠犂。車師王恐匈奴兵復至而見殺也，乃輕騎奔烏孫，吉即迎其妻子置渠犂。東奏事，至酒泉，有詔還田渠犂及車師，益積穀以安西國，侵匈奴。吉還，傳送車師王妻子詣長安，賞賜甚厚，每朝會四夷，常尊顯以示之。於是吉始使吏卒三百人別田車師。得降者言，單于大臣皆曰：「車師地肥美，近匈奴，使漢得之，多田積穀，必害人國，不可不爭也。」果遣騎來擊田者，吉乃與校尉盡將渠犂田士千五百人往田，匈奴復益遣騎來，漢田卒少不能當，保車師城中。匈奴將即其城下謂吉曰：「〔一〕單于必爭此地，不可田也。」圍城數日乃解。後常數千騎往來守車師，吉上書言：「車師去渠犂千餘里，間以河山，〔二〕北近匈奴，漢兵在渠犂者勢不能相救，願益田卒。」公卿議以爲道遠煩費，可且罷車師田者。詔遣長羅侯〔三〕將張掖、酒泉騎出車師北千餘里，揚威武車師旁。胡騎引去，吉乃得出，歸渠犂，凡三校尉屯田。

〔一〕師古曰：「即，就也。」

〔二〕師古曰：「間，隔也，音居覓反。」

〔三〕師古曰：「常惠也。」

車師王之走烏孫也，烏孫留不遣，遣使上書，願留車師王，備國有急，可從西道以擊匈奴。漢許之。於是漢召故車師太子軍宿在焉耆者，立以爲王，盡徙車師國民令居渠犂，遂以車師故地與匈奴。車師王得近漢田官，與匈奴絕，亦安樂親漢。後漢使侍郎殷廣德責烏孫，求車師王烏孫貴，將詣闕，〔一〕賜第與其妻子居。是歲，元康四年也。其後置戊己校尉屯田，居車師故地。

〔一〕師古曰：「烏孫遣其將之貴者入漢朝。」

元始中，車師後王國有新道，出五船北，通玉門關，往來差近，戊己校尉徐普欲開以省道里半，避白龍堆之阨。車師後王姑句〔二〕以道當爲拄置，〔三〕心不便也。地又頗與匈奴南將軍地接，普欲分明其界然後奏之，召姑句使證之，不肯，繫之。姑句數以牛羊賕吏，求出不得。姑句家矛盾生火，其妻股紫陬，〔四〕謂姑句曰：「矛盾生火，此兵氣也，利以用兵。前車師前王爲都護司馬所殺，今久繫必死，不如降匈奴。」即馳突出高昌壁，入匈奴。

〔一〕師古曰：「句音鉤。」

〔二〕師古曰：「拄者，支柱也。言有所置立，而支柱於己，故心不便也。拄音竹羽反，又音竹具反。其字從手，而讀之

者或不曉，以柱爲梁柱之柱，及分破其句，言置柱於心，皆失之矣。」

〔三〕師古曰：「陳晉子侯反。」

又去胡來王唐兜，國比大種赤水羌，〔二〕數相寇，不勝，告急都護。都護但欽不以時救助，唐兜困急，怨欽，東守玉門關。玉門關不內，即將妻子人民千餘人亡降匈奴。匈奴受之，而遣使上書言狀。是時，新都侯王莽秉政，遣中郎將王昌等使匈奴，告單于西域內屬不當得受。單于謝罪，執二王以付使者。莽使中郎王萌待西域惡都奴界上逢受。〔三〕單于遣使送，因請其罪。〔四〕使者以聞，莽不聽，詔下會西域諸國王，陳軍斬姑句，唐兜以示之。

〔二〕師古曰：「比，近也，音頻寐反。」

〔三〕師古曰：「逢受謂先至待之，逢見即受取也。」

〔四〕師古曰：「請免其罪也。」

至莽篡位，建國二年，以廣新公甄豐爲右伯，當出西域。車師後王須置離聞之，與其右將股鞬、左將尸泥支謀曰：「〔一〕聞甄公爲西域太伯，當出，故事給使者牛羊穀芻芻。導譯前五威將過，所給使尙未能備。今太伯復出，國益貧，恐不能稱。〔二〕欲亡入匈奴。戊己校尉刀護聞之，〔三〕召置離驗問，辭服，乃械致都護，但欽在所埽婁城。〔四〕置離人民知其不還，皆哭而送之。至，欽則斬置離。置離兄輔國侯狐蘭支將置離衆二千餘人，驅畜產，舉國亡降。」

匈奴。(三)

(一)師古曰：「疑音丁奚反。」

(二)師古曰：「不副所求也。」

(三)師古曰：「刀音彫。」

(四)師古曰：「埽，城名。埽音劣。埽音樓。」

(五)師古曰：「盡率一國之衆也。」

是時，莽易單于璽，單于恨怒，遂受狐蘭支降，遣兵與共寇擊車師，殺後城長，傷都護司馬，及狐蘭兵復還入匈奴。時戊己校尉刀護病，遣史陳良屯桓且谷備匈奴寇。(二)史終帶取糧食，司馬丞韓玄領諸壁，右曲候任商領諸壘，相與謀曰：「西域諸國頗背叛，匈奴欲大侵，要死。可殺校尉，將人衆降匈奴。」(三)即將數千騎至校尉府，脅諸亭令燔積薪。(四)分告諸壁曰：「匈奴十萬騎來入，吏士皆持兵，後者斬！」得三百(四百)人，去校尉府數里止，晨火燒。(五)校尉開門擊鼓收吏士，良等隨入，遂殺校尉刀護及子男四人，諸昆弟子男，獨遺婦女小兒。(六)止留戊己校尉城，遣人與匈奴南將軍相聞，南將軍以二千騎迎良等。良等盡脅略戊己校尉吏士男女二千餘人入匈奴。單于以良、帶爲烏貳都尉。(六)

(一)師古曰：「且音子余反。」

〔三〕如淳曰：「言匈奴來侵，會當死耳，可降匈奴也。」師古曰：「要音一妙反。」

〔四〕師古曰：「示爲燧火也。」

〔五〕師古曰：「古然字。」

〔六〕師古曰：「遺，留置不殺也。」

〔七〕師古曰：「實音奔。」

後三歲，單于死，弟烏菴單于咸立，〔一〕復與莽和親。莽遣使者多齎金幣賂單于，購求陳良、終帶等。單于盡收四人及手殺刀護者芝音妻子以下二十七人，皆械檻車付使者。到長安，莽皆燒殺之。其後莽復欺詐單于，和親遂絕。匈奴大擊北邊，而西域亦瓦解。焉耆國近匈奴，先叛，殺都護但欽，莽不能討。

〔一〕師古曰：「桑音力追反。」

天鳳〔二〕〔三〕年，乃遣五威將王駿、西域都護李崇將戊己校尉出西域，諸國皆郊迎，送兵穀。焉耆詐降而聚兵自備。駿等將莎車、龜茲兵七千餘人，分爲數部入焉耆，焉耆伏兵要遮驢。及姑墨、尉犁、危須國兵爲反間，還共襲擊駿等，皆殺之。唯戊己校尉郭欽別將兵，後至焉耆。焉耆兵未還，欽擊殺其老弱，引兵還。莽封欽爲剗胡子。〔四〕李崇收餘士，還保龜茲。數年莽死，崇遂沒，西域因絕。

〔一〕鄧展曰：「割音衫。」師古曰：「割，絕也，音子小反。字本作剗，轉寫誤耳。」

最凡國五十。自譯長、城長、君、監、吏、大祿、百長、千長、都尉、且渠、當戶、將、相至侯、王，皆佩漢印綬，凡三百七十六人。而康居、大月氏、安息、罽賓、烏弋之屬，皆以絕遠不在數中，其來貢獻則相與報，不督錄總領也。

贊曰：孝武之世，圖制匈奴，患其兼從西國，結黨南羌，〔一〕乃表河〔曲〕〔西〕，列〔西〕〔四〕郡，開玉門，通西域，以斷匈奴右臂，隔絕南羌、月氏。單于失援，由是遠遁，而幕南無王庭。

〔一〕師古曰：「圖，謀也。從音子容反。」

遭值文、景玄默，養民五世，天下殷富，財力有餘，士馬彊盛。故能睹犀布、瑇瑁則建珠崖七〔部〕〔郡〕，〔二〕感枸醬、竹杖則開牂柯、越嶲，〔三〕聞天馬、蒲陶則通大宛、安息。自是之後，明珠、文甲、通犀、翠羽之珍盈於後宮，〔四〕蒲梢、龍文、魚目、汗血之馬充於黃門，〔五〕鉅象、師子、猛犬、大雀之羣食於外園。〔六〕殊方異物，四面而至。於是廣開上林，穿昆明池，營千門萬戶之宮，立神明通天之臺，興造甲乙之帳，〔七〕落以隨珠和璧，〔八〕天子負黼依，襲翠被，馮玉几，而處其中。〔九〕設酒池肉林以饗四夷之客，作巴俞都盧、海中磬極、漫衍魚龍、角抵之戲以觀視之。〔一〇〕及賂遺贈送，萬里相奉，師旅之費，不可勝計。至於用度不足，乃樵酒

酤，筦鹽鐵，鑄白金，造皮幣，算至車船，租及六畜。民力屈，財用竭，^(二)因之以凶年，寇盜並起，道路不通，直指之使始出，衣繡杖斧，斷斬於郡國，然後勝之。是以末年遂棄輪臺之地，而下哀痛之詔，豈非仁聖之所悔哉！且通西域，近有龍堆，遠則葱嶺，身熱、頭痛、縣度之隕。淮南、杜欽、揚雄之論，皆以爲此天地所以界別區域，絕外內也。^(三)書曰「西戎卽序」，^(四)禹既就而序之，非上威服致其貢物也。

〔一〕師古曰：「璫晉代。璫音妹。」

〔二〕師古曰：「枸音矩。」

〔三〕如淳曰：「文甲卽璫璫也。通犀，中央色白，通兩頭。」

〔四〕孟康曰：「四駿馬名也。」師古曰：「梢馬音所交反。」

〔五〕師古曰：「鉅亦大。」

〔六〕師古曰：「其數非一，以甲乙次第名之也。」

〔七〕師古曰：「落與絡同。」

〔八〕師古曰：「依讀曰晨。晨如小屏風，而畫爲黼文也。白與黑謂之黼，又爲斧形。襲，裏衣也。被音皮義反。」

〔九〕晉灼曰：「都盧，國名也。」李奇曰：「都盧，體輕善緣者也。」^(一)揚雄，樂名也。」師古曰：「巴人，巴州人也。俞，水名，今渝州也。」

巴俞之人，所謂蠻人也，勁銳善舞，本從高祖定三秦有功，高祖喜觀其舞，因令樂人習之，故有巴俞之樂。漫衍者，^(二)張衡西京賦所云「且獸百等，是爲漫延」者也。魚龍者，爲舍利之獸，先戲於庭極，畢乃入殿前激

漢書卷九十六下

三九三〇

水，化成比目魚，跳躍激水，作霧障日，畢，化成黃龍八丈，出水敖戲於庭，炫耀日光。西京賦云：『海鱗變而成龍』，即爲此色也。俞音踰。陽音大浪反。衍音弋戰反。視讀曰示。觀示者，視之令觀也。」

〔10〕師古曰：「屈音其勿反。」

〔11〕師古曰：「禹貢之辭也。序，次也。」

西域諸國，各有君長，兵衆分弱，無所統一，雖屬匈奴，不相親附。匈奴能得其馬畜旃罽，而不能統率與之進退。與漢隔絕，道里又遠，得之不爲益，棄之不爲損。盛德在我，無取於彼。故自建武以來，西域思漢威德，咸樂內屬。唯其小邑鄯善、車師，界迫匈奴，尙爲所拘。而其大國莎車、于闐之屬，數遣使置質于漢，願請屬都護。聖上遠覽古今，因時之宜，羈縻不絕，辭而未許。雖大禹之序西戎，周公之讓白雉，太宗之卻走馬，義兼之矣，亦何以尙茲！〔1〕

〔1〕師古曰：「西戎卽序」，說已在前面。昔周公相成王，越裳氏重九譯而獻白雉。至王問周公，公曰：「德不加焉，則君子不饗其質；政不施焉，則君子不臣其遠。吾何以獲此物也？」譯曰：「吾受命國之黃帝，曰久矣天之無烈風雨雷也，意中國有聖人乎？壹往朝之，然後歸之。」王稱先王之神所致，以薦宗廟。太宗，漢文帝也。卻走馬，謂有人獻千里馬，不受，還之，賜道賂費也。老子德經曰：「天下有道，卻走馬以糞」，故贊引也。」

校勘記

卷二頁七行 貪（狼）無信，景祐、殿本都作「狼」。

元三頁五行 使長(盧)侯光祿大夫惠爲副，錢大昭說「盧」當作「羅」。按景祐、殿本都作「羅」。

元七頁一行 不正下(之)。景祐本無「之」字。殿本「之」作「也」。

元二頁二行 詔(焉)烏就屠詣長羅侯赤谷城，錢大昭說「焉」字衍。按景祐、殿本都無「焉」字。

元八頁五行 願使烏孫鎮撫星(彌)(廉)，景祐、殿、局本都作「靡」，此誤。

元八頁六行 卒百人送(烏孫)焉。景祐本無「烏孫」二字。

元九頁五行 小昆(彌)末振將恐爲所并，景祐、殿本都作「彌」。王先謙說作「彌」是。

元九頁六行 漢恨不自(實)誅末振將，景祐本無「實」字。

元十頁八行 東至都護治所(一)(二)千二十一里，南至(於)(于)闐。景祐、殿本「」都作「二」，「於」

都作「于」。

元三頁五行 故輪臺(以)東捷枝、渠犂皆故國，景祐本無「以」字。

元三頁四行 宜給足不(可)乏。王念孫說「可」字衍。

元三頁五行 務使以時益種五穀。(三)張掖、酒泉 注(二)原在「張掖、酒泉」下。齊召南說「張掖、酒泉」當連下讀。茲從殿本。

泉」當連下讀。茲從殿本。

元三頁六行 故興(師)遣貳師將軍，景祐本無「師」字。錢大昭說無「師」字是。按通鑑亦無。

元三頁五行 重合侯(毋)得(虜)侯者，錢大昭說「毋」當作「得」。按景祐、殿本都作「得」。

元三頁三行 而(止)(主)者不禁。景祐、殿本都作「主」，此誤。

元五頁六行 皆不集於所(亡)(上)文書。景祐、殿本都作「上」，此誤。

元三頁二行 車師後(主)國，(王) 錢大昭說，依前後例當作「車師後國，王」。按殿本不

元三頁四行 (歌)(收)(收秋)畢，景祐、殿本都作「收秋」。

元四頁六行 求車師王烏(孫)貴，將詣闕，錢大昭說此誤衍「孫」字，顏曲爲之說。

元六頁二行 得三(百)(四)人，景祐、殿本都作「四百」。

元七頁二行 天鳳(三)(三)年，景祐、殿本都作「三」。

元八頁五行 乃表河(曲)(西)，列(西)(四)郡，王念孫說「曲」當爲「西」字之誤。下「西」字景祐本作

「四」。錢大昭說作「四」是。

元六頁九行 七(部)(郡)，景祐、殿本都作「郡」。

漢書卷九十七上

外戚傳第六十七上

自古受命帝王及繼體守文之君，^(一)非獨內德茂也，蓋亦有外戚之助焉。^(二)夏之興也以塗山，^(三)而桀之放也用末喜；^(四)殷之興也以有娥，^(五)而紂之滅也嬖妲己；^(六)周之興也以姜嫄及太任、太姒，^(七)而幽王之禽也淫褒姒。^(八)故易基乾坤，詩首關雎，^(九)書美釐降，^(十)春秋譏不親迎。^(十一)夫婦之際，人道之大倫也。^(十二)禮之用，唯昏姻爲兢兢。^(十三)夫樂調而四時和，陰陽之變，萬物之統也，可不慎與！^(十四)人能弘道，末如命何。^(十五)甚哉妃匹之愛，君不能得之臣，父不能得之子，況卑下乎！^(十六)既駢合矣，或不能成子姓，^(十七)或成子姓矣，而不能要其終，豈非命也哉！孔子罕言命，蓋難言之。^(十八)非通幽明之變，惡能識乎性命！^(十九)

〔一〕師古曰：「繼體謂嗣位也。守文，言遵成法，不用武功也。」

〔二〕師古曰：「禹娶塗山氏之女而生啓也。」

〔四〕師古曰：「無人援助也。」

〔五〕師古曰：「更，過也，音工衛反。」

〔六〕服虔曰：「堂邑，姓也，漢人，其奴名甘父。」師古曰：「堂邑氏之奴，本胡人，名甘父。下云堂邑父者，蓋取主之姓以爲氏，而卑稱其名曰父。」

〔七〕師古曰：「道由匈奴通。」

居匈奴西，騫因與其屬亡鄉月氏，〔一〕西走數十日〔二〕至大宛。大宛聞漢之饒財，欲通不得，見騫喜，問欲何之。騫曰：「爲漢使月氏而爲匈奴所閉道，今亡，唯王使人道送我。」〔三〕賊得至，反漢，漢之賂遣王財物不可勝言。〔四〕大宛以爲然，遣騫爲發譯道，抵康居。〔五〕康居傳致大月氏。大月氏王已爲胡所殺，立其夫人爲王。既臣大夏而君之，〔六〕地肥饒，少寇，志安樂，又自以遠遠漢，殊無報胡之心。〔七〕騫從月氏至大夏，竟不能得月氏要領。〔八〕

〔一〕師古曰：「騫謂同使之官屬。地讀曰衛。」

〔二〕師古曰：「走，趨也。不指知其道里多少，故以日數言之。走音奏。一曰走謂奔走也，讀如本字。」

〔三〕師古曰：「道讀曰導。」

〔四〕師古曰：「抵，至也。道讀曰導。」

〔五〕師古曰：「以大夏爲臣，爲之作君也。」

〔六〕師古曰：「下連音千〔于〕萬反。」

漢書卷六十一

張騫李廣利傳第三十一

張騫，漢中人也，^(一)建元中爲郎。時匈奴降者言匈奴破月氏王，^(二)以其頭爲飲器，^(三)月氏遁而怨匈奴，無與共擊之。^(四)漢方欲事滅胡，聞此言，欲通使，道必更匈奴中，^(五)乃募能使者。騫以郎應募，使月氏，與堂邑氏奴甘父^(六)俱出隴西。徑匈奴，^(七)匈奴得之，傳詣單于。單于曰：「月氏在吾北，漢何以得往使？吾欲使越，漢肯聽我乎？」留騫十餘歲，予妻，有子，然騫持漢節不失。

〔一〕師古曰：「陳壽益部耆舊傳云騫漢中成固人也。」

〔二〕師古曰：「月氏，西域胡國也。氏音支。」

〔三〕韋昭曰：「飲器，棃榼也。」晉灼曰：「飲器，虎子屬也，或曰飲酒之器也。」師古曰：「匈奴傳云『以所破月氏王頭共飲血盟』，然則飲酒之器是也。」韋云棃榼，晉云獸子，皆非也。棃榼，卽今之偏榼，所以盛酒耳，非用飲者也。獸子，嬰器，所以澆便者也。棃音雙。」

南數千里，有蜀物，此其去蜀不遠矣。今使大夏，從羌中，險，羌人惡之；少北，則爲匈奴所得；從蜀，宜徑，又無寇。」〔六〕天子既聞大宛及大夏、安息之屬皆大國，多奇物，土著，頗與中國同俗，而兵弱，貴漢財物；其北則大月氏、康居之屬，兵彊，可以賂遺設利朝也。〔七〕誠得而以義屬之，〔八〕則廣地萬里，重九譯，致殊俗，威德徧於四海。天子欣欣以爲然。乃令蜀犍爲發間使，四道並出：〔九〕出驪，出犍，出徙，出邛，出僂，〔一〇〕皆各行一二千里。其北方閉氏、柞，〔一一〕南方閉巒、昆明。〔一二〕昆明之屬，無君長，善寇盜，輒殺略漢使，終莫得通。然聞其西可千餘里，有乘象國，名滇越，〔一三〕而蜀賈間出物者或至焉，〔一四〕於是漢以求大夏道始通滇國。初，漢欲通西南夷，費多，罷之。及蹇言可以通大夏，乃復事西南夷。〔一五〕

〔一〕臣瓚曰：「邛，山名。生此竹，高節，可作杖。」服虔曰：「布，細布也。」師古曰：「邛竹杖，人皆識之，無假多釋。而蘇林乃言節間合而體離，誤後學矣。」

〔二〕鄧展曰：「毒晉，李奇曰：「一名天篤，則浮屠胡是也。」師古曰：「即敬佛道者。」

〔三〕師古曰：「土著者，謂有城郭常居，不隨畜牧移徙也。著音直略反。其下亦同。」

〔四〕師古曰：「象，大獸，垂鼻長牙。」

〔五〕師古曰：「度，計也。」

〔六〕師古曰：「徑，直也。宜猶當也。從蜀向大夏，其道當直。」

〔七〕師古曰：「設，施也。施之以利，誘令入朝。」

〔七〕李奇曰：「要領，要契也。」師古曰：「李說非也。要，衣要也。領，衣領也。凡持衣者則執要與領。言不能得月氏意趣，無以持歸於漢，故以要領爲喻。要音一遙反。」

留歲餘，還，並南山，欲從羌中歸，〔二〕復爲匈奴所得。留歲餘，單于死，國內亂，騫與胡妻及堂邑父俱亡歸漢。拜騫太中大夫，堂邑父爲奉使君。

〔二〕師古曰：「並音步浪反。」

騫爲人彊力，寬大信人，〔二〕蠻夷愛之。堂邑父胡人，善射，窮急射禽獸給食。〔三〕初，

騫行時百餘人，去十三歲，唯二人得還。

〔二〕師古曰：「彊力，言堅忍於事。」

〔三〕師古曰：「給，供也。」

騫身所至者，大宛、大月氏、大夏、康居，而傳聞其旁大國五六，具爲天子言其地形，所有。〔二〕語皆在西域傳。

〔二〕師古曰：「土地之形及所生之物也。」

騫曰：「臣在大夏時，見邛竹杖、蜀布，〔二〕問安得此，大夏國人曰：『吾賈人往市之，身毒國。』身毒國在大夏東南可數千里。其俗土著，〔三〕與大夏同，而卑溼暑熱。其民乘象以戰。〔四〕其國臨大水焉。」以騫度之，〔五〕大夏去漢萬二千里，居西南。今身毒又居大夏東

靡本與大月氏俱在祁連、焞煌間，小國也。(一) 大月氏攻殺難兜靡，奪其地，人民亡走匈奴。子昆莫新生，傅父布就翎侯抱亡置草中，(二) 爲求食，還見狼乳之，(三) 又烏銜肉翔其旁，以爲神，遂持歸匈奴，單于愛養之。及壯，以其父民衆與昆莫，使將兵，數有功。時，月氏已爲匈奴所破，西擊塞王。(四) 塞王南走遠徙，月氏居其地。昆莫既健，自請單于報父怨，遂西攻破大月氏。大月氏復西走，徙大夏地。昆莫略其衆，因留居，兵稍彊，會單于死，不肯復朝事匈奴。匈奴遣兵擊之，不勝，益以爲神而遠之。(五) 今單于新困於漢，而昆莫地空，蠻夷戀故地，又貪漢物，誠以此時厚賂烏孫，招以東居故地，漢遣公主爲夫人，結昆弟，其勢宜聽，(六) 則是斷匈奴右臂也。既連烏孫，自其西大夏之屬皆可招來而爲外臣。」天子以爲然，拜賽爲中郎將，將三百人，馬各二匹，牛羊以萬數，齎金幣帛直數千鉅萬，多持節副使，(七) 道可便遣之旁國。賽既至烏孫，致賜諭指，(八) 未能得其決。語在西域傳。賽卽分遣副使使大宛、康居、月氏、大夏。烏孫發譯道送賽，(九) 與烏孫使數十人，馬數十匹，報謝，(十) 因令窺漢，知其廣大。

(一) 師古曰：「祁連山以東，焞煌以西。」

(二) 服虔曰：「傅父，如傅母也。」李奇曰：「布就，字也。翎侯，烏孫官名也。爲昆莫作傅父也。」師古曰：「翎侯，烏孫大臣官號，其數非一，亦猶漢之將軍耳。而布就者，又翎侯之中別號，猶右將軍、左將軍耳，非其人之字。翎與森同。」

〔八〕師古曰：「謂不以兵革。」

〔九〕師古曰：「間使者，求間隙而行。」

〔十〕師古曰：「皆夷種名。驍音老。在音材各反。徙音斯。契音蒲（此）〔北〕反。」

〔十一〕服虔曰：「漢使見閉於夷也。」師古曰：「氏與在二種也。」

〔十二〕師古曰：「嶺、昆明，亦皆夷種名也。嶺音先桑反。」

〔十三〕服虔曰：「滇音顯。滇（鳥）〔馬〕出其國。」

〔十四〕師古曰：「間出物，謂私往市者。」

〔十五〕師古曰：「事謂經略通之，專以爲事也。」

騫以校尉從大將軍擊匈奴，知水草處，軍得以不乏，乃封騫爲博望侯。〔二〕是歲元朔六年也。後二年，騫爲衛尉，與李廣俱出右北平擊匈奴。匈奴圍李將軍，軍失亡多，而騫後期，當斬，贖爲庶人。是歲驃騎將軍破匈奴西邊，殺數萬人，至祁連山。其秋，渾邪王率衆降漢，而金城、河西〔西〕並南山至臨澤，空無匈奴。〔三〕匈奴時有候者到，而希矣。後二年，漢擊走單于於幕北。

〔一〕師古曰：「取其能廣博瞻望。」

〔二〕師古曰：「並音步浪反。」

天子數問騫大夏之屬。騫旣失侯，因曰：「臣居匈奴中，聞烏孫王號昆莫。昆莫父難兜

益壯，更名烏孫馬曰「西極馬」，宛馬曰「天馬」云。而漢始築令居以西，^(一)初置酒泉郡，以通西北國。因益發使抵安息、奄蔡、犂靬、條支、身毒國。^(二)而天子好宛馬，使者相望於道，一輩大者數百，少者百餘人，所齎操，大放博望侯時。^(三)其後益習而衰少焉。^(四)漢率一歲中使者多者十餘，少者五六輩，遠者八九歲，近者數歲而反。^(五)

〔一〕鄧展曰：「發易誓以下。」

〔二〕臣瓚曰：「令居，縣名也，屬金城。築塞西至酒泉也。」師古曰：「令音零。」

〔三〕李奇曰：「犂靬，張掖縣名也。」師古曰：「抵，至也。自安息以下五國皆西域胡也。犂靬即大

秦國也。張掖、犂靬縣蓋取此國爲名耳。犂靬與犂靬相近。李奇言是也，服說非也。」

〔四〕師古曰：「操，持也。所齎持，謂節及幣也。放，依也，音甫往反。」

〔五〕師古曰：「以其串習，故不多發人。」

〔六〕師古曰：「道遠則還遲，近則來疾。」

是時，漢既滅越，蜀所通西南夷皆震，請吏。置牂柯、越嶲、益州、沈黎、文山郡，欲地接以前通大夏。^(一)乃遣使歲十餘輩，出此初郡，^(二)皆復閉昆明，^(三)爲所殺，奪幣物。於是漢發兵擊昆明，斬首數萬。後復遣使，竟不得通。語在西南夷傳。

〔一〕李奇曰：「欲地界相接至大夏也。」

〔二〕師古曰：「文山以上初置者。」

〔三〕師古曰：「以乳飲之。」

〔四〕師古曰：「塞，晉先得反，西域國名，即佛經所謂釋種者。塞、緇聲相近，本一姓耳。」

〔五〕師古曰：「遠，離也，晉于萬反。」

〔六〕師古曰：「言事事聽從於漢。」

〔七〕師古曰：「爲塞之副，而各令持節。」

〔八〕師古曰：「以天子意指曉告之。」

〔九〕師古曰：「道讀曰導。」

〔十〕師古曰：「與塞相隨而來，報謝天子。」

塞還，拜爲大行。歲餘，塞卒。後歲餘，其所遣副使通大夏之屬者皆頗與其人俱來，〔二〕於是西北國始通於漢矣。然塞擊空，〔三〕諸後使往者皆稱博望侯，以爲質於外國，〔四〕外國由是信之。其後，烏孫竟與漢結婚。

〔一〕晉灼曰：「其國人。」

〔二〕蘇林曰：「塞，開也。空，通也。塞始開通西域道也。」師古曰：「空，孔也。猶言始擊其孔也。故此下言『當空道』，而西域傳謂『孔道』也。」

〔三〕李奇曰：「質，信也。」

初，天子發書易，〔一〕曰「神馬當從西北來」。得烏孫馬好，名曰「天馬」。及得宛汗血馬，

〔七〕師古曰：「所市之物，得利多者，不盡入官也。」

〔八〕服虔曰：「漢使曾於外國，人人輕重不實。」

〔九〕師古曰：「度，計也。」

〔十〕師古曰：「令其困苦也。」

〔十一〕師古曰：「空即孔也。」

〔十二〕師古曰：「言服之則利，不討則爲害。」

〔十三〕師古曰：「趙破故。」

〔十四〕韋昭曰：「玉門關在龍勒界。」

而大宛諸國發使隨漢使來，觀漢廣大，以大鳥卵及薩軒眩人獻於漢，〔一〕天子大說。〔二〕而漢使窮河源，其山多玉石，采來，〔三〕天子案古圖書，名河所出山曰昆侖云。

〔一〕應劭曰：「卵大如一二石驛也。眩，相詐惑也。鄧太后時，西夷檀國來朝貢，詔令爲之。而諫大夫陳禪以爲夷狄僞道不可施行。後數日，尙書陳忠案漢舊書，乃知世宗時薩軒獻見幻人，天子大悅，與俱巡狩，乃知古有此事。」

師古曰：「鳥卵如汲水之驛耳，無一二石也。應說失之。眩讀與幻同。卽今吞刀吐火，植瓜種樹，屠人截馬之術皆是也。本從西域來。驛音覺。」

〔二〕師古曰：「說讀曰悅。」

〔三〕臣瓚曰：「漢使采取持來至漢。」

〔三〕如淳曰：「爲昆明所閉。」

自騫開外國道以尊貴，其吏士爭上書言外國奇怪利害，求使。天子爲其絕遠，非人所樂，聽其言，〔一〕予節，募吏民無間所從來，〔二〕爲具備人衆遣之，以廣其道。來還不能無侵盜幣物，及使失指，〔三〕天子爲其習之，輒覆按致重罪，〔四〕以激怒令贖，〔五〕復求使。使端無窮，而輕犯法。其吏卒亦輒復盛推外國所有，言大者予節，言小者爲副，故妄言無行之徒皆爭相效。其使皆私縣官贖物，〔六〕欲賤市以私其利。〔七〕外國亦厭漢使人人有言輕重，〔八〕度漢兵遠，不能至，〔九〕而禁其食物，以苦漢使。〔一〇〕漢使乏絕，責怨，至相攻擊。樓蘭、姑師小國，當空道，〔一一〕攻劫漢使王恢等尤甚。而匈奴奇兵又時時遮擊之。使者爭言外國利害，〔一二〕皆有城邑，兵弱易擊。於是天子遣從票侯破奴〔一三〕將屬國騎及郡兵數萬以擊胡，皆去。明年，擊破姑師，虜樓蘭王。酒泉列亭郭至玉門矣。〔一四〕

〔一〕師古曰：「凡人皆不樂去，故有自請爲使者，即聽而遣之。」

〔二〕師古曰：「不爲限禁遠近，雖家人私隸並許應募。」

〔三〕師古曰：「乖天子指意。」

〔四〕師古曰：「言其串習，不以爲難，必當更求充使也。」

〔五〕師古曰：「令立功以贖罪。」

〔六〕師古曰：「官所贖官物，竊自用之，同於私有。」

使至輕我！」遣漢使去，令其東邊郁成王遮攻，殺漢使，取其財物。天子大怒。諸當使宛姚定漢等言：「宛兵弱，誠以漢兵不過三千人，強弩射之，即破宛矣。」天子以當使浞野侯攻樓蘭，以七百騎先至，虜其王，以定漢等言爲然，而欲侯寵姬李氏，乃以李廣利爲將軍，伐宛。

〔一〕孟康曰：「少從，不如計也。或曰，少者，少年從行之微者也。進孰，美語如成孰也。」晉灼曰：「多進虛美之言必成之計於天子，而率不果也。」師古曰：「漢時調隨使而出外國者爲少從，總言其少年而從使也。從音材用反。事見班固與弟仲升書。進孰者，但空進成孰之言。」

〔二〕師古曰：「志懷美悅，專事求之。」

〔三〕師古曰：「案有漢地財物，故不貪金馬之幣。」

〔四〕服虔曰：「水名，道從水中行。」師古曰：「沙磧之中不生草木，水又鹹苦，即今敦煌西北惡磧者也。數有敗，言每自死亡也。」

〔五〕師古曰：「言近道之處無城郭之居也。」

〔六〕如淳曰：「羈音也。」師古曰：「椎破金馬也。椎音直追反，其字從木。」

〔七〕師古曰：「中貴人，中臣之貴者。」

〔八〕師古曰：「欲封其兄弟。」

蹇孫猛，字子游，有俊才，元帝時爲光祿大夫，使匈奴，給事中，爲石顯所譖，自殺。

是時，上方數巡狩海上，乃悉從外國客，大都多人則過之，散財帛賞賜，厚具饒給之，以覽視漢富厚焉。^(一)大角氏，^(二)出奇戲諸怪物，多聚觀者，^(三)行賞賜，酒池肉林，令外國客徧觀各倉庫府藏之積，欲以見漢廣大，傾駭之。^(四)及加其眩者之工，而角氏奇戲歲增變，其益興，自此始。而外國使更來更去。^(五)大宛以西皆自恃遠，尙驕恣，未可誦以禮羈縻而使也。

〔一〕師古曰：「視讀曰示。言示之令其觀覽。」

〔二〕師古曰：「氏音丁禮反。解在〔武紀〕。」

〔三〕師古曰：「聚都邑人，令觀看，以誇示之。觀音工喚反。」

〔四〕師古曰：「見，顯示。」

〔五〕師古曰：「遞互來去，前後不絕。更音工衛反。」

漢使往既多，其少從率進執於天子，^(一)言大宛有善馬在貳師城，匿不肯示漢使。天子既好宛馬，聞之甘心，^(二)使壯士車令等持千金及金馬以請宛王貳師城善馬。宛國饒漢物，^(三)相與謀曰：「漢去我遠，而鹽水中數有敗，^(四)出其北有胡寇，出其南乏水草，又且往往而絕邑，^(五)乏食者多。漢使數百人爲輩來，常乏食，死者過半，是安能致大軍乎？且貳師馬，宛寶馬也。」遂不肯予漢使。漢使怒，妄言，椎金馬而去。^(六)宛中貴人怒曰：「^(七)漢

外國笑。乃案言伐宛尤不便者鄧光等。^(一)赦囚徒扞寇盜，^(二)發惡少年及邊騎，歲餘而出敦煌六萬人，^(三)負私從者不與。^(四)牛十萬，馬三萬匹，驢橐駝以萬數，糴糧，兵弩甚設。^(五)天下騷動，轉相奉伐宛，五十餘校尉。宛城中無井，汲城外流水，於是遣水工徙其城下水空以穴其城。^(六)益發戍甲卒十八萬，酒泉、張掖北，置居延、休屠以衛酒泉。^(七)而發天下七科適，^(八)及載糴給貳師，^(九)轉車人徒相連屬至敦煌。^(十)而拜習馬者二人爲執驅馬校尉，^(十一)備破宛擇取其善馬云。

(一)師古曰：「趙破奴後封浞野侯。浞音士角反。」

(二)晉灼曰：「易，輕也。」師古曰：「輸臺亦國名。」

(三)師古曰：「案其罪而行罰。」

(四)如淳曰：「放囚(徒)使其扞御寇盜。」師古曰：「使從軍爲斥候。」

(五)師古曰：「興發部署，歲餘乃得行。」

(六)師古曰：「負私糧食及私從者，不在六萬人數中也。與讀曰豫。」

(七)師古曰：「施張甚具也。」

(八)師古曰：「空，孔也。徙其城下水者，令從他道流，不迫其城也。空以穴其城者，圍而攻之，令作孔使穿穴也。下云『決其水原移之』，又云『圍其城攻之』，皆再敘其事也。一曰，既徙其水，不令於城下流，而因其舊引水入城之孔，攻而穴之。」

李廣利，女弟李夫人有寵於上，產昌邑哀王。太初元年，以廣利爲貳師將軍，發屬國六千騎及郡國惡少年數萬人以往，^(一)期至貳師城取善馬，故號「貳師將軍」。故浩侯王恢使道軍。既西過鹽水，當道小國各堅城守，不肯給食，攻之不能下。下者得食，不下者數日則去。比至郁成，士財有數千，^(二)皆飢罷。^(三)攻郁成城，郁成距之，所殺傷甚衆。貳師將軍與左右計：「至郁成尙不能舉，況至其王都乎？」引而還。往來二歲，至敦煌，士不過什一二。^(四)使使上書言：「道遠，多乏食，且士卒不患戰而患飢。人少，不足以拔宛。願且罷兵，益發而復往。」^(五)天子聞之，大怒，使使遮玉門關，曰：「軍有敢入，斬之。」貳師恐，因留屯敦煌。

〔一〕師古曰：「惡少年謂無行義者。」

〔二〕師古曰：「比音必寐反。財與才同。」

〔三〕師古曰：「罷讀曰疲。」

〔四〕師古曰：「十人之中，二人得還。」

〔五〕師古曰：「益，多也。」

其夏，漢亡浞野之兵二萬餘於匈奴，^(一)公卿議者皆願罷宛軍，專力攻胡。天子業出兵誅宛，宛小國而不能下，則大夏之屬漸輕漢，而宛善馬絕不來，烏孫、輪臺易苦漢使，^(二)爲

約。宛乃出其馬，令漢自擇之，而多出食漢軍。^(七)漢軍取其善馬數十匹，中馬以下牝牡三千餘匹，而立宛貴人之故時遇漢善者名昧蔡爲宛王，^(八)與盟而罷兵。終不得入中城，罷而引歸。

〔一〕師古曰：「平行，言無寇難。」

〔二〕師古曰：「留行謂留止軍廢其行。」

〔三〕師古曰：「毋寡，宛王名。」

〔四〕師古曰：「宛之貴人爲將而勇著名煎醢也。煎音子延反。」

〔五〕師古曰：「令貳師執計之，而欲攻戰乎？欲不攻而取馬乎？」

〔六〕師古曰：「罷讀曰疲。」

〔七〕師古曰：「下食讀曰飢。」

〔八〕服虔曰：「蔡音楚音蔡。」師古曰：「昧音本末之末。蔡音千曷反。」

初，貳師起敦煌西，爲人多，道上國不能食，^(一)分爲數軍，從南北道。校尉王申生、故鴻臚壺充國等千餘人別至郁成，城守不肯給食。申生去大軍二百里，負而輕之，^(二)攻郁成急。郁成窺知申生軍少，晨用三千人攻殺申生等，數人脫亡，走貳師。^(三)貳師令搜粟都尉上官桀往攻破郁成，郁成降。其王亡走康居，桀追至康居。康居聞漢已破宛，出郁成王與桀。桀令四騎士縛守詣大將軍。^(四)四人相謂：「郁成，漢所毒，^(五)今生將，卒失大事。」^(六)

〔九〕如淳曰：「立二縣以衝邊也。或曰置二郡都尉。」

〔十〕師古曰：「通讀曰隨。七科，解在〔武紀〕。」

〔十一〕師古曰：「糲，乾飯，晉備。」

〔十二〕師古曰：「屬晉之欲反。」

〔十三〕師古曰：「習猶便也。一人爲執馬校尉，一人爲驅馬校尉。」

於是貳師後復行，兵多，所至小國莫不迎，出食給軍。至輪臺，輪臺不下，攻數日，屠之。自此而西，平行至宛城，〔一〕兵到者三萬。宛兵迎擊漢兵，漢兵射敗之，宛兵走入保其城。貳師欲攻郁成城，恐留行而令宛益生詐，〔二〕乃先至宛，決其水原，移之，則宛固已憂困。圍其城，攻之四十餘日。宛貴人謀曰：「王毋寡匿善馬，殺漢使。〔三〕今殺王而出善馬，漢兵宜解；即不，乃力戰而死，未晚也。」宛貴人皆以爲然，共殺王。其外城壞，虜宛貴人勇將煎靡。〔四〕宛大恐，走入中城，相與謀曰：「漢所爲攻宛，以王毋寡。」持其頭，遣人使貳師，約曰：「漢無攻我，我盡出善馬，恣所取，而給漢軍食。即不聽我，我盡殺善馬，康居之救又且至。至，我居內，康居居外，與漢軍戰。孰計之，何從？」〔五〕是時，康居候視漢兵尙盛，不敢進。貳師聞宛城中新得漢人知穿井，而其內食尙多。計以爲來誅首惡者毋寡，毋寡頭已至，如此不許，則堅守，而康居候漢兵罷來救宛，破漢軍必矣。〔六〕軍吏皆以爲然，許宛之

上官桀敢深入，爲少府；李哆有計謀，爲上黨太守。^(六)軍官吏爲九卿者三人，諸侯相、郡守、二千石百餘人，千石以下千餘人。奮行者官過其望，^(七)以適過行者皆黜其勞。^(八)士卒賜直四萬錢。^(九)伐宛再反，^(一〇)凡四歲而得罷焉。

〔一〕師古曰：「東，旋軍東出。」

〔二〕師古曰：「侵牟，言如牟賊之食苗也。物故，謂死也。解具在景紀及蘇武傳。」

〔三〕服虔曰：「危須，國名也。」文穎曰：「漢使期門郎也，軍令，姓名也。」

〔四〕張晏曰：「是歲雪少，故得往還，喜得天人之應也。」師古曰：「從，由也。汧，逆流而上也。言路由山險，又汧河也。汧音素。」

〔五〕師古曰：「言無屯難也。」

〔六〕師古曰：「哆音墨野反。」

〔七〕孟康曰：「奮，迅也。自樂而行者。」

〔八〕師古曰：「適，讀曰隨。言以罪隨而行者，免其所犯，不敘功勞。」

〔九〕師古曰：「或以他財物充之，故云直。」

〔一〇〕師古曰：「再反猶今言兩返。」

後十一歲，征和三年，貳師復將七萬騎出五原，擊匈奴，度郅居水。^(一)兵敗，降匈奴，爲單于所殺。語在匈奴傳。

欲殺，莫適先擊。^(七)上邽騎士趙弟拔劍擊斬郁成王。桀等遂追及大將軍。

〔一〕師古曰：「起，發也。道上國，近道諸國也。食讀曰飢。」

〔二〕師古曰：「負，恃也，恃大軍之威而輕敵人。」

〔三〕師古曰：「走音奏。」

〔四〕如淳曰：「時多別將，故謂貳師爲大將軍。」

〔五〕師古曰：「言毒恨。」

〔六〕師古曰：「卒讀曰猝。」

〔七〕師古曰：「適，主也。無有主意先擊者也。晉丁歷反。」

初，貳師後行，天子使告烏孫大發兵擊宛。烏孫發二千騎往，持兩端，不肯前。貳師將軍之東，^(一)諸所過小國聞宛破，皆使其子弟從入貢獻，見天子，因爲質焉。軍還，入玉門者萬餘人，馬千餘匹。後行，非乏食，戰死不甚多，而將吏貪，不愛卒，侵牟之，以此物故者衆。^(二)天子爲萬里而伐，不錄其過，乃下詔曰：「匈奴爲害久矣，今雖徙幕北，與旁國謀共要絕大月氏使，遮殺中郎將江，故雁門守攘。危須以西及大宛皆合約殺期門車令，^(三)中郎將朝及身毒國使，隔東西道。貳師將軍廣利征討厥罪，伐勝大宛。賴天之靈，從汭河山，涉流沙，通西海，山雪不積，^(四)士大夫徑度，^(五)獲王首虜，珍怪之物畢陳於闕。其封廣利爲海西侯，食邑八千戶。」又封斬郁成王者趙弟爲新時侯；軍正趙始成功最多，爲光祿大夫；

〔一〕師古曰：「鄒嘗賀。」

贊曰：「禹本紀言河出昆侖，昆侖高二千五百里餘，日月所相避隱爲光明也。自張騫使大夏之後，窮河原，惡睹所謂昆侖者乎？」故言九州山川，尙書近之矣。至禹本紀、山經所有，放哉！〔二〕

〔一〕師古曰：「漢以窮河原，於何見昆侖乎？尙書曰『崑河積石』，是謂河原出於積石。積石在金城河關，不言出昆侖也。」師古曰：「惡音烏。」

〔二〕如淳曰：「放蕩迂闊，不可信也。」師古曰：「如說是也。荀悅誤以放爲效字，因解爲不效，蓋失之矣。」

校勘記

二六六頁二行 下遼音〔于〕〔于〕萬反。景祐、殷、局本都作「于」，此誤。

二六六頁三行 契音蒲〔此〕〔北〕反。景祐、殷、局本都作「北」，此誤。

二六六頁六行 滇〔烏〕〔馬〕出其國。景祐、殷本都作「馬」。王先謙說作「馬」是。

二六六頁三行 而金城、河西〔西〕並南山至鹽澤，景祐、殷本都無下「西」字，史記大宛傳有。

二七〇頁一〇行 放囚〔徒〕〔徒〕使其扞御寇盜。景祐、殷本都作「徒」，此誤。